ЛЮДИНА І СВІТ

ISSN 0132-084X

2 | 85

людина і світ

ЩОМІСЯЧНИЙ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
АТЕЇСТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ»
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Видається з жовтня 1960 року

2

(293)

ЛЮТИЙ

1985

У ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Кисельов С. П'ятирічка: рік завершальний 2

Шнуренко О. Вартові пам'яті 5

Громадські корпункти повідомляють 9

Григоренко В. Зробити надбанням кожного 10

Смоляк Л., Савро Т. Народна шана — солдатським вдовам 15

Андрієнко Л. Студентський обряд: яким йому бути? 16

Татаринов С. Що дає шкільний музей атеїзму 18

Лукеча М. На поклик Прометея 20

Кінько Т. Сучасний фетишизм: навкарачки перед річчю 22

Абарбарчук С. Легенди про Лису гору 27

Смолій В. На службі кріпосників 28

Семак В. Підручники життя 32

Анкета-85 33

Гальперін Б. Дух часу чи «одкровення святого духа»? 34

Білий К. Ще раз про моду на хрестик 39

Уткін О. Фальсифікатори за роботою 40

Просто факти 43, 62

Турянський О. Курка 44

З історії іспанської епіграми 47

Не від лукавого 49

Кючар'янц В. Слід, непідвладний часові 50

Коппель О. Змова проти Індії 57

Видано в республіці 63

Кросворд 64

НА ПЕРШІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Вічно в серцях і пам'яті народній невмирущий подвиг воїнів — захисників Вітчизни.
На фото: монумент Слави Радянської Армії у Львові. Сюди приносять квіти шани і вдячності ті, хто вступає в подружнє життя.

НА ДРУГІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Олеський замок (Буський район на Львівщині). Нині в його залах розмістився філіал Львівської картинної галереї.

Фото Василя Пилип'юка.

Фото Я. Вельца.

Нотатки журналіста

П'ЯТИРІЧКА: РІК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ

Сергій КИСЕЛЬОВ

П'ятирічка. Це слово, що народилося в першій країні соціалізму, стало воістину її символом. Бо втілило в собі мирний труд людей, їхнє устремління в щасливе прийдешнє, їхні здобутки в ім'я миру.

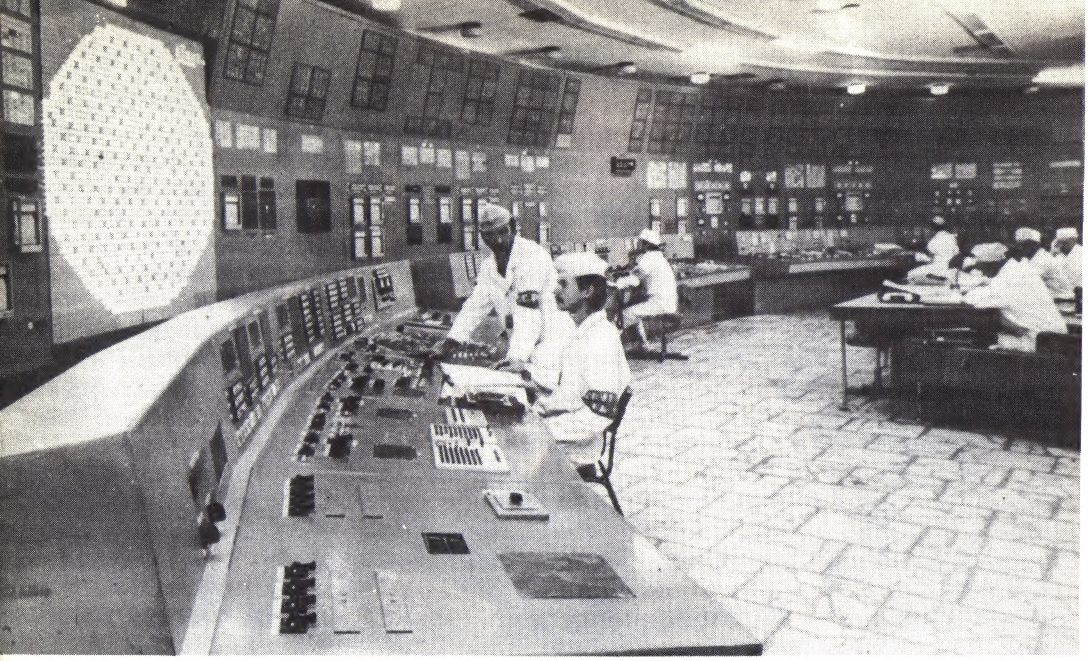
П'ятирічка — це видатні трудові здобутки Країни Рад. Це — індустріалізація і колективізація, це відбудова зруйнованого народного господарства в повоєнні роки, це побудова розвиненого соціалізму. Слово-символ, слово-трибун, слово-борець. Пружне, могутнє слово. Ним вимірюємо ми здобутки країни і наші власні здобутки, ним визначаємо, що вже зроблено і що ще треба зробити.

Та слово це нерозривне не лише з нашою економікою, а й зі світоглядом тих, хто втілює в життя вимоги «наших славних п'ятирічок», як сказав поет. Порівняно незначний проміжок часу віддаляє перші малосильні вітчизняні трактори від сучасних могутніх сільськогосподарських машин. Та значно більша відстань лежить між світоглядом тих, хто переорював одноосібницьку межу, й тих, хто сьогодні плекає колгоспне поле, стоїть біля верстата, видобуває вугілля, варить крицю.

Виросла країна, виросла свідомість наших людей. І зростання це також можна вимірювати п'ятирічками. Бо на власному прикладі й на прикладі інших людей переконувались в тому, що в їхніх руках — їхнє майбутнє, що вони самі ковалі свого щастя. Сумлінний труд на благо Вітчизни — ось що стало критерієм немарності власного життя, ось що посіло перше місце на шкалі цінностей нашого народу.

Відомо: по праці — й честь. Саме про це сказав у своїй промові на засіданні Політбюро ЦК КПРС, де було розглянуто проекти Державного плану економічного і соціального розвитку СРСР і Державного бюджету СРСР на 1985 рік, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Костянтин Устинович Черненко: «Думаю, що трудові колективи, робітники, колгоспники, представники інтелігенції, які найбільше відзначилися,— всі, хто своєю самовідданою працею вніс цей вагомий вклад у зміцнення могутності нашої Батьківщини, заслуговують найсердечнішої подяки».

Одинадцята п'ятирічка. Впродовж перших чотирьох її років день у день газети, радіо й телебачення приносили нам звістки про славні трудові здобутки радянських людей. Мабуть, одним із найвагоміших стало дострокове відкриття робочого руху по всій трасі Байкало-Амурської магістралі — цієї справді всенародної будови. Чимало передових робітників уже виконали свої п'ятирічні зобов'язання й працюють на п'ятирічку дванадцяту. Кожна понадпланово виготовлена деталь, кожен понадпланово вирощений і зібраний центнер хліба, кожна зекономлена кіловат-

Первісток атомної енергетики України — Чорнобильська атомна електростанція імені В. І. Леніна — достроково виробила 100-мільярдну від дня пуску кіловат-годину електроенергії.

На фото: за управлінням щитовим блоком зміна старшого інженера С. В. Камишинського (на передньому плані — ліворуч).

Фото В. Соловйова та Ю. Будзька (ТАРС)

година електроенергії дає в масштабах країни величезні результати.

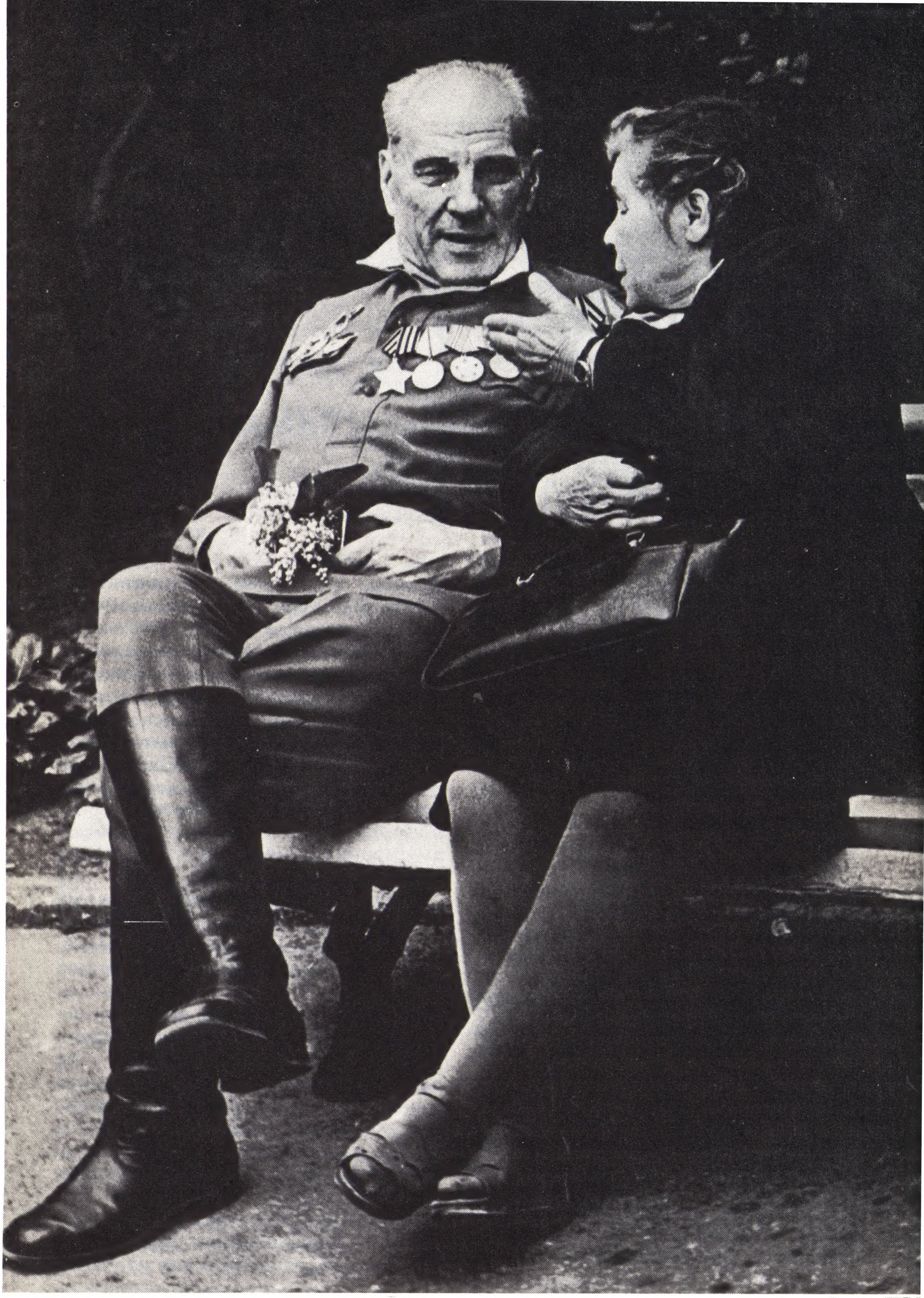
Усвідомлення цього й спонукає трудівників брати на себе підвищені соціалістичні зобов'язання. Скажімо, недавно я зустрівся з Героєм Соціалістичної Праці, депутатом Верховної Ради УРСР, начальником управління будівництва Чорнобильської атомної електростанції Василем Трохимовичем Кизимою. Він розповів, що будівельники-атомники зобов'язалися спорудити п'ятий енергоблок на рік раніше. Зазначу, що один день роботи атомного енергоблоку економить тисячі тонн вугілля. Можна уявити собі, що важить прискорення вводу в експлуатацію енергоблоку на цілий рік! Впевнений, що будівельники Чорнобильської АЕС з честю впораються з узятими зобов'язаннями.

Останній рік одинадцятої п'ятирічки — особливий. Це — рік 40-річчя Перемоги, рік 50-річчя стахановського руху. Обидві ці дати символізують трудову й ратну доблесть радянського народу, його прагнення ознаменувати наступний XXVII з'їзд КПРС новими трудовими звершеннями.

1985 рік — другий рік економічного експерименту, що триває в нашій країні. Як показав нагромаджений за цей час досвід, експеримент цілковито себе виправдав. Він став вагомим чинником подальшого вдосконалення економічної політики нашої країни. Цього року він поширився й на деякі інші галузі виробництва. Отже, проект плану завершального року п'ятирічки спрямовується саме на зміцнення і розвиток позитивних тенденцій в економіці.

Перший місяць роботи в новому році наочно показав, що радянські люди глибоко усвідомлюють великі й відповідальні завдання, поставлені перед ними партією. Їх девіз — краще господарювати, ефективніше використовувати ресурси, працювати результативніше. «Безсумнівно, все це надає особливого політичного смислу тій великій роботі, яка чекає нас у новому році,— відзначив у своїй промові «Гідно завершити п'ятирічку, прискорити інтенсифікацію економіки» на засіданні Політбюро ЦК КПРС товариш К. У. Черненко.— Вона повинна пройти під знаком мобілізації всіх сил на успішне завершення нинішньої п'ятирічки і створення хорошої, міцної бази для дванадцятої п'ятирічки».

Високі слова, великі задуми. І їх втілення в життя залежить від кожного з нас.

Однополчани.

Фото Арнольда Бовкуна
(фотоклуб «Київ»).

ВАРТОВІ ПАМ'ЯТІ

Олена ШНУРЕНКО,
спеціальний кореспондент журналу «Людина і світ»

Пам'ять буває як цілюща вода, як вогник далекої оселі, на який ішов, ризикуючи життям, воїн-розвідник, і вона ж буває мов довічний тягар, мов роз'ятрена рана. Але пам'ять вічно з людиною — нагадує про себе владно, крокує невідступно слідом, щемить, немов осколок сорокарічної давності, що увіп'явся в тіло за кілька міліметрів од серця...

Саме від давнього осколка, який залишився побіля серця, обірвалося два роки тому життя ветерана Великої Вітчизняної війни Володимира Михайловича Ландаря. Чатував у грудях той крихітний шматок смертоносного металу, поколював, а потім по-зрадницьки перетяв артерію... Отак і вмер колишній фронтовик. Тепер уже вдруге, насправжки, бо в списках їхнього танкового підрозділу він значився геройськи загиблим у боях за визволення Києва ще в 1943 році. Ім'я колишнього секретаря райкому комсомолу, парторга 250-го танкового полку було увічнено в бронзі на стелі пам'яті біля Дніпра. Одним з перших стояло воно серед імен 64 тисяч загиблих у боях з фашистами новосибірців (Володимир Ландар — сибіряк) у музеї управління Томської залізниці та в музеї комсомольської слави Залізничного району Києва.

Про те, який запеклий був бій за Київ, розповідав на зустрічі в середній школі № 146 Дарницького району один з однополчан Ландаря. Він попросив шкільних червоних слідопитів розшукати могилу відважного фронтового друга.

Багато було написано листів, перегорнуто спогадів сивоголових ветеранів. Відповіді йшли з різних міст. Яскраві, розчулено-ліричні, де пригадувалося все до найменших подробиць — від ветеранів; стримані, лаконічні — з архівів. Але в жодному листі — нічого конкретного навіть про місце, де мала б бути могила Ландаря. Тільки учні середньої школи № 1 станції Гребінка, що на Полтавщині, прочитавши в газеті прохання до всіх, хто що-небудь знає про колишнього танкіста Володимира Ландаря, здивувалися: та хто ж не знає нашого вчителя Володимира Михайловича? І тут-таки написали відповідь: живий Ландар, та й на здоров'я начебто не скаржиться. Що було потім? Зустріч з колишніми друзями в Києві, зі сльозами, квітами і спогадами, нескінченними розповідями про героїчні будні сорокових-порохових...

Юні слідопити з Києва цю зустріч запам'ятали назавжди. Вони захоплено дивилися на воскреслого фронтовика і відчували себе також героями: знайшли людину! А скільки таких зустрічей, скільки спогадів, подяк, сліз радості пам'ятає ця світла кімната Подільського будинку піонерів, на дверях якої напис: «Клуб «Пошук». Слідопити поставили перед собою мету відшукати всіх, хто обороняв і визволяв Київ.

Щодня сюди надходять листи від ветеранів, їхніх родичів, друзів-однополчан. Пошуківці підрахували, що

вони одержують листи з більш як восьмисот населених пунктів Радянського Союзу, з багатьох зарубіжних міст. Адже, починаючи пошукову операцію, слідопити розіслали звернення з проханням відгукнутися до всіх, хто воював за Київ, до газет усіх союзних республік і обласних центрів України. З того часу адреса клубу — Київ, Червона площа, 12 — стала своєрідним паролем для багатьох людей, листи, написані дитячим почерком,— джерелом надії і підтримки.

Щодня після занять приходять сюди школярі, студенти, учні професійно-технічних училищ — загалом близько п'яти тисяч слідопитів мають посвідчення «Пошуку». Всі вони — учасники Всесоюзного походу по місцях революційної, бойової і трудової слави батьків.

— Найбільше б я боялася того дня, коли до клубу не надійшло б жодного листа,— говорить дев'ятикласниця середньої школи № 204 Нонна Кравець. — Але це так само важко уявити, як, наприклад, те, що люди перестануть сподіватися, шукати, пам'ятати свою історію. Кожен лист — це людське життя, чиясь доля, надія. Ті, що звертаються до нас, розраховують на нашу сумлінність, допитливість, комсомольський запал. І ми часто допомагаємо, знаходимо. А листи, ці довірливі сповіді, діють сильніше, ніж будь-яка книга або кінофільм про війну. Читаєш — і ніби сама повертаєшся з передової. Хіба можна залишатися байдужим до таких листів? У нас весь клас — слідопити. В статуті клубу «Пошук» зазначено, що слідопитом може бути лише той, хто вчиться на «добре» та «відмінно», хто є зразком для інших і в школі, і вдома. Коли уславлені ветерани, які у боях з ворогом завойовували нам, нинішнім школярам, право на мир і життя, тепер звертаються до нас як до серйозних, дорослих людей, соромно пасти задніх в такій справі, як навчання. Можете самі почитати кілька листів з пошти клубу.

«Будь-яка рана на людському тілі загоюється, але серце, поранене фашистами, які вбивали наших синів,— не загоїлося. Вже кілька десятків років не втрачаю сподівання, що взнаю щось про останні хвилини життя свого сина, де і як він загинув, де похований»,— пише із Запоріжжя Олександра Михайлівна Мірошник, мати загиблого при обороні Києва Івана Михайловича Мірошника.

«Якби не було вашого «Пошуку», навряд чи довелося б нам, ветеранам, через 40 років ще раз зустрітися»,— пише чернівчанин, колишній радист 19-го танкового полку Степан Степанович Єфремов.

А ось три листи від Тамари Сергіївни Толкушкіної, для якої пошуківці останнім часом стали чи не найближчими людьми.

Лист перший.

«Дорогий клуб «Пошук»! Допоможіть, будь ласка, знайти, де похований мій рідний брат Дмитро Сергійович Толкушкін, колишній командир роти № 1 моторизованого понтонно-мостового полку. Брат загинув при обороні Києва в 1941 році».

Лист другий.

«Велике спасибі вам, дорогі мої пошуківці, за те, що відгукнулися на моє прохання і знайшли могилу брата. З самого кінця війни я шукала його, куди тільки не писала, але звідусіль мені відповідали: «пропав без вісті». Дмитро служив у Києві, любив це місто, захищав його від фашистів і загинув за нього».

Лист третій.

«Любі мої слідопити, дорогий політрук «Пошуку» Цакун Стефанія Петрівна! Ви справді людина великої душі, приносите всім, хто звертається до вас, надію і щастя. Дивно говорити про щастя, коли йдеться про пам'ять давно загиблого мого брата, але інакше не назвеш те, що я відчула, коли одержала Вашого листа з повідомленням Дарницького військкомату Києва, що ім'я брата буде увічнено. Не можу знайти слів, щоб висловити Вам подяку!»

Це лише краплина в багатотисячному морі листів, надісланих пошуківцям. Всі вони нумеруються, акуратно складаються в спеціальні теки й зберігаються в шафах з табличками «Оборона», «Визволення», «Хто шукає», «Кого шукають», а на їх авторів у картотеці клубу заводиться картка. Отже, жодні прохання, спогад, подяка не залишаються поза увагою. Саме завдяки цим численним листам слідопитам вдалося встановити імена

трьох з половиною тисяч воїнів, що брали участь в обороні Києва і залишилися серед живих; налагоджено зв'язок з 2600 з них, з 450 народними ополченцями, 350 колишніми в'язнями Дарницького концтабору, 397 воїнами, яким через поранення свого часу не було вручено нагороди. Іван Пилипович Сафончик, наприклад, ветеран заводу «Точелектроприлад», колишній учасник боїв за Київ, одержав орден Слави III ступеня кілька років тому, пізніше, ніж орден Трудового Червоного Прапора за ударну працю в післявоєнні роки. Майже через 40 років завдяки слідопитам військова нагорода знайшла героя.

Керівники клубу — це дорослі люди, які самі захоплені благородною справою пошуку й можуть відповісти на сотні «чому» і «як», що виникають у підлітків. Троє ентузіастів, на яких лягає вся відповідальність за роботу,— Герман Іванович Ясницький, голова ради клубу, кандидат історичних наук, доцент Київського інституту культури, Стефанія Петрівна Цакун, політрук клубу, пенсіонерка, та Ольга Георгіївна Діткевич, заступник голови ради клубу, бібліограф. Коли б ви не прийшли до «Пошуку», вони обов'язково гостинно зустрінуть, вислухають вас, якщо треба, допоможуть.

Найдавніший працівник клубу — Стефанія Петрівна. Вона починала керувати «Пошуком» ще тоді, коли він тільки-но народився і об'єднував лише школи Дніпровського і Дарницького районів. Комуніст, вона не могла сидіти, склавши руки, хоча й давно вже пішла на пенсію, хворіла. Включившись у рух «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», Стефанія Петрівна й очолила «Пошук». Починати, бути першопроходцем завжди важко й відповідально. Саме це й випало на долю Стефанії Петрівни. Скільки завзяття, одержимості в її нестаріючих, глибоких очах. Здається, там горить вогник, запалений ще в далекі роки її комсомольської юності. Багато теплих слів подяки надходить на адресу цієї жінки.

Вся її подвижницька праця в клубі — безкорислива, вона задля того, щоб здійснити сподівання людей.

Невдовзі після Стефанії Петрівни до «Пошуку» прийшла Ольга Георгіївна Діткевич. Прийшла не випадково. Вона й зараз без хвилювання не може згадувати той тривожний вечір часів війни, коли до них у хату хтось несподівано постукав. Мати відчинила двері, а цікаві доньки, серед яких була тоді й маленька Ольга, насторожилися.

Хто там, хто? — не терпілося дізнатися дівчаткам. Вони чули хлоп'ячий голос і не могли зрозуміти, що він говорить. Мова якась незнайома. Та в горі і в радості всі мови стають схожими одна на одну. Мати все зрозуміла, впустила польського хлопчика Стефана до хати, вимила, нагодувала. Виявляється, його прислав батько Ольги, капітан Діткевич. Та недовго Стефан прожив у цій гостинній оселі. Закортіло йому на фронт, бити фашистів, і ніхто не міг зупинити його. Потім ще раз повернувся хлопець до хати, передав звістку від Ольжиного батька, а наступного дня — знову на фронт. Ця звістка була останньою і від нього, і від батька. Невдовзі стало відомо, що батько загинув у боях з ворогом, а про Стефана донедавна нічого не було чути.

Ольга Георгіївна часто згадувала того хлопця. Вирішила розшукати його, звернулася за допомогою до «Пошуку». І через деякий час Ольга Георгіївна одержала звістку від самого Стефана. Нині Стефан Ходкевич — співробітник польського посольства в Монголії. Він пообіцяв неодмінно приїхати в гості. Ольга Георгіївна була так зворушена старанністю і доброзичливістю слідопитів, що почала й сама приходити до клубу як рядовий учасник пошукових операцій, відповідати на листи. Згодом її обрали заступником голови ради клубу.

...Германові Івановичу Ясницькому, колишньому піхотинцеві, учасникові боїв за Київ, доводилося часто виступати перед студентами з розповідями про свою буремну молодість. На одній з таких зустрічей він пошкодував, що досі не може знайти багатьох фронтових друзів, хоч, можливо, вони залишилися серед живих, живуть десь поруч. Йому порадили звернутися до міського клубу «Пошук». Як же здивувався Герман Іванович, коли дізнався, що пошуківці знають тисячі імен, адрес тих, хто воював за Київ, мають

фотокартки, документи, особисті речі ветеранів. Серед цих імен викладач історії знайшов кілька знайомих. Потім здивування перейшло в захоплення, бажання так само допомагати усім, хто звертається до «Пошуку», як допомогли йому. А кому ж бути керівником клубу, як не енергійному, досвідченому колишньому фронтовикові?

Тепер на кожній своїй лекції Герман Іванович знаходить хвилинку, щоб повідомити про справи клубу, найцікавші листи з його пошти. Багато хто зі студентів після занять самі поспішають до «Пошуку». Найактивніші пошуківці — дівчата-першокурсниці бібліотечного факультету Галина Ільницька, Галина Тихомирова, Лариса Білик та інші.

— Прийшли ми сюди, захоплені розповідями Германа Івановича,— розповідає Галина Ільницька. — З його слів виходило, що мало не дива дивні тут діються: знаходять живими людей, які давно вважалися загиблими, тих, хто понад сорок років тому «пропав без вісті». От ми й захотіли самі спробувати. Зустріли нас радо, пояснили, що треба робити, дали написати відповіді на листи.

А потім ми вже почали з нетерпінням заглядати у свіжу пошту: чи не знайшлася, не відгукнулася людина, яку ми шукаємо... Прилучившися до цієї справи, неможливо її покинути, як не можна покинути власноручно посаджену квітку, не дочекавшися навіть, поки з'явиться цвіт. А ми ж допомагаємо людям, перед якими самі в боргу. У кожної людини має бути пам'ять, щось святе, що облагороджує її. Я вважаю, що для нас, сучасної молоді, такою святинею є вічна пам'ять про людей, які боролися за наше життя, наше щасливе сьогодення. Тільки тоді, коли прочитаєш схвильованого листа, особисто зіткнешся з однією з тисяч складних людських доль,— по-справжньому відчуєш, що таке пам'ять, як допомагає вона жити й вірити...

Якось до Києва з Ангарська приїхав колишній учасник боїв за визволення столиці України від німецько-фашистських загарбників, нині педагог Василь Йосипович Булдагаєв. Він, пам'ятаючи Київ зруйнованим, не повірив своїм очам: на місці зруйнованих будинків, купи сірого каміння виріс такий красень. Бурятський гість не міг без хвилювання ходити по вулицях, які визволяв разом з товаришами, без сліз бачити Алею Слави, роздивлятися експонати в залах Музею Великої Вітчизняної війни.

«От якби ще друзів фронтових знайти, з нашого 242-го мінометного полку! Тільки як це зробити?» — думав Василь Йосипович.

Порадили йому звернутися до «Пошуку».

І от уже гість з Ангарська піднімається до квартири за адресою, яку йому дали в клубі, натискає на кнопку дзвоника. Анатолій Микитович Григор'єв, колишній начальник штабу дивізіону, куди входили батарея і взвод Булдагаєва, нині професор Київського інституту народного господарства, кандидат економічних наук, одразу впізнав гостя. Вони міцно обнялися, почали згадувати війну, друзів. А потім виявилося, що на цій самій вулиці живе колишній начальник штабу їхнього полку, майор у відставці Борис Михайлович Золотилов, нині старший науковий співробітник Інституту економіки Академії наук УРСР. Три літніх чоловіки, зустрівшись, немов помолодшали, згадували друзів, що не дожили до Перемоги, фронтові будні. Дуже вдячні були вони пошуківцям за таку зустріч.

А скільки ветеранів, які так само «знайшлися» за листами, об'явами в газетах, стали тепер не тільки бажаними гостями, а й надійними помічниками пошуківців. Всі вони — члени так званого інституту консультантів «Пошуку».

Серед друзів слідопитів — Петро Іванович Перевертун, учасник Великої Вітчизняної війни з першого дня, один з героїв документальної повісті Євгена Долматовського «Зелена брама». Пам'ятаєте опис того запеклого бою біля урочища Зелена брама, недалеко від Умані, де навіть вода в річці стала червоною від крові загиблих бійців? Петро Іванович дивом залишився живим, утік з ворожого полону, командував партизанським загоном на Прип'яті, визволяв Югославію та Болгарію.

Дружить зі слідопитами і Герой Радянського Союзу Марія Захарівна

Щербаченко, яка однією з перших при визволенні Києва переправилася через Дніпро і винесла з поля бою більше ста поранених. Вона має найвищу нагороду Міжнародного товариства Червоного Хреста — медаль Флоренс Найтінгейл.

А без пісень Олександра Івановича Героєва, колишнього льотчика-винищувача, жодне свято в клубі не обходиться. Він — заслужений артист УРСР, соліст Укрконцерту.

Під керівництвом Надії Юхимівни Злуніциної, колишньої медсестри військово-польового госпіталю для легкопоранених, що діяв при третій танковій бригаді, в Київській середній школі № 241 відкрито музей медиків-фронтовиків госпіталю. Все тут зроблено руками школярів, навіть альбом-літопис. Плани на майбутнє — написати збірник нарисів про медиків госпіталю, залучити до цього студентів факультету журналістики.

А для Ганни Євгеніївни Казаринової, Іларіона Федоровича Євдокимова нема дорожчих людей, ніж слідопити. Щодня підшефні ветерани чекають, коли за дверима пролунають дзвінкі голоси пошуківців і вони життєрадісним гуртом увійдуть до кімнати. Принесуть свіжі газети, допоможуть по господарству, поділяться своїми радощами й проблемами. І слідопити неодмінно приходять...

— Наша пам'ять,— говорить Герман Іванович Ясницький,— історія. Це те, з чого ми, сучасники, а особливо молодь, вбираємо в себе все найкраще: знання, досвід, культуру, немов дерева із землі живильну вологу. Донести нашу пам'ять до нащадків — священний обов'язок сучасників. Бо на цьому й світ тримається: на вічній пам'яті про героїв, на вічній любові до тих, хто віддав своє життя заради щастя інших.

Громадські корпункти повідомляють

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ

Назавжди запам'ятають учні Чесниківської восьмирічки проведений у школі День вшанування пам'яті односельчан, що загинули в роки війни в боях з фашистськими загарбниками та від рук бандерівських бандитів. У цей день перед школярами виступали рідні і друзі загиблих; старі комуністи, пенсіонери А. М. Демчишин і М. В. Луцишин розповіли про злочинний союз уніатської церкви та оунівців з фашистськими окупантами.

Було вирішено присвоїти кращим піонерським загонам імена комуністів М. П. Стрільця, С. І. Веселовського, комсомольця В. М. Несторка, закатованих бандерівськими катами. Учні дали урочисту клятву вічно нести в серцях пам'ять про тих, хто віддав своє життя в ім'я світлих ідеалів Жовтня, гідно продовжувати справу старших поколінь.

Д. БЕЛЕЙ,
директор Чесниківської восьмирічної школи.

Рогатинський район
Івано-Франківської області.

Досвід, практика

ЗРОБИТИ НАДБАННЯМ КОЖНОГО

Володимир ГРИГОРЕНКО,
завідуючий відділом пропаганди і агітації Львівського обкому Компартії України

Рішення XXVI з'їзду партії, червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС націлюють партійні комітети на постійне вдосконалення змісту, пошук нових дійових форм атеїстичного виховання, завдання якого полягає в тому, щоб зробити науково-матеріалістичний світогляд надбанням усіх радянських людей.

Проблеми якості, ефективності науково-атеїстичного виховання, атеїстичної контрпропаганди систематично обговорюються в партійних комітетах і первинних організаціях, а також в організаціях товариства «Знання» області. Партійні комітети розробили і здійснюють перспективні комплексні плани атеїстичної роботи. Помітно активізувались усі напрями ідеологічної діяльності: система марксистсько-ленінської освіти, масово-політична робота, засоби інформації і пропаганди, творчі спілки, заклади культури і мистецтва.

У практиці атеїстичної роботи утвердився комплексний підхід, взаємозв'язок атеїстичного виховання з ідейно-політичним, трудовим, моральним, інтернаціональним, правовим, іншими складовими частинами комуністичного виховання.

Однак вивчення й аналіз стану атеїстичної пропаганди в районах області показали, що не скрізь вона ведеться відповідно до вимог часу.

Подеколи пропаганда атеїзму базується лише на голому запереченні релігійних догм, біблійних міфів. Атеїстичні виступи іноді адресуються абстрактному віруючому, в них критикується релігія взагалі, без урахування особливостей віровчення і культу, характерних саме для даної місцевості, конкретної релігійної обстановки. Не завжди враховується і те, що в сучасних умовах релігія приваблює віруючих не стільки своєю філософією, скільки можливістю задоволення певних духовних потреб — у спілкуванні, в дотриманні сімейно-побутових традицій. Все ще недостатньо розкривається позитивний зміст наукового атеїзму, його роль в духовному розвитку особи, культурному прогресі суспільства.

Щоб уникнути недоліків на цій важливій ділянці роботи, добитися ефективності і дієвості атеїстичної пропаганди, партійні комітети насамперед подбали про добір і підготовку кадрів ідеологічного активу.

В області працює понад три тисячі лекторів, що виступають з проблем атеїзму, серед них — партійні, радянські, комсомольські працівники, педагоги, медики, спеціалісти народного господарства. Визначено їх спеціалізацію. Завершено атестацію лекторів первинної ланки.

Добре себе зарекомендували такі форми підготовки кадрів, як школи і семінари системи партійного і комсомольського політнавчання. При партійних комітетах створено постійно діючі дворічні школи, де підвищують свою кваліфікацію лектори, агітатори-атеїсти, організатори атеїстичної роботи. Підготовка резерву пропагандистських кадрів

Кращі пропагандисти області (зліва направо): Є. А. Гринів, завідуючий відділом Інституту суспільних наук АН УРСР, кандидат філософських наук; Н. М. Козачишин, доцент Львівського держуніверситету; М. Ф. Гуняк, завідуючий відділом пропаганди і агітації Дрогобицького райкому партії; Н. О. Сафронова, доцент Львівського лісотехнічного інституту; В. Є. Доля, завідуючий кафедрою філософії Львівського мединституту, доктор філософських наук, професор.

здійснюється в університетах марксизму-ленінізму, організовано також обласні семінари, проводяться науково-практичні, методичні конференції. З'явилась і нова форма навчання — заочний факультет підвищення кваліфікації лекторів-атеїстів при Львівському держуніверситеті. За чотири роки тут пройшли перепідготовку 250 лекторів.

Програма факультету розрахована на два роки. Слухачі ознайомлюються з актуальними проблемами ідеологічної роботи, удосконалюють свої знання з суспільних наук, вивчають спецкурси, оволодівають теорією і методикою конкретно-соціологічних досліджень та лекторською майстерністю.

Така форма навчання дає змогу поповнювати ідеологічний актив новими кваліфікованими кадрами. Серед них слід відзначити лекторів — голову виконкому Добротвірської селищної Ради Р. К. Доліжанського, інженера виробничого об'єднання «Поляроп» Л. В. Білоніжко, викладача Львівського будівельного технікуму В. К. Ривака, головного лікаря Красненської лікарні О. Я. Пономаренко, вчительку Городоцької середньої школи Л. В. Савину та інших.

На обласних семінарах, нарадах активу обговорюються питання атеїстичної контрпропаганди з урахуванням характеру і напрямів ворожої буржуазно-клерикальної пропаганди, ступеня її впливу на окремі категорії віруючих. Питання наукового атеїзму, атеїстичної контрпропаганди включаються до програм навчання медичних, культосвітніх працівників, учителів, викладачів технікумів, профтехучилищ.

Продумана і широко розгорнута підготовка пропагандистських кадрів, зосередження їх уваги на усуненні недоліків, на творчому, вдумливому підході до атеїстичного виховання дають змогу більш предметно, кваліфіковано вести його в трудових колективах, навчальних закладах, за місцем проживання населення. Так, партійна організація виробничого об'єднання «Електрон» нагромадила цінний досвід атеїстичної роботи в сім'ї; комуністи, комсомольці виробничого об'єднання «Кінескоп» мають досягнення в індивідуальній роботі з віруючими, мобілізації громадської думки на

боротьбу з екстремістськими проявами, порушеннями законодавства про культи; на Дрогобицькому долотному заводі успішно впроваджуються радянські традиції та обряди.

Партійні організації Бориславського медучилища, Дрогобицького нафтового технікуму, Львівського педучилища, більшості шкіл області, колгоспів імені Ярослава Галана Нестеровського і Радехівського районів використовують у формуванні ідейної зрілості, атеїстичної переконаності учнів та працюючої молоді клуби ім. Я. Галана, літературну спадщину письменника, атеїстичні, антиклерикальні мотиви його творчості.

У Шевченківському районі Львова добре поставлено виховну роботу за місцем проживання населення. Чималий досвід виховання трудящих, що живуть у селах, а працюють у місті Львові, мають Львівська міська і Пустомитівська районна партійні організації.

З метою ефективнішого використання можливостей засобів масової інформації і пропаганди, забезпечення їх взаємодії у висвітленні питань атеїстичного виховання та розвінчанні буржуазно-клерикальної пропаганди, ідеологічних диверсій імперіалізму при редакціях обласних газет, радіо, телебачення створено позаштатні відділи атеїзму, а при ідеологічній комісії обкому партії — раду по координації.

Враховуючи конкретну релігійну обстановку, ступінь впливу за-

рубіжних релігійних центрів на окремі категорії віруючих, кожна з обласних газет зосереджує увагу на певних проблемах. Так, на сторінках «Львовской правды» з'явилася нова рубрика «Час і релігія», під якою друкуються матеріали з практики атеїстичного виховання, публікуються статті, що розвінчують реакційну суть уніатства, покутництва.

Одним з кращих виступів газети з практики атеїстичної роботи була сторінка «Виховувати переконаних атеїстів», якій передувала організована редакцією в місті Дрогобичі бесіда «за круглим столом».

Обласна газета «Вільна Україна» здійснила зі своїми читачами заочну екскурсію по залах Львівського музею історії релігії й атеїзму, виступивши з серією статей під загальною назвою «Істині назустріч». Під рубрикою «Лекторій «Вільної України» систематично друкуються матеріали науково-атеїстичної проблематики. Належну увагу питанням атеїстичної пропаганди приділяє обласна комсомольська газета «Ленінська молодь». Особливою популярністю у читачів користується рубрика «Діалоги про істину», під якою публікуються виступи колишніх віруючих, котрі порвали з релігією.

Варто відзначити досягнення в атеїстичній пропаганді районних газет, таких як городоцька «Серп і Молот», бродівська «Прапор комунізму», жидачівська «Радянський шлях», яворівська «Зоря», дрогобицька і самбірська міськрайонні «Радянське слово», «Червоний прапор». Великий резонанс викликають матеріали серії «Цього не можна забути», «Пам'ять не прощає» — про злодіяння українських буржуазних націоналістів, освячені уніатською церквою. Газета «Радянський шлях» вдало використовує таку форму атеїстичних публікацій, як звіти про сільські сходи, на яких виступають колишні віруючі.

Проблеми атеїстичного виховання цілеспрямовано висвітлюють обласне телебачення і радіо. Цикли телевізійних передач «Правда про унію», «Атеїстичні діалоги», сторінки радіожурналу «Обрій» відзначаються актуальністю порушених проблем, науковістю підходу, журналістським пошуком.

У недалекому минулому в області діяла велика кількість релігійних об'єднань. У ході соціалі-

◁ На львівському Пагорбі Слави.

▽ На площі Івана Федорова у Львові.

Фото Василя Пилип'юка.

стичного будівництва, в результаті масового відходу людей від релігії багато цих об'єднань припинили свою діяльність. Церковні приміщення, які були в їхньому користуванні, реставруються, оновлюються, в них створено музеї, виставочні та концертні зали.

Але наші ідеологічні противники за кордоном намагаються витлумачити заходи з охорони пам'ятників історії і культури по-своєму, як «відновлення інтересу до релігії», «релігійний ренесанс», «визнання тісного зв'язку між російською історією, культурою і православною церквою».

У пропагандистській, екскурсійній роботі ми викриваємо вигадки і фальсифікації клерикалів, на конкретних прикладах показуємо, що увага до пам'ятників минулого — цієї культурної спадщини — завжди була притаманна радянському ладові, випливає з ленінських настанов про те, що марксизм не відкинув надбань минулих епох, а, навпаки, засвоїв, переробив усе, що було цінного у розвитку людської думки і культури.

Позитивний досвід освоєння колишніх культових споруд, пропаганди пам'яток історії і культури нагромадили Львівський, Самбірський міськкоми, Буський, Дрогобицький, Сокальський райкоми партії, партійні організації колгоспів «Серп і Молот» Золочівського, «Зоря комунізму», імені Івана Франка Кам'янсько-Бузького, «Прикордонник» Нестеровського, радгоспу «Звенигородський» Пустомитівського районів.

На всю країну відомий Львівський музей історії релігії і атеїзму. Експозиція музею, яка розмістилась у колишньому домініканському костьолі і монастирі, була відкрита в 1970 році. Тут зібрано майже 40 тисяч цінних експонатів, у музеї побували близько 3 мільйонів відвідувачів.

Розділи експозиції висвітлюють походження релігії, зокрема християнства, розкривають експансію католицизму на східнослов'янські землі, антинародну діяльність уніатської церкви. Широко представлені тут історія атеїзму, матеріали з досвіду роботи партійних, комсомольських, профспілкових організацій у подоланні релігійних пережитків, формуванні науково-матеріалістичного світогляду.

Музей подає методичну допомогу десяти областям західного регіону республіки у створенні музеїв атеїстичного профілю — як державних, так і на громадських засадах. Лише в нашій області з допомогою Львівського музею відкрито понад 30 громадських музеїв атеїзму.

Музей організовує лекції, вечори запитань і відповідей, діалоги з віруючими, тут демонструються фотовиставки, кінофільми. Функціонує атеїстичний кінолекторій «Культура і релігія», кінолекторій для школярів.

Життя підказало і нові форми роботи. Так, починаючи з минулого року, практикуються творчі звіти Львівського музею історії релігії й атеїзму перед сільським населенням. У програмі звітів у віддалених селах — виступи працівників музею, тематичні виставки, демонстрування кінофільмів. Звіти доповнюються виступами місцевих активістів атеїстичної роботи.

Так, у селі Поникві Бродівського району, на батьківщині відомого українського письменника Степана Тудора, виступив учитель місцевої школи, директор громадського історико-краєзнавчого музею Ю. М. Олексюк. Такі зустрічі збирають велику аудиторію, стають помітною подією в культурному житті села. Вони сприяють популяризації музеїв атеїзму, активізують атеїстичну роботу на місцях.

Дедалі частіше на Львівщині святкуються сільські новосілля. Новий будинок, нова вулиця, новий Палац культури — це не просто радісна подія, це знаменна прикмета часу, свідчення глибоких соціально-культурних перетворень на селі.

По-діловому відгукнулись у ряді районів на постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню житлових, комунально-побутових, соціально-культурних умов життя сільського населення». Завершується створення кількох соціально-культурних центрів у Радехівському районі. Стрийський район за успіхи в забу-

дові сіл відзначено дипломом Виставки досягнень народного господарства УРСР. У районі вже стало традицією до річниць возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі у складі Союзу РСР відкривати нові соціально-культурні центри. З нагоди 45-річчя возз'єднання в селі Довголуці відкрито ще один такий центр. «Не впізнати тепер нашу Довголуку,— сказав з цього приводу голова колгоспу імені Т. Г. Шевченка І. М. Лопатій. — Село прикрашають новобудови. До соціально-культурного центру входять восьмирічна школа, Будинок культури (в якому відведено кімнати під історико-краєзнавчий музей), будинок побуту, торговельний центр, кафе. Споруджено стадіон, автопавільйон. Вінцем новобудови стала гарна площа».

Культурні центри, яких в області налічується 59,— це теж одна з ефективних форм пропаганди нашого радянського способу життя. Нині в області діє 27 бібліотечних, 376 клубних централізованих систем, 457 музеїв і музейних кімнат на громадських засадах.

Удосконалювати діяльність культурно-освітніх установ, з максимальною віддачею використовувати їх матеріальну базу у формуванні передового світогляду — на це спрямовані нині зусилля партійних організацій, численного загону ідеологічних активістів області.

Львів.

З редакційної пошти

НАРОДНА ШАНА — СОЛДАТСЬКИМ ВДОВАМ

Вперше в Кіровоградській області вечір вшанування солдатських вдів провели в с. Підвисокому 22 червня 1977 року. Нині такі вечори стали традиційними. Один з них був знятий на плівку Українською студією хронікально-документальних фільмів, про інший розповідалось на сторінках газети «Комсомольская правда».

...Разом з іншими учасниками вечора солдатські вдови покладають квіти до пам'ятника В. І. Леніну, до могили радянських воїнів, що загинули в боях за Батьківщину. Гірлянда Слави прикрасила меморіал, де викарбувані імена трьохсот сімдесяти трьох загиблих односельців. Пам'ять загиблих вшанували хвилиною мовчання. Жінки в українських національних костюмах рознесли всім присутнім скибочки нарізаного короваю — символічного хліба Пам'яті.

Гостями вечора були лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка письменник Василь Козаченко, завідуючий відділом пропаганди і агітації Кіровоградського обкому Компартії України, автор книги «Вдови» І. П. Оліфіренко, секретар райкому Компартії України Р. М. Онищенко, відповідальний секретар обласного відділення сприяння Радянському фонду миру Г. К. Лисенко. Приїхала на вечір і російська сім'я Мальцевих: боєць М. П. Мальцев влітку 1941 року загинув у цих місцях, похований у Новоархангельську.

Говорять внуки солдатських вдів... Вчителька Катерина Катеринич розповіла про свою бабусю Т. Г. Зубко, лікар Зінаїда Бондар — про долю вдови солдата О. П. Марахівської, тракторист колгоспу «Дружба» Олег Шевчук — про О. Г. Зубко. Із схвильованими розповідями про своїх бабусь виступили учні місцевої школи.

Теплі слова, музичні вітання, пам'ятні подарунки. Ведуча зачитує лист від Олександра Звіздогляда, який перебуває на військовій службі. Він передає привіт своїй бабусі — солдатській вдові Ганні Іванівні Буртній, повідомляє, що прийняв присягу, берегтиме рідну Вітчизну так, як берегли її батьки і діди.

Любов СМОЛЯК,
Тетяна САВРО.

Новоархангельський район Кіровоградської області.

Свята, обряди, традиції

СТУДЕНТСЬКИЙ ОБРЯД: ЯКИМ ЙОМУ БУТИ?

НА ЦЮ ТЕМУ РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТИ «КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ» ПРОВЕЛА БЕСІДУ ЗА «КРУГЛИМ СТОЛОМ» З ВИКЛАДАЧАМИ І СТУДЕНТАМИ

Першокурсники від цього дня в захопленні. Уявіть собі: тільки-но переступили поріг університету, як їх запросили до найбільшого і найкрасивішого в Києві Палацу культури «Україна», де вони слухають розповіді про історію і сьогодення вузу, якому цього року виповнилося 150 років, спомини ветеранів — видатних учених, кращих викладачів, переглядають оригінальні й дотепні картинки із студентського життя, підготовлені старшокурсниками. Нарешті, найпам'ятніше — посвячення в студенти, коли ректор вручає їм символічний ключ від знань.

Крім посвячення в студенти, у Київському університеті склалася ціла система свят, традицій, обрядів. Ленінський залік, дні науки, клятва молодих спеціалістів... Вони подобаються студентам, не залишають їх байдужими. Однак є й такі, що не прижилися, потребують удосконалення. Не секрет, що формальне проведення свят, ігнорування особливостей університетського життя знецінюють зміст студентських обрядів.

Саме про це говорив завідуючий кафедрою історії й теорії атеїзму, доктор філософських наук В. К. Танчер. Студенти третього й четвертого курсів філософського факультету, які взяли участь у дискусії, погодилися з своїм викладачем.

— Нерідко,— зауважила М. Андрєєва,— Ленінські уроки перетворюються у нас на звичайні лекції, зокрема, про міжнародне становище. Хоча тут можна було б і поділитися враженнями про трудове літо, і разом подумати, що слід зробити для поліпшення якості навчання, і намітити теми майбутніх творчих пошуків.

Студентка Л. Липич запропонувала на таких уроках згадувати тих, хто вчився в Київському університеті, уславив його своїм ім'ям. Адже іноді студент навіть не помічає меморіальної дошки біля входу до аудиторії, звично ковзаючи по ній очима, не замислюється над тим, що в цій аудиторії вчився свого часу відомий академік, поет, громадський діяч... На жаль, розповіді про видатних людей — випускників університету бувають сухі й нудні, мають менторський характер. А чому б поступово не створити цикл показових лекцій на цю тему, супроводячи його демонструванням документальних фільмів, слайдів? Чому б не запрошувати на такі вечори соратників, друзів, родичів славетних випускників КДУ?

Особливо гостро обговорювалася студентами й викладачами проблема військово-патріотичного виховання. Традиційним став у нас обряд проводів у Збройні Сили Союзу РСР. Ми знаємо, що від його організації залежить настрій не тільки тих, що йдуть служити, а й тих, у кого служба попереду.

— Ця традиція,— підкреслив завідуючий кафедрою педагогіки вищої й середньої школи, доктор педагогічних наук А. М. Алексюк,— повинна мати урочисте, суспільно-

політичне звучання. Готувати таке свято треба заздалегідь. До речі, добре роблять там, де регулярно запрошують на зустрічі з студентами ветеранів війни і праці. Хто, як не вони, краще розкаже хлопцям — майбутнім солдатам про почесний обов'язок захищати рідну Вітчизну.

— А що відомо нашим студентам про Всесоюзну пошукову експедицію «Літопис Великої Вітчизняної»? — на продовження цієї теми запитує студентка Л. Савчук.

Справді, відомо переважно те, що прочитали в газетах. А можна було б і при комітеті комсомолу організувати пошукові групи, які збирали б матеріали про загиблих героїв, котрі вчилися або викладали в університеті. Скільки захоплюючих розповідей можна було б почути тоді і на Ленінських уроках, і на спеціальних тематичних вечорах, партійних чи комсомольських зборах. А може, подумати й про організацію зустрічей на зразок передач Всесоюзного телебачення «Від усієї душі». Зробити їх традиційними...

Шкода, зазначали присутні, що ми не тільки не дбаємо інколи про створення нових традицій, обрядів, а й поступово забуваємо, втрачаємо деякі добрі старі студентські звичаї.

— Згадаймо,— сказав професор А. М. Алексюк,— як жваво обговорювали ми колись нові твори літератури й мистецтва, який резонанс викликали концертні поїздки студентів на підшефні підприємства і в села!..

Студентське життя не уявляється тепер без студентських будівельних загонів. Вони теж стали доброю традицією вузівської молоді. І справедливо кажуть бійці, що настрій на весь трудовий семестр залежить від того, як їх проведуть і як зустрінуть.

— Мені,— розповідає В. Бугай,— двічі довелося побувати в будзагонах. У підготовчий період, не заперечую, нам приділяли чимало уваги. Коли ж настав день від'їзду — ніби відрізало: оголосили тільки місце і час зустрічі. А могли б напередодні зібрати весь наш загін на урочистий мітинг, наприклад, на території студмістечка. Секретар комітету комсомолу, представник факультету побажали б нам щасливої путі, плідної праці. Ми їхали б на місця призначення зовсім в іншому настрої... На жаль, в університеті не практикують і зустрічей після повернення загонів, обміну досвідом серед бійців.

— Торік ми приїхали до Донецька,— згадує Л. Липич,— і ніхто з працівників міськкому комсомолу нас не зустрів. Довелося самим шукати в незнайомому місті будівельну організацію...

За «круглим столом» редакції «Київського університету» чимало говорили і про сімейно-побутові студентські обряди — весілля, народження дитини в студентській сім'ї тощо, які ще переважно залишаються поза увагою комсомольських організацій, громадськості.

— Гадаю, — сказав студент В. Матвєєв,— комсомольське весілля могло б стати прекрасним продовженням офіційної шлюбної церемонії в загсі. В університеті ж воно досі — рідкість.

А уявімо собі: в ньому беруть участь представники деканату, профспілкової та комсомольської організацій. Академічна група, в якій вчаться молодята, має стати організатором обряду. У багатьох народів є чудовий звичай — на честь народження нової сім'ї або дитини садити дерево. У студмістечку університету можна було б виростити в такий спосіб цілий парк...

Як бачимо, розмова про ці та інші проблеми велась у практичному ключі. Бо впровадження радянських обрядів у студентське буття — це, насамперед, важлива виховна справа. Редакція багатотиражної газети «Київський університет» не обмежується проведеною дискусією. В її планах — висвітлення практичного втілення найкращих ідей, пропозицій, думок.

Любов АНДРІЄНКО,
кандидат історичних наук,
редактор газети
«Київський університет».

ЩО ДАЄ ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ АТЕЇЗМУ

Спочатку вирішено було створити кабінет атеїзму. Але коли пошук завершився, виявилось, що матеріалів вистачить на цілий музей...

Про досвід створення музею історії релігії і атеїзму в Артемівській середній школі № 12 журнал «Людина і світ» розповів у № 3 за 1984 р. Пропонуємо увазі читачів нову кореспонденцію про справи юних атеїстів цієї школи.

Сергій ТАТАРИНОВ,
організатор позакласної, позашкільної виховної роботи

...Найцікавіше — це вплив археологічного пошуку на учнів. Ось вони розчистили стародавнє поховання, обережно вивільнили від піску глечик та кухонний горщик, що лежали поряд з кістяком людини; вкритий іржею ніж на кістяку вівці, дві зламані срібні бляшки. І одразу ж пояснюють тим, хто нагодився до розкопок: вівця похована разом з людиною, щоб покійник був забезпечений їжею на «тому світі», в глечику була питна вода чи вино, в горщику — каша.

Ось так до шкільного музею історії релігії і атеїзму, а саме до його розділу про дохристиянські культи потрапили в різний час глечики епохи бронзи з письменами, монети, пряжки та сережки з болгарських поховань, знаряддя праці новокам'яного віку, унікальні кістяні прикраси на зброї воїна-кіммерійця...

З однієї з експедицій школярі доставили в музей півтонну кам'яну статую. Такі статуї тисячами стояли колись у половецькому степу. Кам'яні «баби» — свідки часів матріархату, коли людство поклонялося жінці, засновниці й охоронниці роду.

Коли семикласник Андрій Крученков приніс до музею невеличку статуетку з випаленої глини, всі були вражені. Схоже було на те, що в зруйнованому будівельниками кургані знайдено єгипетську статуетку VII століття до нашої ери. Згодом спеціалісти підтвердили, що виріб належить до часів правління єгипетської цариці Каромами.

Усі ці речі стали експонатами шкільного музею, участь в роботі якого стала справжнім захопленням багатьох учнів Артемівської школи № 12. Створення музею атеїзму дало можливість вчителям ненав'язливо, але наполегливо формувати у школярів науково-матеріалістичний світогляд, атеїстичні переконання. Адже пошук матеріалів для музею передбачав вивчення історичних документів та атеїстичної літератури, зустрічі з археологами, істориками, біологами, виїзди в археологічні експедиції.

Краєзнавчий пошук тісно переплітається з викладанням ряду дисциплін. Експонати музею використовують безпосередньо на уроках, допомагаючи школярам краще засвоювати навчальний матеріал. Не з малюнків у підручниках, а зі справжніх знарядь праці з каменю та бронзи, предметів стародавніх культів, знайдених школярами під час літніх експедицій, дізнаються учні на уроках історії про побут та уявлення стародавньої людини, про древні релігії.

Юні атеїсти середньої школи № 12 м. Артемівська в музеї історії релігії та атеїзму готують чергове засідання клубу «Голос розуму».

Фото А. Бакажинського.

Вивчаючи біологію, школярі мають змогу ознайомитися з працями видатного українського селекціонера І. І. Сидоренка, який, працюючи на Донецькій дослідній станції садівництва, вивів більш як сорок нових сортів яблук і груш. Юні атеїсти свого часу зустрічалися з ученим у його лабораторії. Селекціонер подарував музею свої праці з автографами.

Шкільний музей історії релігії та атеїзму став базою, спираючись на яку вчителі мають змогу застосовувати різні форми і методи атеїстичного впливу на дітей та батьків. У музеї регулярно засідають рада з атеїзму, методичні об'єднання класоводів. Для гостей з інших шкіл Артемівська, з міст Харцизька, Слов'янська, Дзержинська, Донецька, Севастополя проводять екскурсії юні екскурсоводи Руслан Смирних, Дмитро Монастирський, Дмитро Скляров, Вадим Терентьєв. Гості вражені переконливістю й аргументованістю їх розповідей. Один із секретів успіху — невсипущість класного керівника Л. А. Ігнатової, яка разом із школярами організовує систематичні засідання атеїстичного клубу «Голос розуму», провела незвичайні батьківські збори в музеї, коли діти розповідали батькам про його експонати.

У школі діє один з перших у Донецькій області кабінет педагогічного всеобучу для батьків. Матеріали музею широко використовуються в лекціях і бесідах батьківського університету, для виступів перед шефами у Дні школи на виробництві та в кімнатах школярів при житлово-експлуатаційних управліннях.

Масову атеїстичну роботу в школі веде товариство войовничих атеїстів «Прометей». Його членами є 250 школярів — це майже п'ята частина всіх учнів. На засіданнях товариства виступають вчені-геологи, фі-

зики, досвідчені пропагандисти атеїзму.

Цікаво проходять виставки-конкурси атеїстичних стіннівок, агітаційних плакатів та агітбригад. Саме за прикладом школи № 12 в усіх школах Артемівська створено атеїстичні агітбригади, що виступають у клубах, на підприємствах шефів.

Вчителі Л. Ф. Фініцька, Л. Н. Подгорнова, В. І. Шаталін, В. П. Добродон, Т. Г. Пухальська, Є. П. Гридунова підготували атеїстичні лекції, спеціальні розробки атеїстичних уроків з певних предметів. Допомогли вчителі і в організації лекторської групи старшокласників. Вчителі української мови і літератури Є. Ф. Іващенко і Л. М. Костенко вміло використовують в атеїстичному вихованні твори Т. Г. Шевченка, І. Франка, інших класиків української літератури.

Атеїстичне виховання в школі грунтується і на пошуковій роботі з історії революційних, бойових і трудових традицій краю. На основі вивчення цих традицій сформувалися власні шкільні традиції. Урочисто проходять засідання КІДу «Пам'яті чілійських патріотів», «Юність викриває імперіалізм», «Пам'яті юних антифашистів». Традиційними стали також масові походи місцями партизанських боїв, прийом у піонери та в комсомол біля пам'ятника жертвам нацизму на території колишнього фашистського концтабору. Багато вражень залишають поїздки юних атеїстів до Києва з відвіданням Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Напередодні Нового року в школі відбулось незвичайне свято — новорічні українські вечорниці. Святково прибраний шкільний зал з ялинкою, на столах у полив'яних мисках — вареники й товченики, млинці і пироги. Всі учасники вечорниць — старшокласники, вчителі, батьки — в українських народних костюмах. Під звуки новорічної величальної пісні, яка прославляє дружбу народів СРСР, до залу заходять щедрівники. Потім — каскад конкурсів, змагань — на краще виконання народної пісні, танцю, дотепніше атеїстичне прислів'я, приказку. Надвечір у дворі школи запалало солом'яне опудало «старого року», разом з яким згоріли всі минулі незгоди і невдачі року. Так само цікаво проходять у школі і свято радянської сім'ї, проводи зими, весняне свято зустрічі птахів.

В «Основних напрямах реформи загальноосвітньої і професійної школи» перед нашими вчителями поставлено завдання великої ваги — формувати науково-матеріалістичний світогляд у підростаючого покоління. Особистість учителя, його глибокі атеїстичні переконання і знання, вміння знайти правильні форми роботи — це необхідні складові успіху. Повною мірою володіють майстерністю атеїстичної пропаганди директор школи Н. К. Хмельницька, завуч Г. А. Галик, вчителі О. Ф. Іващенко, Л. М. Костенко, Н. А. Бабенко, Л. П. Даньшина, К. І. Деркаченко, Л. М. Прудченко та інші, завдяки чиїм повсякденним зусиллям музей історії релігії та атеїзму перетворився на центр атеїстичного виховання в школі.

м. Артемівськ
Донецької області.

НА ПОКЛИК ПРОМЕТЕЯ

У коридорах гамірно,— звісно, школа. Малеча стрибає через мотузок, старші дівчата розгулюють попід руки, таємничо усміхаються, тихенько про щось говорять. До нас підбігає дівчинка:

— Михайле Степановичу, а правда, що Біблію писали люди?

— Звичайно. А чого ти питаєш?

— Бо наша бабуся каже, що це свята книга, від бога.

Вчитель глянув на годинника.

— Скоро урок, а ти приходь до

мене, як закінчаться заняття. Розповім тобі про Біблію.

Мала труснула кісками на знак згоди, побігла далі.

А ми продовжуєм розмову. Про шкільні турботи, про вчительські справи. Про найголовніше завдання вчителя — формування світогляду. І сам Михайло Степанович Голянич пригадав своє дитинство.

...Зростав сиротою. Батько помер молодим — надірвався на панських лісосіках. Як минуло шість років — пішов у найми і Михайлик. Доводилося служити і в попів. Набачився, як вони живуть: навіть у піст не бояться прикластися до м'яса, та й без чарчини піп до столу не сяде. На дітей не звертає уваги — що вони, мовляв, розуміють. А як хто сторонній зайде до хати, панотець хутко накриває рушником жирні миски...

У Голяничів піст тривав мало не весь рік. Злидні у хаті не переводились. Батько, як будував хату, взяв позику під великий процент. Хоч і працювали батько й мати з ранку до вечора, борги зростали, а коли батько помер і прийшли екзекутори, в хаті нічого було взяти. Знайшли тільки валізу, повну боргових квитанцій...

Повернувся якось Михайлик додому з гір, де пас панську череду, а хати нема — сама тільки піч залишилась. Розпродали пани хату...

— Михайле Степановичу, вас до телефону! — покликала секретарка.

— Буду. Завтра о вісімнадцятій,— обіцяє комусь по телефону Михайло Степанович.

На цей раз запросили виступити зі спогадами про війну.

— А знаєте, коли я вперше зустрів червонозоряних солдатів?

Воєнний сорок четвертий рік зустрів Михайло Степанович в угорському містечку, де разом з іншими гуцулами працював на поміщицьких виноградниках. Коли прийшли радянські війська, юнак не відходив від визволителів. Усе допитувався: «І через Карпати йшли?»

Взяли Михайла на військову службу. Під Будапештом і скінчилась для нього війна. Як повернувся додому — не застав нікого. Померли мати і молодший брат, інші розбрелися хто куди.

Утверджувалась на Закарпатті Радянська влада. Михайло вступив до комсомолу, став ватажком молоді у рідному селі. А в 1947 році за комсомольською путівкою поїхав відбудовувати шахти Донбасу.

У Краснодоні видали йому трудову книжку, а у графі «професія» написали — вибійник. Тут він пройшов школу трудового і громадянського гарту.

Піднімали з попелищ міста, відбудовували шахти Донбасу. Працювали в легендарному краю, де ще недавно діяли молодогвардійці. Часто до них приходила мати Олега Кошового. Їй здавалося, ніби і її син працює разом з ними...

Велич подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні, прекрасне сьогодення оновленого краю — про це завжди веде мову Михайло Степанович Голянич у своїх лекторських виступах.

Найголовніше його покликання — педагогіка. В школі М. С. Голянич ось уже більше тринадцяти років. Організував шкільний клуб «Прометей», який став центром атеїстичної роботи в районі. На вечорах запитань і відповідей, диспутах, конференціях клубу присутні не тільки школярі, а й їхні батьки. Разом дивляться діафільми, обговорюють прочитані книги, слухають цікаві лекції.

З лекторською методою Михайла Степановича якось не в'яжеться слово «оратор». Голос у нього тихий, та й усі прийоми найменше розраховані на зовнішній ефект. Просто кожне сказане слово — влучне, вагоме.

Є у Михайла Степановича Голянича членський квиток товариства «Знання», який видано двадцять п'ять років тому. Нести до людей знання — основне його партійне доручення.

Маргарита ЛУКЕЧА.

Селище Воловець
Закарпатської області.

СУЧАСНИЙ ФЕТИШИЗМ: НАВКАРАЧКИ ПЕРЕД РІЧЧЮ

У нас у дворі багато автомобілів. Річ добра, якби для декого не перетворювалася на ідола. До придбання машини людина була одна, після — геть інша: мов підмінили. Звідки й береться зверхність, байдужість до спокою інших... І лише до автомобіля ставлення людське: про нього дбають, як про живу істоту, його оберігають, розцяцьковують. На нього моляться, як на якесь божество...

П. Горовий, пенсіонер.

Тарас **КІНЬКО**

Цей лист дещо мені нагадав. Якось на Близькому Сході, в одній арабській країні, на вузеньких вуличках стародавнього містечка я побачив незвичайний білий мерседес. Протягом років спогад про нього був похований під нашаруванням пізніших вражень і клопотів. А тут миттю ожив, проявився, наче на фотопапері.

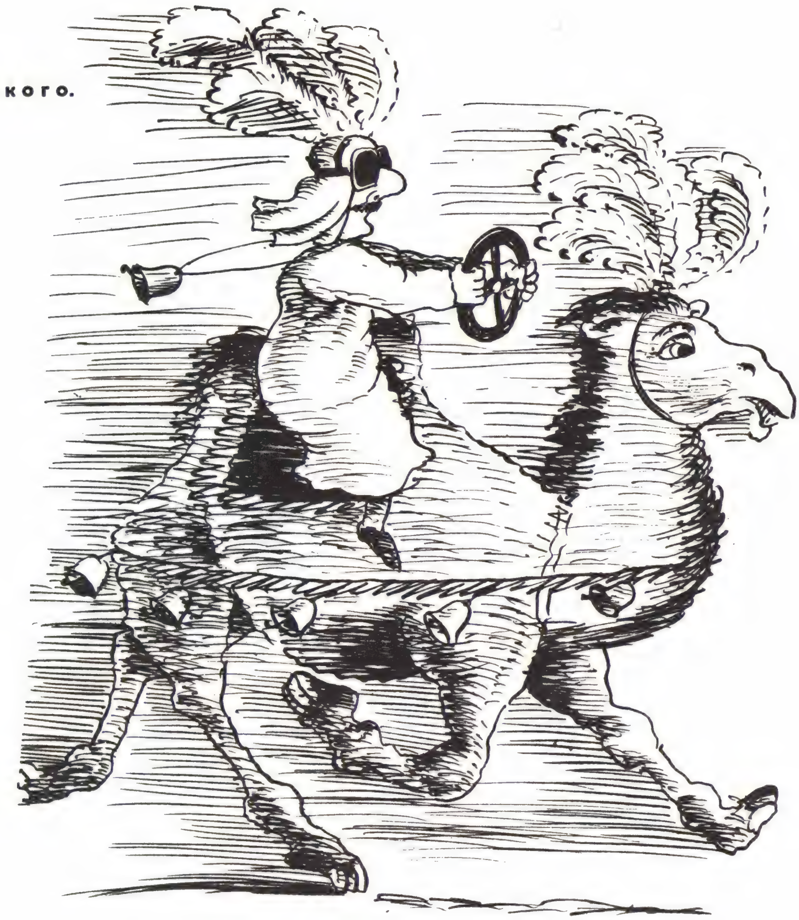
Того яскравого сонячного дня білий мерседес навертався на очі, куди б я не йшов. Здавалося, він це робить навмисно, аби краще запам'ятатися. Над його капотом велично колихався плюмаж із страусового пір'я, кузов оперізував витий вовняний шнур, оздоблений срібними бубонцями. Це щось нагадувало, але що саме, я так тоді й не здогадався, а спитати забув. Згодом, гортаючи старовинний фоліант, випадково натрапив на цікаву гравюру. На ній було на повен зріст зображено ...білого дромадера* з таким самим плюмажем, шнуром і срібними бубонцями. Стривай, подумав тоді я, чи не прояснить це мені таємниці білого мерседеса? Адже місце дії — одне й атрибути одні. Лише час різний. Так замкнулося коло. Білий дромадер, престижний транспорт середньовіччя, та білий мерседес, престижний транспорт сучасного Близького Сходу, по суті своїй були одним і тим самим,— і ставлення, виявлене до них навіть в оздобах, було однакове. Тобто це були об'єкти поклоніння. Таке поклоніння має в своїй природі багато спільного з...фетишизмом.

Термін «фетишизм» увів у науковий вжиток французький учений Шарль де Бросс. У 1760 році він видав книгу «Про фетишизм». Про значення цієї праці свідчать численні відгуки багатьох уславлених людей, зокрема й О. С. Пушкіна, а також і те, що вона була вкотре перекладена й видана у 1973 році в Москві. Не кожна книга витримує таке випробування часом.

Слово «фетиш», утворене від португальського «fetisso», що в перекладі означає «зроблений», сягає ще давнішого латинського слова «fatum»,— тобто «доля». А похідне від нього «фетишизм» означало поклоніння предметам та істотам, що їм приписувалась магічна сила, з допомогою якої нібито можна впливати на події і зазирати в майбутнє,

*Одногорбий верблюд, поширений в пустелях Азії і Африки.

Мал. Володимира Казаневського.

добиватися здійснення заповітних бажань.

Фетиш не обов'язково мав бути творінням людських рук, як це можна виснувати з власне португальського значення слова. Ним могла стати перша-ліпша річ, перший-ліпший предмет, якому розпалена збігом обставин куца думка дикуна приписувала здатність виконувати бажання. Від цього моменту дикун потрапляв у рабську залежність від предмета свого поклоніння. Страх і нерозсудливість, на які страждає людський розум, а також спритність, з якою він при цій схильності породжує забобони,— ось причина виникнення фетишистського ставлення до предметів, істот, рослин тощо.

Фетиші могли бути індивідуальними, могли виступати й у вигляді національних святинь. Фетишизм був навіть державною релігією у Стародавньому Єгипті. Так, римлян, які підкорили Єгипет, за вбивство кота чекала невідворотна розплата — врятувати від неї не міг навіть відданий Римові цар Птоломей. Ще й досі вулицями індійських міст і сіл розгулюють священні корови, м'ясо яких охоче вживають сусідні народи. Часто-густо у ролі фетиша виступали камені незвичайної форми. Про ці камені дбали у різний спосіб. Збереглося свідчення, що свою священну брилу одне з германських племен холодної пори загортало в своєрідну ковдру, виготовлену зі ста сорока козячих шкір.

Фетишист перебуває у химерних стосунках з об'єктом свого поклоніння. Фетиші задобрюють, піддурюють, залякують і навіть карають, коли виникає підозра, ніби вони через свою капосність не бажають допомагати. Щодо темпераментних африканців, то вони воліли одразу забити у фетиш цвяха, аби спонукати його здійснити бажання без зволікань. Щоправда, після здійснення бажань цвяха витягали. Одне слово, про вдачу фетиша кожен судив по собі самому. «Боги скидаються на тих, хто їм

вклоняється»,— саркастично зауважував з цього приводу Анатоль Франс.

Ось яку характеристику дає Карл Маркс фетишистським віруванням людини. Він зауважує, що фетишизм досить далекий від того, щоб піднести людину над її чуттєвим бажанням,— він, навпаки, сам є релігією чуттєвих бажань. «Розпалена хтивістю фантазія,— писав Маркс,— створює у фетишиста ілюзію, ніби «безчуттєва річ» може змінити свої природні властивості для того тільки, щоб задовольнити його примху. Груба хтивість фетишиста розбиває через це свій фетиш, коли він перестає бути його найпокірнішим слугою» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, с. 93).

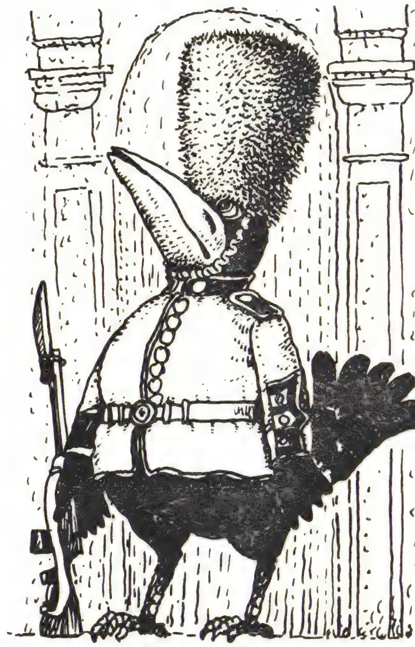
Розвиток мореплавства, якому Європа завдячувала нагромадженням відомостей про фетишизм, переконував, що в якому б куточку Землі не жили уражені бацилою фетишизму люди, що б вони не обожнювали, вияви цього марновірства скрізь однакові. І нічого дивного в цьому нема. У фетишистів усіх країн і народів однаковий спосіб мислення, і вони однаково виявляли його в однаковому способі дії.

Пережитки фетишизму в новій, модернізованій формі даються взнаки і в поведінці деяких наших сучасників. Зокрема в ставленні до автомобіля.

Та аби краще розібратися, що й до чого, перенесімося на мить до імперії розгнузданого товарного фетишизму, споживацького схиляння перед речами. Отож ми в Сполучених Штатах Америки, у Нью-Йорку, на Медісон-авеню.

Медісон-авеню не менш відома у США, ніж Бродвей, і відіграє у світі бізнесу не меншу роль, ніж Уоллстріт. Тут зосереджені фірми — гранди світової реклами, тут священнодіють верховні жерці культу речей і наживи. Саме тут виготовляються універсальні відмички до розуму, серця й гаманця потенціального споживача.

На Медісон-авеню у середовищі професіоналів з питань споживання товарів широко побутує фраза: «А тепер станьмо навкарачки і погляньмо на проблему з точки зору клієнта».

Що ж цікавого може побачити людина, опустившись з двох ніг, на які її звела довга еволюція, знов на чотири?

Виявляється, дещо може.

Реклама на Заході глибоко вивчила деякі потаємні закутки людської психології і підступно використовує їх, аби лиш спритно вивертати кишені. От, скажімо, таке. Чи багато знайдеться людей, цілком вдоволених собою і тим життям, яке ведуть? Певно, завжди хочеться більшого. Отут і лине спів солодкоголосої сирени від реклами. Виявляється, позбутися невдоволення собою, свого комплексу неповноцінності можна, придбавши певний товар. І товар... розходиться! Така вже психологія споживацтва і пересічного споживача.

Цю особливість спритно експлуатують на Заході, штучно стимулюючи попит і збут. Методи при цьому можуть бути різні — байдуже які, аби гроші. Так, реклама, яка грунтується на засадах фрейдизму, звільняє людей від заборон, накладених на них суспільством. Звільняє людину від того, що робить її власне людиною, опускає її, за цинічним висловом апологетів споживацтва, навкарачки. Вона знімає табу з ницих потаємних бажань, легалізує їх, наділяє силою, здатною вплинути на

людину, змінити її поведінку і врешті-решт змусити зробити покупку. Покупку, яка позбавить від мулького почуття власної неповноцінності, додасть жаданих якостей. Та постриваймо: товар — це тільки річ. Звичайна річ, яка нічого власникові об'єктивно не може в цьому плані додати,— не зробить його ні кращим, ні розумнішим, ні вродливішим, ні молодшим. В який же спосіб звичайні речі набувають такої здатності?

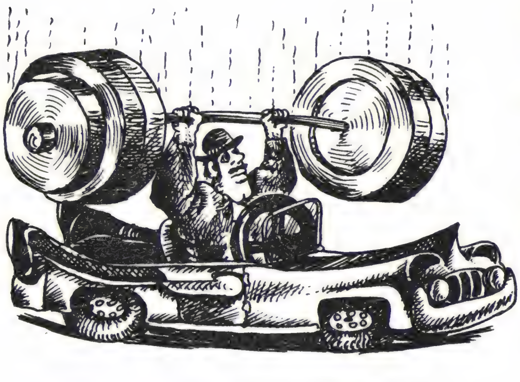
Це за них успішно робить сама людина.

Найкраще звернутися до прикладів. За крем для шкіри жінка не вагаючись платить у десять разів більше, ніж за мило. Чому? Причина проста: мило — річ необхідна, але прозаїчна, а з допомогою крему вона сподівається стати привабливішою. «Жінка купує не товар,— твердять знавці від реклами,— обіцянку. Виробники косметики продають не ланолін, вони продають надію. Ми вже купуємо не апельсин, ми купуємо життєздатність. Ми купуємо не просто автомобіль, ми купуємо престиж...»

Обіцянка, життєздатність, престиж — це те, чого немає в самій речі, це те, чим покупець наділяє її сам від себе. У даному випадку не без сторонньої допомоги. На цьому грунтується і теорія імеджу — теорія модернізованого фетишизму.

Імедж — слово, похідне від англійського «уява»,— цілком належить XX століттю. Але коли придивитись до явища, яке означає цей новотвір, то в новій упаковці виразно проступатимуть риси відомого нам фетишизму. Парадокс? Не зовсім.

Імедж — не річ, не товар у повному розумінні слова. Імедж — це

уявлення про предмет, це не річ, а враження від речі. У капіталістичних країнах конкурентна боротьба перемістилася зі сфери виробництва у сферу створення імеджу. Наприклад, не досить рекламувати міцність чи легкість сигарет. Треба наділити їх тими якостями, які до тютюну не мають ніякого відношення. Скажімо, подбати про їхній вигляд, нагадати, що їх палить видатна особа, викликати асоціацію з чимось незаперечно приємним і бажаним.

Оскільки мова зайшла про тютюн, то цікаво буде розповісти про експеримент добре знаної в світі фірми «Марльборо». Вона проекзаменувала своїх шанувальників. У результаті з'ясувалося, що курці сигарет «Марльборо» в абсолютній більшості не здатні відрізнити їх від рівноцінної продукції інших фірм. В оману їх вводив звичний вигляд сигарет. Однак, гадаючи, що палять саме улюблені, вони відгукувались про них так, як свого часу їм втовкмачила реклама. «Усі люди палять не сигарети, а їхній імедж»,— таким був висновок організаторів експерименту.

Іншими словами, якщо не можна наділити товар, річ реальною якістю, її при певних зусиллях завжди можна наділити імеджем. Він ототожнюватиметься з товаром, закріпиться в підсвідомості, а згодом — і в свідомості людини. «Функціональна цінність товару,— пише американець Діхтер у книзі «Стратегія бажань»,— не відіграє тої вирішальної ролі при купівлі, яку відіграє задоволення глибоко прихованих бажань, неусвідомлених навіть самим покупцем».

Певно, неважко вловити подібність між фетишем та імеджем. Хіба не той самий механізм спрацьовує в душі сучасного послідовника споживацтва, що й у дикуна? Адже і той, і той однаково наділяють предмети якостями, що об'єктивно їм непритаманні. Кожен з них приписує тій чи тій речі те, чого йому самому бракує, аби позбутися психологічного дискомфорту. Це простежується і в ставленні американського споживача до автомобіля.

Боротьба за збут автомобілів з'ясувала цікаві подробиці. Засіб пересування — автомобіль — в уяві

окремих осіб набуває просто-таки фантастичних властивостей. Він нібито наділяє свого власника почуттям соціальної престижності, самоповаги, виступає незаперечною ознакою його мужності, доброго смаку і... сексуальності. Це було негайно взято до уваги і на виробництві, і в сфері реклами, яка заходилася оновлювати імедж автомобіля. Результати не забарилися. Так, наприклад, покупці незабаром відзначили, що в спортивних моделях важелі стали тугішими, немов цим натякалося, що така модель не для слабеньких. Їх навмисно робили тугішими, ніж треба, аби в певної частини покупців розбурхати чоловіче самолюбство.

Сучасні шарлатани від торгівлі розрахували правильно і тоді, коли навіювали думку, ніби схильність до автомобілів з потужним двигуном засвідчує підвищену статеву спроможність власника... Спритно граючи на слабкостях людської натури, вони випускають на волю інстинкти і за простішими схемами типу примітивно-міщанських «нехай вас помітять», «це для тих, хто може собі це дозволити», «нехай у Браунів витягнуться обличчя».

А далі обиватель чинить так, як і дикун-фетишист: «розбиває... свій фетиш, коли він перестає бути його найпокірнішим слугою». З'являються нові моделі, до них переходять якості, раніше приписані старій, а стара модель опиняється на звалищі. Не дивно, що за такого ставлення до речі вона сама перетворилася на фетиш, а той, хто їй вклоняється так самозасліплено,— опиняється на одному щаблі з дикуном. Коментарі тут зайві. Певне, і Шарль де Бросс, доживи до наших днів, приєднався б до тої невеселої думки. І це знову переконує, що у сфері емоцій людина далеко не завжди перебуває на тій висоті, на якій би їй, творцеві і мислителю, личило бути.

Те, що спостерегли маніпулятори з Медісон-авеню, кидає світло і на явище, про яке пише у своєму листі до редакції наш дописувач. Можна заперечити: чи правомірно в цьому випадку притягати приклади з чужої нам дійсності? А хіба ми не безкомпромісно ставимося до обивательського світогляду, до міщанства в своєму домі? Як фетишизм дикунський мав однакову природу скрізь, незалежно від того, на котрому континенті побутував, так і фетиш сучасний, породжений обивательським, міщанським обожуванням речей, має однакову природу, де б і в чому не виявлявся.

«Зверхність, байдужість до спокою інших», про які йдеться в листі, аж ніяк не притаманні автомобілю. Він не може наділити ними людину, чи, навпаки, позбавити її цих якостей. Це означає, що вони давно вже властиві їй, і престижна покупка тільки допомогла їм вийти наяв. До чого ж спокусливо у такій ситуації перефразувати афоризм незабутнього Остапа Бендера! В новій редакції кинута ним крилата фраза звучала б приблизно так: «Автомобіль не фетиш, а засіб пересування».

Питання вивчення психології споживацтва, плекання культу речей набуває для нас сьогодні неабиякого значення. І тут автор листа виявляє справедливе і своєчасне занепокоєння. Важливо не дати їм потворно розвинутись в умовах, коли неухильно зростають добробут населення, життєвий рівень, випуск товарів, купівельна спроможність. Адже речей ставатиме дедалі більше. Створені на благо громадянина нового суспільства, вони не повинні обернутися проти нього, взяти над ним гору. Запобігти цьому можна лише вихованням культури споживання речей, щоб людина, не втрачаючи від володіння ними нічого людського, не прагнула вивищитись за рахунок набутого над іншими. Треба дбати про духовне зростання людини, її чіткі ідейні засади, зрештою, про її інтелект, які дадуть змогу піднятися над світом речей.

Щодо автомобіля, то треба відверто визнати: для декого він таки стає справжнім фетишем. Наявність приватного автомобіля часто-густо впливає на вибір знайомств, ставлення до людини, її престиж і навіть кар'єру. Він бере участь у розв'язанні сердечних справ, у ньому, трапляється, вбачають найвище досягнення життя, втілення найзаповітнішого... А це ж тільки засіб пересування!

Якось незвично в останній чверті двадцятого століття заводити мову про фетишизм. Та фетиші існують, і з цим доводиться рахуватись. Одні — данина національним традиціям, як ворони на Тауері, що їх утримують на державний кошт, аби вони вберегли від падіння англійський трон; або як священна гора Фудзіяма, котру «ремонтують» найсучаснішими засобами. Інші — то нові забобони, породжені за нових обставин життя старим-престарим механізмом людського марновірства. Приміром, як бомба, встановлена в одному з соборів на Мальті. Її мені випало бачити на власні очі — у ролі священної реліквії. Така шана їй виявлена за те, що вона не вибухнула, впавши під час бомбардування у собор, повний віруючих. Не знаю, знешкодили її святі отці чи й досі вона ладна вибухнути. Але твердо переконаний — до фетишизації речей не можна ставитись поблажливо: це небезпечна бомба у нашому домі.

В українського народу — давні й здорові традиції ставлення до речей. Згадати лишень думу про славного Хвеська Ганжу Андибера! Коли дуки-срібляники вигнали його за бідний одяг і уважили за пишний, він частував винами і наїдками не себе, а свій каптан,— мовляв, не мене, козака, шанують, а тебе. Згадується, як запорожці рвали оксамит на онучі, а розкішний одяг нарочито мастили десь дьогтем і псували, аби розкіш не заступала в людині людського. Романтичний максималізм? Так, але до нього ніхто й не закликає. Хай лишень буде здоровий глузд у ставленні до речей — самого цього вже досить.

З редакційної пошти

ЛЕГЕНДИ ПРО ЛИСУ ГОРУ

З покоління в покоління передавалися легенди про Лису гору. Ще порівняно недавно популярними були оповіді про «нечисту» силу, яка буцімто там водиться. На Лису гору нібито зліталися на свій шабаш місцеві та іногородні відьми. В описі Києва, вміщеному М. О. Максимовичем у першому номері альманаха «Киевлянин», про Лису гору мовиться так: «Для самих киян не тільки Лиса гора, що на лівому боці Дніпра розташована, а й навіть і в Києві сад Кучинського став страховищем і вважався збірним місцем київських відьом».

Але найдивніше полягало в тому, що ніхто достеменно не знав, де ж саме є та Лиса гора. І на Печерську, й на Подолі, на лівому березі Дніпра та біля Михайлівського монастиря ледве не кожен міг вказати «точне» розташування легендарної гори. Ці ж самі місця називає й сучасний енциклопедичний довідник «Київ» (1981 рік).

Де ж насправді була Лиса гора?

В одному з дореволюційних видань, в «Путеводителе по Киеву» В. Д. Бублика, читаємо: «Лиса гора, славнозвісне місце зборища київських відьом, вивищується довгим піщаним пагорбом на лівому березі Дніпра, в межах Чернігівської губернії». Отже, якщо вірити цьому путівникові, то виходить, що починалася Лиса гора біля колишнього Ланцюгового мосту (тепер приблизно на цьому місці стоїть міст метро) і простягалася до Вигурівщини. Було де розгулятися «нечистій» силі!

Цікаво, що на цьому місці простороїться нині один з найчудовіших районів Києва — масив, намитий на піску,— Русанівка. Цей район ажурних містків і водограїв, багатий на зелень і воду, близький до славнозвісних київських пляжів, мешканці столиці вважають ідеальним місцем для проживання.

Соціальні перетворення, що відбулися за роки Радянської влади, змінили не тільки місцевість, а й свідомість людей. Відійшли в минуле давні легенди й перекази. Але згадати їх все-таки цікаво. Адже три-чотири покоління тому кияни не лише ввечері, а і удень далеко оминали ці місця. Тяжкі умови життя і соціальне гноблення народжували безліч марновірних вигадок. Те, що стало для нас далекою казкою, виявляється, мало певне соціальне коріння. А сьогодні Русанівка — реальний доказ того, як вільний народ може творити казку на землі.

Семен АБАРБАРЧУК.

НА СЛУЖБІ КРІПОСНИКІВ

ЦЕРКВА І НАРОДНІ ПОВСТАННЯ БОЛОТНИКОВА, РАЗІНА, ПУГАЧОВА

**Валерій
СМОЛІЙ,**
кандидат історичних наук

Чим ближче до тисячоліття початку запровадження християнства на Русі, тим частіше у виданнях Руської православної церкви з'являються висловлювання про якусь нібито особливу її роль у захисті інтересів народу, «нужденних і страждаючих». Але насправді на всіх попередніх етапах свого історичного розвитку Руська православна церква виступала ревним прибічником царської влади та експлуататорських класів. Забезпечуючи й ідеологічно обгрунтовуючи правомірність соціальної експлуатації і кріпосної підлеглості, її духовенство всіх рангів силою свого авторитету з церковних амвонів, у спеціальних проповідях і посланнях постійно і систематично закликало народ до рабської покори, непротивлення злу. Особливо реакційну роль православні ієрархи відігравали в роки народних повстань.

Вищим проявом класової боротьби народних мас за феодальної доби стали селянські війни XVII—XVIII століть. За словами В. І. Леніна, вони були різновидом громадянських війн «пригнобленого класу проти гноблячого.., селян-кріпаків проти поміщиків» (В. І. Ленін. Повне зібр. тв., т. 26, с. 293). Під час селянських війн класові суперечності загострювалися до краю — в їх ході вирішувалася доля існування самої феодально-кріпосницької системи.

Особливо непримиренну позицію щодо повстанців займали представники вищої ієрархії православної церкви. Будучи наймаєтнішими феодалами — власниками сотень десятин землі і тисяч залежних селян, вони вболівали не так за віру, як за свої володіння. Повстанці хоч і спрямовували свій гнів насамперед проти соціального гніту, вбачали свого класового ворога не лише в особі світських феодалів, а й церковників. Про це свідчить і перша селянська війна в Росії 1606—1607 років під керівництвом Івана Болотникова. Почавшись в районі Путивля, вона поширилася на значну територію. Поряд з володіннями найбільших поміщиків повсталий люд розгромив маєтки Йосифо-Волоколамського, Пурдишського і Троїце-Сергієвого монастирів.

Навіть на окраїнах Російської держави відчувався вплив цієї селянської війни. Ігумен Антонієво-Сийського монастиря у листі царю писав, що місцеві селяни «грамот не слухають, данини та оброку і третинного хліба їм в монастир не платять, і монастирського виробку не роблять, і ні в чім його, ігумена з братією не слухають» (Исторический архив, т. 1, 1936, с. 35).

Церква намагалася спаплюжити ідеї повстанського руху, затаврувати його ватажків. Особливу запопадливість виявляв тодішній патріарх Гермоген. В численних грамотах, розісланих по містах і селах Російської держави, він різко засуджував

справедливі дії селян і холопів, кваліфікуючи Івана Болотникова та його найближче оточення як «злих розбійників», «єретиків», називаючи їх відступниками «від бога і православної церкви».

У патріарших грамотах спотворювалися справжні соціальні цілі повстанців. Гермоген силкувався переконати віруючих у тому, що повсталі селяни виступають виключно як руйнівна сила, яка кидає країну в прірву анархії та хаосу.

Найбільшою була протидія православної церкви повстанню під час облоги військами Івана Болотникова Москви (осінь 1606 року). Монахи Симонова і Данилова монастирів активно обороняли фортечні мури. Тверський архієпископ Феоктист особисто очолив боротьбу проти селянських загонів. За словами Гермогена, він «прикликав до себе весь священний собор і приказних государевих людей та свого архієпископа двору, дітей боярських і града Тверi всіх православних християн... тих злих ворогів і грабителів і розорителів під градом Твер'ю багато злого їх проклятого скопу побили і живих багато злих розбійників і єретиків спіймавши до Москви прислали» (Акты Археографической экспедиции, т. 2, № 58).

В цей же час розгорнулася всебічна ідеологічна протидія повстанню. Восени 1606 року з-під пера протопопа кремлівського Благовіщенського собору Терентія з'явилася антиповстанська «Повесть о видении некоему мужу духовну». Її сторінки рясніли всілякими звинуваченнями на адресу військ Івана Болотникова, закликами жорстоко придушити народний виступ. В уста Ісуса Христа автор вкладає такі слова: «Тебе ради, мати моя (богородиця — **В. С.**), пощаджу їх, якщо покаються; аж не покаються, то не зможу милості сотворити над ними» (Русская историческая библиотека, т. 13, 1909, с. 183—184).

Вельми пишними та урочистими були церковні відправи після розгрому повстанців у Тулі (жовтень 1607 року). Церква фактично освятила дії каральних військ, їх жорстоке поводження з повсталим народом та його керівниками (Івана Болотникова, попередньо осліпивши, втопили в ополонці).

Іван Болотников.
З гравюри Л. Смєхова.

Однак репресивні заходи царського уряду і феодалів не могли припинити народних повстань і виступів. З новою силою соціальні суперечності в державі виявилися в роки другої селянської війни 1670—1671 років. Її керівник Степан Разін виступив з конкретними цілями і завданнями боротьби.

Радикальність вимог, висунутих Степаном Разіним, а також практична діяльність повстанців, викликали величезне занепокоєння царського державного апарату і феодалів. Як і за попередньої війни, на боці феодально-кріпосницької держави виступила православна церква. З церковних амвонів і в спеціальних пастирських посланнях патріарха Іосафа лунали погрози відлучити від церкви тих, хто підняв руку помсти на своїх панів. Разіна та його сподвижників називали «розбійниками», «клятвовідступниками», «угодниками диявола». Водночас грамоти патріарха обіцяли карателям «милість від великого государя тут, у земному житті». Слід зазначити, що царський уряд широко використовував церкву для оголошення

Степан Разін.
З картини Василя Сурикова (1903—1910 рр.).

в ній парафіянам офіційних документів, у яких з класових позицій тлумачився характер повстання.

І все ж повстання розросталося, охоплюючи дедалі нові райони. Гнів народу спрямовувався одночасно й проти церковних феодалів. Документи зафіксували, наприклад, виступи монастирських селян в районі Оки і Суздаля. Був взятий приступом макарівський Жовтоводський монастир. Повсталі розгромили садиби поміщиків, знищили або конфіскували запаси продовольства, розподілили монастирську казну. Характерний випадок стався в Астрахані. Місцевий митрополит Йосиф загрожував повсталому люду розправою і божою карою, вів таємне листування з царськими органами влади. Разінські отамани не раз попереджували владику: «Чернець! Знав би ти свою келію, що тобі до нас за діло?» Але митрополит не полишав свої антинародні діяння. Тоді під час чергового козацького «кола» йому оголосили смертний вирок і стратили.

Церква сприйняла з радістю повідомлення про придушення селянської війни 1670—1671 років. Після четвертування Разіна на Лобному місці у Москві повсюдно були відправлені урочисті молебні. Керівникам повстанців церква проголосила анафему — прокляття.

Найвищого рівня класова боротьба досягла під час селянської війни 1773—1775 років під проводом Омеляна Пугачова. Вогнище війни охопило ряд центральних губерній Росії, Поволжя, Урал, Сибір, Слобідську Україну. В орбіту цих подій було втягнуто близько двох мільйонів селян, козаків, робітного люду, трудового населення міст. Надзвичайно строкатим був етнічний склад повстанських загонів. Маніфести і «зазивні» листи Пугачова та його сподвижників відповідали найзаповітнішим думам і сподіванням різних соціальних верств народу — вони закликали до знищення ненависного кріпосництва, оголошували вічну волю, обіцяли знедоленим поміщицьку землю.

Царський уряд кинув на придушення могутнього народного виступу величезне військо. І цього разу надійним помічником та ідеологічною опорою самодержавства виступила церква. Вже у жовтні 1773 року священики оголошували відомий «увіщальний» маніфест Катерини II, в якому імператриця закликала народ «перебувати непохитно у вірі православній і в послуху перед

премудрим законом божим, за яким правлять царі царюючі і пани пануючі». Маніфест загрожував жорстокою карою тим, хто виявив непокору своїм поміщикам. Перед парафіянами в роки повстання зачитувалися, як правило, всі офіційні документи; в стінах церков проводилася примусова присяга на вірність імператриці.

Духовне відомство здійснило ряд практичних заходів, спрямованих на реалізацію настанов цариці. Зокрема, в квітні 1774 року було підготовлено і розповсюджено спеціальну відозву, у якій Синод називав Омеляна Пугачова «дияволом, що нападає на стадо христове, ворогом отечества і церкви, який зневажає віру і закон». Серпнева відозва Синоду вимагала від священиків стояти на

Омелян Пугачов.
З гравюри невідомого художника.

сторожі інтересів панівного класу, прищеплювати селянам «палку ревність до винищення богопротивних і згубних починань лиходія».

Виконуючи розпорядження Синоду, з проповідями проти Пугачова виступило місцеве духовенство. Непримиренну позицію щодо повстанців зайняв казанський архієпископ Веніамін. В своїх проповідях він проклинав народного ватажка та його сподвижників, загрожував божою карою тим, хто підтримував повсталих. В одній з проповідей архієпископ, наприклад, заявив: «Люди всякого звання повинні молитися на захист віри, отечества... проти злобливого бунтівника і безбожних співумисників, які, повставши на церкву та її служителів, не щадять ніякого стану...» (Странник, 1866, кн. 1, с. 52). Через послання проводилася ідея походження царської влади від бога: «Влада царська від самого початку видимого цього світу в усякий час освячена і благоговійно шанована була... і навіть до кінця світу так пребуде». У своїй антинародній діяльності Веніамін не був самотнім. Так само чинили і вятський єпископ Варфоломій, нижегородський Антоній, тобольський Варлаам та інші.

Показовим є також інший бік діяльності церковників. Відомо, що священиків досить часто засилали у повстанське військо, де вони збирали розвідувальні дані, повідомляли про кількість повсталих, переміщення їх окремих загонів тощо. Подекол и в райони, охоплені повстанням, прибували священики, які силкувалися переконати людей в «злих намірах» Пугачова, зменшити притягальну силу його маніфестів. Водночас церковники намагалися посіяти недовір'я між місцевими жителями і повстанцями, розпалювали міжнаціональні конфлікти. З провокаційною метою, наприклад, поширювалися чутки, нібито башкирські воєначальники забороняли селянам-росіянам виконувати релігійні треби.

В роки селянської війни під проводом Омеляна Пугачова були випадки, коли представники духовенства брали участь у каральних діях царизму проти повсталого народу — зокрема, у Вятській губернії, під час облоги Уфи та в інших місцевостях.

Розправою над народом заплямував себе священик Вознесенського

острожка Федір Конюхов. Священик Львов організував спеціальний загін карателів, які діяли проти військ Салавата Юлаєва. Часто церкви і монастирі ставали місцем ув'язнення учасників селянської війни. Так, сотні пугачовців до відправлення в таємну канцелярію знемагали в Соловецькому та суздальському Спасо-Євфимієвському монастирях.

Недаремно селяни і рядові козаки бачили у церковнослужителях передусім представників панівного класу феодалів і відповідно поводилися з ними. Актові матеріали свідчать про спалення повсталими церков, розподіл їх майна і земельних угідь. Це дало підставу офіційній церкві звинувачувати Пугачова та його сподвижників у «святотатстві».

Реакція вищих ієрархів православної церкви на розгром основних вогнищ повстання та арешт Пугачова була однозначною — всі священнослужителі дістали розпорядження провести урочисті молебні та виголосити проповіді. До речі, представники синоду взяли безпосередню участь у слідстві та суді над ватажком селянської війни. До складу суду увійшли такі відомі представники церкви, як крутицький єпископ Самуїл, суздальський — Геннадій, архімандрит московського Новоспаського монастиря Іоанн й два протоієреї.

Для обгрунтування смертного вироку були дібрані відповідні вислови з «святого письма», на підставі яких доводилося, що царська влада узаконена богом. Спроби змінити феодальні порядки кваліфікувалися як найважчий злочин перед православною церквою. Судовий вирок, що передбачав страту Омеляна Пугачова, був також підтриманий спеціальним рішенням синоду.

Катерина II оцінила «заслуги» церковників у справі придушення селянської війни 1773—1775 років. Був винагороджений і такий душитель повстання, як архієпископ Веніамін. Згідно із спеціальним указом синоду, він дістав сан митрополита. Протоієрей Яїцького городка Федоров, який заплямував свої руки кров'ю повсталого народу, став архієреєм. На вищі щаблі в церковній ієрархії піднялися інші реакційні представники православного духовенства.

Загалом допомога церкви феодально-кріпосницькій державі була важливою умовою у справі придушення народних виступів. Вона сприяла перемозі феодальної реакції над повсталим народом. Проте, всупереч ідеологічній обробці народу в дусі традиційного християнського непротивлення, в пам'яті трудящих мас назавжди залишився незгладимий слід подій великих антифеодальних повстань. Про їх керівників Івана Болотникова, Степана Разіна, Омеляна Пугачова складено десятки пісень, дум, легенд, переказів. Вони закликали наступні покоління народних месників до боротьби за своє соціальне визволення.

Така вона, історична правда про те, як «піклувалася» церква про нужденних і страждаючих.

ПІДРУЧНИКИ ЖИТТЯ

Головним у своїй роботі Лідія Семенівна Старухіна, бібліотекар Хорівської середньої школи, що на Ровенщині, вважає пробудити в учнях любов до книги. Адже саме книга — підручник життя — здатна відчутно впливати на формування особистості.

Лідія Семенівна дбає про те, щоб шкільна бібліотека постійно поповнювалась книгами атеїстичного змісту. Тут діє спеціальна виставка, яка допомагає читачам вибрати потрібну літературу. Обладнано також тематичні полиці: «Від неживої природи до людини», «Науково-технічний прогрес і релігія», «Координати чудес», «Одвічні таємниці неба», «За межами видимого». Всю художню літературу атеїстичного змісту систематизовано за розділами — це дає змогу швидко відшукати потрібну книгу. Цьому ж служить і тематична картотека.

Теоретичні висновки з прочитаного стають переконанням лише тоді, коли вони не тільки глибоко усвідомлені, а й, сказати б, відчуті, пережиті. Саме на емоційний бік індивідуальних та групових бесід з юними читачами Лідія Семенівна звертає особливу увагу.

Бібліотекар розпочинає бесіду з цікавого повідомлення, щоб на цій основі почати обговорення тієї чи іншої пробле-

АНКЕТА-85

Надходять відповіді на нашу ювілейну анкету, вміщену у № 10 за 1984 рік. Нам пише постійний читач журналу, ветеран праці Д. І. Бурлюк:

— Журнал читаю з дня його виходу. Вважаю його цікавим і корисним. Ось публікації останнього часу, які сподобались і запам'ятались найбільше: «Про прекрасне каміння і його чудодійні властивості», «Масонство: історія, міфи, реальність», «Язичеський родовід християнських святих», «Живий зв'язок часів», «Походження «божих імен», «Календар: минуле, сучасне, майбутнє», «Таємнича смерть папи Іоанна Павла І» та інші.

Дещо про себе. Я зростав у сім'ї віруючих. Пам'ятаю, в дитинстві клав поклони перед іконами, звертався із своїми дитячими проханнями до бога. Відвідував і церкву. Вдома з книжок була тільки Біблія. А до читання я був беручкий, тож перечитав її від дошки до дошки. Брав книжки і в сусіда, колишнього ченця. Звичайно ж, свято вірив у все, про що там ішлося.

Та невдовзі пішов до школи, почав брати книги з сільської бібліотеки. А літератури у ній було багато, незважаючи на те, що це були перші роки молодої Радянської влади. Книги для бібліотеки позвозили із залишених панами маєтків. Читав я тоді все, що траплялось до рук: старовинні романи і поеми, захоплюючі оповіді про подорожі в далекі країни, життєписи визначних людей. Переді мною відкривсь небачений, незнаний світ. Нові книжки назавжди відвернули від релігійної літератури. Так починався мій шлях до атеїзму.

Понад тридцять років я працював у рідному селі завідуючим сільським Будинком культури. Член товариства «Знання». І хоча нині вже перебуваю на пенсії, продовжую займатись громадською роботою. Добираючи матеріали для бесід і лекцій на атеїстичні теми, завжди використовую журнал «Людина і світ». Так, останнім часом у нашому селі за матеріалами журналу були прочитані лекції «Ленінські принципи науково-атеїстичного виховання», «Правові акти про релігію і церкву», «Світогляд і сучасна біологія», «Релігія і алкоголізм», а кореспонденція П. Дарманського «Засвітилася зорина, народилася дитина» прислужилась нам при складанні сценарію для проведення в Будинку культури обряду ім'янаречення.

Вважаю, що багатий матеріал для пропаганди атеїзму містить історія релігії, в якій страшні справи нерідко чинились в ім'я бога. Знаю з власного досвіду пропагандиста, що читача особливо цікавлять публікації на історичну тематику. Чекає читач і матеріалів про роль релігії в сучасному світі, про нові її форми, пристосовницький характер. Хотілося б читати більше цікавих матеріалів про нові обряди, що витісняють повсюдно релігійні. Друкуйте більше повістей, оповідань на атеїстичну тематику.

с. Рябушки
Лебединського району
Сумської області.

ми. Успіх бесіди багато в чому залежить від уміння поставити перед учнями запитання і цим створити проблемну ситуацію, яка допомагає зосередити увагу дітей на головному, глибоко осмислити проблему, зробити висновки. Наприклад, під час групової бесіди на тему «Що ми знаємо про Всесвіт» Лідія Семенівна поставила перед учнями такі запитання: які явища природи здаються тобі загадковими і незрозумілими? Як уявляла собі будову Всесвіту давня людина? Часто в бесідах використовуються елементи диспуту, зіставляються висловлювання школярів, порівнюються різні точки зору.

Важливе значення для формування атеїстичних переконань учнів мають виступи в школі колишніх віруючих, які відійшли від релігії. Цікавими, наприклад, були зустрічі з М. Д. Колісняк, С. Д. Степанчуком, які в минулому належали до громади євангельських християн-баптистів.

Більшість учнів з сімей віруючих, що закінчили Хорівську середню школу, стали комсомольцями, активно включилися в трудове життя, навчаються в технікумах та інститутах. І в цьому, звичайно ж, є й заслуга шкільного бібліотекаря Лідії Семенівни Старухіної.

Віра СЕМАК.

с. Хорів
Острозького району
Ровенської області.

Богослов'я і сучасність

ДУХ ЧАСУ ЧИ «ОДКРОВЕННЯ СВЯТОГО ДУХА»?

ДОГМАТ ПРО СПАСІННЯ В БАПТИЗМІ

Борис ГАЛЬПЕРІН,
кандидат філософських наук, доцент

Протягом багатьох століть чимало віруючих, серед яких були й глибоко віддані ідеї бога, намагалися знайти в Біблії відповіді на найпекучіші питання життя. При цьому виявлялося, що розуміння одних і тих самих місць «святого письма» у різних людей не тільки не збігалося, а й подеколи було зовсім не схожим: кожен знаходив у Біблії саме те, що шукав, що хотів знайти. І не дивно, що серед таких шанувальників «святого письма» породжувалися ілюзії про осягнення потаємного сенсу божественного одкровення, нібито прихованого від інших, про безпосередній вплив на них «святого духа». Такі люди навіть не підозрювали, що в основі різного тлумачення біблійних текстів були їхні власні прагнення, зумовлені їх соціальним станом, їхньою класовою свідомістю. Свого часу Людвіг Фейєрбах влучно сказав, що кожна епоха вичитує з Біблії саму себе.

Різне прочитання «святого письма» в різні епохи призводило до змін у віровченнях, виникнення численних сект, різного розуміння і тлумачення догматів. Усе це залежало, звичайно, від духу часу, але аж ніяк не від «одкровення святого духа».

* * *

У десятих роках нашого століття між православним місіонером Л. Кунцевичем та баптистським діячем Д. Мазаєвим спалахнула суперечка. Суть її полягала у з'ясуванні питання питань християнської релігії — правильного розуміння шляху спасіння. Кунцевич, посилаючись на Біблію, твердив, що спасіння має два аспекти: божий і людський. «Гарантія спасіння,— вважав він,— від бога, досягнення його — від людини»[1]. На його думку (а вона висловлювала офіційну точку зору руського православ'я), тільки нерозривний зв'язок віри в бога і здійснення угодних богові (точніше — угодних церкві — **Б. Г.**) «добрих діл» може забезпечити людині посмертне блаженство в раю [2].

Інших поглядів дотримувався Мазаєв. На підставі тієї ж Біблії він твердив, що спасіння **дарується** людям (дається не за заслуги, а задарма) милістю бога через віру в Христа, його спокутувальну жертву. «Ми — баптисти... — писав Мазаєв,— визнаємо, що людина виправ-

[1] **Л. З. Кунцевич. Дословная перепечатка и краткий разбор вероучения баптистов.** Воронеж, 1913, с. 5—6.
[2] **Л. З. Кунцевич. В чем ложь баптизма.** Харьков, 1910, с. 5.

дується вірою, незалежно від додержання закону (Рим. 3, 28; 4, 6), і це наше вірування вважаємо не тільки головним у баптизмі, а й ще більше — центральною частиною Євангелія господнього»[3].

Баптистські пастирі завжди повчали, що для спасіння грішників потрібне тільки одне — віра кожного в його індивідуальну спокуту Христом на Голгофі. «Тільки віра у спасіння і нічого більше, ні краплини чогось іншого... Будувати ж усілякі сходини, щоб ними підніматись, як це робить церква (православна. — **Б. Г.**),— це означає спасатися власними засобами і не вірити в спокутну кров Христа». Таким було кредо баптизму.

Але час не стоїть на місці. Він змушує навіть найпослідовнішого віруючого вносити зміни до сповідуваної релігії, модернізувати її. І хоча в більшості випадків модернізація того чи іншого віровчення стосується лише тлумачення догматів, можна констатувати, що це відбувається доти, доки та чи інша догма «працює» на конкретну конфесію. В деяких випадках змін зазнають і самі догмати, якими б непорушними вони не здавалися раніше. Це відбувається нині в баптизмі щодо уявлень про спасіння.

Догмат про спасіння є головним не тільки в баптизмі, а й в усьому християнстві. У вченні про спасіння знаходять концентрований вияв усі аспекти віровчення баптистської церкви. Будь-яка проповідь: про бога, гріхопадіння, гріховну суть людини, християнські догмати чи «освячення» — так чи інакше, прямо чи опосередковано зв'язується з ідеєю спасіння. І це зрозуміло, адже баптисти поклоняються Христу саме як **спасителю**, сподіваючись на здобуття за таке поклоніння небесного блаженства в раю.

Думка про марність релігійної віри без надії на спасіння підкреслювалась ще в новозавітних посланнях. «Якщо немає воскресіння мертвих,— пишеться в одному з них,— то й Христос не воскрес; а якщо Христос не воскрес, то й проповідь наша марна, марна й віра ваша» (І Кор. 15, 13 — 14). Такі погляди поділяють всі прихильники баптизму. Ось їх типові міркування: «Якби не було б загробного життя, то навіщо мені потрібна була б віра в бога?»[4]

Складовою частиною християнського вчення про спасіння є уявлення про засоби успадкування царства божого. Без них сама ідея спасіння втратила б свою притягальну силу для віруючої людини. Ці уявлення базуються на довжелезних і суперечливих висловлюваннях, приписуваних авторами новозавітних творів Христу. У різні історичні епохи такі висловлювання по-різному відображались у свідомості віруючих, і уявлення про засоби спасіння відрізнялись одне від одного не тільки формою, але й суттю. Від жебрацтва і зневаги до життєвих («світських») благ у період первісного християнства, через етику угодних церкві «добрих діл» в епоху середньовіччя до протестантської проповіді спасіння за допомогою особистої віри в спокутну жертву Христа в час розвитку буржуазних відносин — ось така коротко еволюція християнських уявлень про засоби досягнення вічного життя.

Сприйнятий баптизмом протестантський принцип виправдання і спасіння **тільки вірою** у спотвореній формі відбив інтереси буржуазії, що народжувалася. Він був спрямований проти католицизму, який наполягав на спасінні при допомозі «добрих діл» за посередництвом церкви. Однак і баптизм не заперечує «добрих діл» як таких. Поряд із догматом про спасіння вірою він проголосив догмат про земне покликання християнина. Його зміст включає в себе, з одного боку, необхідність проповідувати євангельську вість про спасіння за допомогою особистої віри, а з іншого — додержання «норм християнського життя», висловлених у так званих заповідях господніх. Баптизм завжди вимагав від своїх послідовників, щоб їхня віра знаходила вияв у ділах, розглядав «добрі діла» як свідчення істинної віри, але

[3] **«Баптизм»**, 1909, № 6, с. 19.

[4] Див. Вопросы научного атеизма. Выпуск 11, М., 1971, с. 225.

вважав при цьому, що діла на спасіння ніякого впливу не справляють.

Навіть відзначаючи наявність в Новому завіті текстів про «воздаяння кожному за ділами», євангельсько-баптистські авторитети продовжували наполягати на тому, що «спасають людину не діла її, а тільки віра». «Добрі діла», на їх думку, здатні впливати лише на «розміри» загробної винагороди.

Пошлемося на досить авторитетного серед баптистів знавця Біблії колишнього ректора Руського біблійного інституту в Нью-Йорку І. Я. Бокмелдера. Він писав: «Спасіння віруючий має вже нині, але нагороду віруючий дістане тільки в майбутньому, коли він буде з господом на небі. Бог у своєму слові обіцяв спасіння **кожному віруючому** (підкреслено мною — **Б. Г.**), але нагорода — тільки за діла, за вірне служіння йому». Схожа думка є і в Б. Геце — видавця баптистського журналу «Світло до освіти», що виходив у буржуазній Польщі. На його думку, як зорі відрізняються одна від одної кольором і силою світла, так і спокутувані душі «будуть різними в майбутній славі своїй» залежно від земних заслуг віруючих перед богом.

Уявлення про спасіння тільки з допомогою віри в Христа, характерні для традиційного баптизму, до кінця днів своїх відстоював відомий ідеолог сучасних євангельських християн-баптистів А. В. Карєв. Він писав: «Питання про виправдання перед богом викликало в дні апостолів великі розбіжності. Воно викликає розбіжності і сьогодні. Суть питання полягає ось у чому: людина виправдовується перед богом вірою чи ділами, чи вірою і ділами?.. Будемо твердо триматися принципу виправдання вірою в жертву Христа на Голгофі.

А діла? Ми їх цінуємо високо і закликаємо всіх дітей божих мати їх якомога більше — але не для виправдання перед богом, а для прославлення Христа» («Братский вестник», 1969, № 1, с. 22). «Для спасіння грішників від пекла,— вважав Карєв,— бог визначив найпростіший і найдоступніший для всіх людей засіб — віру. Не більше і не менше...» На його думку, для спасіння від віруючого вимагається лише одне: «ухопитися» вірою за хрест Христа і триматися за нього в усі дні життя «як за надійний і вірний засіб од вічної загибелі» («Братский вестник», 1979, № 1, с. 7,8).

Такі погляди поділяє частина послідовників Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів, особливо похилого віку. Однак висунутий у період Реформації принцип виправдання і спасіння тільки вірою, породжений специфічними суспільними відносинами, з плином часу, із зміною соціально-економічних умов, неминуче мав би зазнати якихось змін і зазнав їх.

Ще напередодні Великого Жовтня і особливо в післяреволюційні роки в баптизмі у нашій країні почали виявлятися тенденції до розгляду «богоугодних діл» не тільки як фактора практичного втілення віри, а й як умови спасіння. Ці тенденції в міру звуження сфери впливу баптизму в соціалістичному суспільстві набирали дедалі більшого, помітнішого звучання. Сама логіка життя в умовах зростаючого звільнення від впливу релігії, яке охоплювало дедалі більшу кількість віруючих, приводила багатьох діячів баптизму до зміщення акценту з єдиноспасаючої віри на діяльний бік.

Уявлення про недостатність для спасіння самої лише віри стали особливо виявлятися за останні два десятиріччя у середовищі так званих баптистів-«ініціативників», або ж послідовників самозваної «ради церков євангельських християн-баптистів» (РЦ ЄХБ). Нині в буденній свідомості значної кількості віруючих євангельсько-баптистського віросповідання й абсолютної більшості баптистів — прихильників «ради церков» «добрі діла» виступають не тільки як вияв «істинної віри», але і як невід'ємна умова спасіння.

Бесіди і зустрічі з баптистами, які проживають у Запоріжжі і Запорізькій області, дають змогу зробити висновок, що близько 80 — 90 процентів віруючих вважають, що сама по собі віра в Христа, не підкріплена «угодними богові» ділами, до спасіння не приведе. Серед прихильників

«ради церков» такі погляди поділяли всі віруючі, з якими нам доводилося спілкуватися. Про те, що сучасному баптизму притаманні погляди про спасіння **за вірою і ділами,** свідчать й інші матеріали, зокрема, соціологічні дослідження.

Настанова на діяльний аспект як на умову спасіння є яскравим підтвердженням того, що **єдиноспасенна віра,** тобто віра, не підкріплювана активною релігійною, а подеколи й позарелігійною (як це буває в послідовників «ради церков») діяльністю, не може запобігти дальшому розвиткові кризи, яку переживає баптистська церква. Розуміючи це, баптистські пастирі роблять ставку на **спасенні дії.** Ця ставка, як уже зазначалося, особливо чітко вимальовується в ідеології й практиці розкольників — прихильників «ради церков».

Протягом усіх років внутріцерковного руху в баптизмі ідеологи баптистської опозиції підкреслюють, що самою вірою догодити богові і досягти райського блаженства неможливо. «Для того, щоб спастися за допомогою крові сина божого,— повчають вони,— необхідними є з нашого боку щире покаяння і жива віра в нього. ...Далі є необхідним життя згідно з вірою... Але якщо життям і ділами виявимося недостойними учнів і друзів Христових.., син божий зречеться нас».

Тут уже йдеться не про просте поєднання віри з ділами для здобуття спасіння — основний наголос робиться саме на діла. Діла розглядаються як один з найважливіших засобів спасіння. Наставники баптистів — прихильників «ради церков» не перестають твердити, що «всякий взагалі гріх, яким би він не був, спричиняється до вічної погибелі», що на страшному суді бог воздасть кожному **за ділами його,** «відповідно до того, що він робив, живучи в тілі, добре чи погане», розуміючи це не як нагороду на небі, а як майбутнє спасіння чи осудження. Просто-таки за Кунцевичем!

Закликами до дій як неодмінної умови спасіння лідери баптистів-розкольників намагаються спрямувати громади, що їх підтримують, на шлях релігійного подвижництва й екстремізму. Таку спрямованість не поділяють баптистські громади, керовані Всесоюзною радою євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ). Коли ж говорити про протестантський принцип виправдання тільки вірою, то поступовий відхід від нього дедалі більше спостерігається і тут.

В останні роки в середовищі керівних діячів ВРЄХБ неодноразово висловлювалися міркування про недостатність для спасіння просто віри в Христа і його спокутну жертву. Переосмислюючи традиційні погляди на спасіння, вони пишуть: «Можна бути глибоко переконаними в існуванні бога, в божественності Христа, в його голгофській смерті і воскресінні, в загробному житті, в тому, що відбудеться праведний суд божий; можна не сумніватися в тому, чого вчить Біблія,— і все ж не мати спасіння». Для спасіння, підкреслюють вони, необхідно жити християнським життям, «працювати для слави Ісуса Христа», адже бог «буде праведно судити кожного **за вірою і ділами його** (підкреслено мною. — **Б. Г.**), у цілковитій згоді з усім писанням». Такі висловлювання у різних варіантах можна зустріти на сторінках «Братского вестника», починаючи десь з 1970 року.

Отже, в сучасному євангельсько-християнському баптизмі як серед послідовників так званої «ради церков», так і серед прихильників ВРЄХБ спостерігаються спроби відійти від традиційно протестантського розуміння догмату про виправдання вірою і замінити його догматом про спасіння **за вірою і ділами**. При цьому, однак, уявлення про характер спасенних «добрих діл» у послідовників цих двох напрямів баптизму істотно відрізняються між собою.

ВРЄХБ висуває за необхідну умову спасіння віру, яка має поєднуватися із додержанням норм християнської моралі, смиренням і покірністю як перед богом, так і перед «поставленими богом» людськими властями. Ця позиція загалом досить близька протестантським уявленням про земне покликання християнина. Прихильники «ради церков», значно відійшовши від ортодоксальних протестантських поглядів, вважають, що смирення перед богом вимагає ак-

тивної протидії «безбожному світові». Якщо ВРЄХБ проголошує: «Віруй у бога, покладися на нього в усьому, зречися світу, не гріши і спасешся», то другий напрям, покладаючись не стільки на бога, скільки на власні зусилля, закликає одновірців до активних самостійних дій.

Вимагаючи від віруючих здійснення угодних богові «добрих діл» в ім'я особистого спасіння, діячі прихильників «ради церков» передусім мають на увазі такі «діла», які прямо поєднуються з порушеннями законів про культи, посягають на права та обов'язки віруючих радянських громадян, мають неприхований антигромадський характер.

Релігійним організаціям у нашій країні надано можливість безперешкодно вдовольняти духовні потреби віруючих за умови додержання громадського порядку, відсутності посягань на права, обов'язки і здоров'я громадян. Закони нашої країни зобов'язують всі релігійні громади проходити реєстрацію. Але деяких діячів розколу таке становище не влаштовує, і вони погрожують віруючим тим, що нібито «реєстрація релігійних організацій з визнанням світських законів веде прямою дорогою в пекло».

Протягом багатьох років призвідці «ради церков» зумисно штовхають своїх одновірців на вчинення нерозважних, кримінально караних дій, на штучні пошуки «страждань за Христа», на обрання такого шляху, щоб «бути гнаним за хрест Христа».

Не випадково діячі баптистського розколу пішли на відмову від тих повчань Біблії, які не узгоджуються з духом їх авантюристичних устремлінь. «Ми не можемо,— заявляють вони,— ставити вище Христа деякі окремі положення, висловлені в святому письмі, які світ пристосував для свого користування». Певне, тут маються на увазі ті положення Біблії, що містять настанови коритися властям.

Поки що, на жаль, не всі баптисти — прихильники «ради церков» замислюються над тим, до якої прірви штовхають їх ті, кого вони вважають за своїх старших братів. І невтямки їм, довірливим жертвам авантюристів, які рядяться в тогу ревнителів баптистської віри і глашатаїв істини, що не дух святий, а особисті претензії до нашої дійсності зумовлюють екстремізм їхніх ватажків.

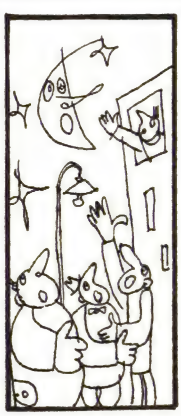
Зміни, що відбуваються в баптизмі в розумінні центрального догмату віровчення — догмату про спасіння,— створюють додаткові передумови для аргументованої критики релігії взагалі й баптизму зокрема. Є можливість на конкретному матеріалі сучасності розкрити те суттєве положення, що релігійні догми встановлюються людьми, а не ілюзорним божеством, що вони зазнають змін під впливом духу часу і що твердження релігійних пророків про те, нібито вони відчувають на собі вплив «святого духа», є або марними вигадками, або наївними помилками.

Такі помилки можливі з огляду на надзвичайно строкатий і суперечливий зміст біблійних текстів, внаслідок чого будь-які (навіть полярно протилежні) точки зору завжди можуть при бажанні дістати «божественну санкцію».

Запоріжжя.

Просто факти

НАДТО ГУЧНІ ПСАЛМОСПІВИ

Власті іспанського міста Логроньо тимчасово закрили одну з церков: там дуже гучно співав хор. Жителі сусідніх будинків вже не раз скаржилися, що громада співає довго, не дуже гарно, але надто гучно, немов кожний співак прагне перекричати іншого. До співаків нерідко приєднувалися перехожі, які охоче демонстрували силу своїх горлянок і легень — гучні співи стали тут своєрідною традицією.

Цікавий тут і факт еволюції поглядів. Щоб у католицькій Іспанії громадяни поскаржилися на церкву і щоб місцеві власті прислухалися до подібних скарг — таке ще не дуже давно було зовсім неможливим.

ЩЕ РАЗ ПРО МОДУ НА ХРЕСТИК

Шановна редакціє! Я прожив велике, виповнене багатьма подіями життя, брав участь у Великій Вітчизняній війні. Ясна річ, зустрічалися мені на життєвих перехрестях, як і кожному з нас, люди різні. Траплялося мені не раз вести бесіди з віруючими, вступати з ними в диспут на теми історії релігії та атеїзму, доводилось часом вислуховувати їхні сповіді про життєві колізії, що привели їх до церкви.

Радянський спосіб життя, прогрес науки й техніки переконливо доводять ілюзорність віри в бога. Рік у рік меншає кількість тих, хто сподівається на бога, а не на свої власні сили, не на плече друга, не на допомогу колективу. Про людей, які відійшли від релігії, часто пише й ваш журнал.

Дедалі рідше можна зустріти віруючих серед людей молодих. Продумана атеїстична робота учителів шкіл, викладачів професійно-технічних училищ і технікумів сприяє тому, що часто діти із сімей віруючих обирають правильний життєвий шлях, вступають до піонерської організації, а потім і до комсомолу, живуть повнокровним, активним життям.

У свідомості молодих громадян Країни Рад не знаходиться місця для релігійних забобонів. Водночас інколи бувають випадки, які залишають по собі складне почуття прикрості й здивування.

Схожий випадок трапився і зі мною.

Недавно бачив я молодика-здорованя в одній із центральних перукарень Полтави. Він був одягнутий у все імпортне, а на грудях виблискував чималого розміру хрестик.

— До якої конфесії ви належите? — спитав я хлопця, поки ми чекали черги до перукаря.

— Яка ще «конфесія»? — здивувався він.

— Ну, якого ви віросповідання? — взявся я пояснювати. — Яку церкву визнаєте, до якого релігійного об'єднання належите?

— Папашо! — зареготав молодик. — То лише старі баби в бога вірять. А я — ні бога, ні чорта не визнаю.

— А для чого ж хрестик?

— Ну, папашо, ви неначе вчорашній. То мода така, розуміти треба...

Продовжити дискусію про моду на хрестик нам тоді так і не вдалося — підійшла черга молодика сісти до перукарського крісла.

А ось іще один випадок, свідком якого я був цими днями. В магазині молода симпатична жіночка ділилася своїми «клопотами» з подругою:

— Розумієш, Маринко, шукаю хрестик. Такий, знаєш, елегантний, маленький, під золото. Уявляєш, чорна моя сукня з декольте і — хрестик на тоненькому ланцюжкові...

Чую, подруга їй заперечує, мовляв, не надто це морально — носити хрестик, не вірячи в бога.

— Будь ласка, не читай моралі,— перебиває її подруга. — То все дурниці. В бога я не вірю, а мода є мода. І як ти не глузуєш з неї, однак і сама не вдягнешся в «міні», коли всі ходять у «максі», чи навпаки.

Отже, мода... Проте чи можна говорити тільки про моду, коли йдеться про церковну атрибутику? А коли така «мода» спонукає поступатися власним сумлінням, то називається вона вже інакше: моральна нерозбірливість, світоглядне хамелеонство.

За пропагандою суто атеїстичних знань ми інколи забуваємо роз'яснювати підростаючому поколінню, що криється за зовнішнім «блиском» деяких церковних обрядів, за атрибутами релігійної віри. А потім саме звідси починається захоплення невіруючих молодих людей «модою» на церковну атрибутику. І над цим, на мою думку, слід добре поміркувати не лише пропагандистам наукового атеїзму, а й усім тим, хто займається вихованням підростаючого покоління.

Костянтин БІЛИЙ,
інвалід Великої Вітчизняної війни.

Полтава.

Релігія і політика

ФАЛЬСИФІКАТОРИ ЗА РОБОТОЮ

Олександр УТКІН,
кандидат історичних наук

Щоб дискредитувати марксизм-ленінізм, буржуазно-націоналістичні і клерикальні ідеологи фальсифікують сутність політики КПРС і Радянської держави щодо релігії і церкви, довільно трактують становище релігійних організацій в СРСР, їх діяльність та правовий статус.

У взаємодії з антикомуністичними підривними центрами клерикали ведуть за кордоном кампанію по «захисту» віруючих і церкви на Україні. «Релігійне питання» цікавить ідеологів імперіалізму саме з точки зору оцінки «можливостей релігійних громад в СРСР протистояти комуністичному будівництву».

Уніатсько-націоналістична фальсифікація становища релігії і церкви в СРСР, в тому числі й на Радянській Україні, зводиться до того, щоб показати ідейне розвінчання релігії як переслідування віруючих, до намагання переконати в тому, що в СРСР нібито «немає свободи совісті та релігії».

Відомо, що становище релігії та церкви в суспільстві обумовлюється пануючим в ньому суспільно-політичним ладом, ідеологією і принципами свободи совісті, що випливають з неї. В антагоністичному суспільстві експлуататорські класи зацікавлені в релігії як засобі зміцнення свого панування і духовного насильства над трудящими масами. Відокремлення церкви від держави буржуазія «ніде в світі не довела до кінця, завдяки різноманітним фактичним зв'язкам капіталу з релігійною пропагандою» (В. І. Ленін. Повне зібр. тв., т. 38, с. 115).

Заснована на марксистсько-ленінських принципах ставлення до релігії і церкви соціалістична свобода совісті за своїм змістом ширша і глибша від буржуазної. Вона, забезпечуючи в однаковій мірі інтереси як віруючих, так і невіруючих, передбачає: 1) право людини сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої; 2) рівність усіх релігій перед законом; 3) рівноправність громадян незалежно від ставлення до релігії; 4) право відправи релігійних культів; 5) неприпустимість насильства до виконання релігійних дій; 6) право на ведення науково-атеїстичної пропаганди; 7) невтручання держави у внутрішні справи церкви (богослужбові, канонічні); 8) невтручання церкви у справи держави.

В нашій країні є майже 20 тисяч об'єднань різних релігійних течій — 8,5 тисяч православних, 1120 католицьких, 690 лютеранських, 120 іудейських громад, більше 2 тисяч громад євангельських християн-баптистів, а також мусульманських, старообрядницьких та інших об'єднань (В. А. Куроедов. Религия и церковь в советском обществе. М., Политиздат, 1984, с. 108).

Релігійні центри, що існують в СРСР, видають необхідну для задоволення релігійних потреб віруючих літературу: Біблію, Коран, богословські праці, журнали, молитовники, календарі — майже 50 різних видань.

Протягом останніх 15 років чотири рази видавалась масовим тиражем Біблія, неодноразово — Новий завіт

і Псалтир. Надруковані також богослужбові книги — Тіпікон, Требник, Служебник та інші. Вийшов у світ чотиритомник праць покійного патріарха Алексія, однотомник праць патріарха Московського і всієї Русі Пимена. Значну видавничу діяльність здійснюють релігійні центри інших культів.

Намагаючись відшукати «аргументи» для доведення своїх антирадянських вигадок, уніатсько-націоналістичні і буржуазні фальсифікатори жонглюють даними про кількість віруючих і духовенства, церковних громад і монастирів. На їх думку, зменшення кількості релігійних громад і монастирів в СРСР, порівняно з дореволюційним періодом, свідчить нібито про їх насильне закриття.

Справді, кількість громад і молитовних будинків в СРСР зменшилась, але не з тих причин, про які систематично галасує клерикально-націоналістична та буржуазна пропаганда. Грандіозні соціально-економічні, політичні перетворення, які відбулися в нашій країні за роки Радянської влади, масова участь трудящих у комуністичному будівництві, успіхи в галузі науки і техніки, досягнення культурної революції, велика робота партії по ідейно-політичному вихованню населення, успіхи науково-атеїстичного виховання, пропаганди науково-матеріалістичних знань — все це й сприяло глибоким змінам у свідомості радянських людей. Значне зменшення кількості віруючих й призвело до скорочення церковної мережі.

Релігія і церква вступили в пору глибокої кризи, що має глобальний характер. У буржуазному суспільстві вона проявляється як в ослабленні її специфічних функцій (світоглядної, психологічної, компенсаторської, регулятивної, комунікативної), так і неспецифічних (економічної, політичної, культурної, етичної, естетичної).

Уніатсько-націоналістична пропаганда всіляко намагається представити радянське законодавство про культи в перекрученому вигляді. За твердженнями «радянологів» типу З. Пеленського — колишнього редактора газети «Християнський голос» (ФРН) і Б. Боцюрківа — професора Карлтонського університету (Канада), радянському законодавству про культи нібито властиві антигуманізм, нехтування правами віруючих і церкви, невідповідність його міжнародному праву, в тому числі міжнародним правовим актам, ратифікованим Радянським Союзом.

Аналіз радянського законодавства про культи, ратифікованих в СРСР міжнародних правових актів, що стосуються релігії і церкви (Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, 1962 р.; Заключний акт загальноєвропейської наради з питань безпеки в Хельсінкі, 1975 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1976 р.) свідчить, що наші закони ні на йоту не суперечать нормам міжнародного права.

А тим часом уніатські клерикали й українські буржуазні націоналісти, інформаційно-пропагандистський апарат буржуазних держав поширюють брехливі вигадки або ж взагалі не згадують про найважливіші міжнародні акти, які стосуються питань свободи совісті і прав людини. Так, буржуазна преса США і Англії не опублікувала Заключний акт наради по безпеці і співробітництву в Європі, оскільки його положення суперечать інтересам імперіалізму, пропагують принципи поваги прав людини й основних свобод, рівноправ'я і права народів розпоряджатися своєю долею. В клерикально-націоналістичній пропаганді навіть не згадується про те, що США — претендент на світове лідерство в боротьбі за «права людини» — ратифікували лише десять із сорока нині діючих міжнародних угод і конвенцій про права людини. Серед не ратифікованих — Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Не випадково американський політолог Л. Грін писав ще в 1956 р., що Сполученим Штатам важко буде прийняти договір, котрий містить економічні, соціальні і культурні права, оскільки вони виходять за рамки прав, виражених в Конституції США.

Клерикально-націоналістична пропаганда фальсифікує діяльність орга-

нів, які здійснюють в нашій країні контроль за дотриманням законодавства про релігійні культи, звинувачує їх в невмінні забезпечити його виконання, неправильному застосуванні норм права. Заходи, що їх здійснює Радянська держава на зміцнення соціалістичної законності і правопорядку, в тому числі адміністративна й карна відповідальність за порушення законодавства про культи, розцінюється уніатськими клерикалами як адміністрування щодо віруючих і церкви, «контроль комуністичної партії і держави».

Конституція СРСР, принципи якої фальсифікуються клерикально-націоналістичною пропагандою, чітко визначає функції правоохоронної системи загальнонародної держави, розвиває і закріплює основні положення, що стосуються контролю і нагляду за законністю.

Державний контроль за дотриманням законодавства про культи, який здійснює Рада в справах релігій при Раді Міністрів СРСР, її уповноважені в союзних і автономних республіках (в Українській і Вірменській РСР — Ради в справах релігій при урядах республіки), краях, областях, місцеві Ради народних депутатів,— є гарантією свободи совісті.

Соціалістична законність, як твердять уніатсько-націоналістичні фальсифікатори, має, мовляв, кон'юнктурний і суперечливий характер, оскільки вимоги суворого дотримання законів Радянської влади нібито не завжди відображаються в постановах і рішеннях соціалістичної держави. Однак такі заяви безпідставні. Ще в листопаді 1918 р. з ініціативи В. І. Леніна на VI Всеросійському Надзвичайному з'їзді Рад було прийнято постанову «Про точне додержання законів». Підкреслюючи спільність і єдність законності, В. І. Ленін у праці «Про «подвійну» підпорядкованість і законність» вказував на необхідність дотримання такого порядку, при якому б «жодне рішення жодної місцевої влади не розходилось із законом» (В. І. Ленін. Повне зібр. тв., т. 45, с. 189). Надаючи важливого значення становленню соціалістичної законності, розкриваючи її основні положення, він відзначав, що «законність не може бути калузькою і казанською, а повинна бути єдина всеросійська і навіть єдина для всієї федерації Радянських республік» (там же, т. 45, с. 188). Встановлення революційного порядку неможливе, підкреслював В. І. Ленін, без виховання соціалістичної правосвідомості, правової культури трудящих.

У відповідності з радянськими законами про свободу совісті за їх порушення встановлено дисциплінарну, адміністративну і кримінальну відповідальність. Величезна більшість трудящих нашої країни, в тому числі віруючі і духовенство, відзначають справедливість законодавства про культи, з повагою ставиться до нього, дотримується його вимог, вважаючи це своїм громадянським правом і обов'язком. Однак деякі екстремістськи настроєні віруючі, які зображаються в уніатсько-націоналістичній пропаганді як «борці за віру», прихильники «релігійної опозиції» (взагалі неіснуючої в СРСР), виступають з заявами про надання їм права необмеженої релігійної діяльності, євангелізації всього населення і заборони науково-атеїстичного виховання.

Ідеологічні центри імперіалізму, в тому числі й клерикально-націоналістичні, роблять особливу ставку на релігійних екстремістів, штовхають їх на шлях антирадянських і антигромадських дій, вимагають від них створювати і різними шляхами передавати за кордон якомога більше матеріалів, які нібито свідчать про беззаконня в нашій країні. Релігійні екстремісти, ігноруючи роз'яснення і неодноразові попередження місцевих органів влади про протизаконність їх дій, за систематичне порушення радянських законів притягаються до відповідальності не за віру в бога і не за релігійні переконання, а за конкретні порушення законів. «Коли ж ми стикаємося з фактами порушення соціалістичних законів, з підривною політичною діяльністю, яка тільки прикривається релігією,— говорив товариш К. У. Черненко,— то робимо так, як вимагає наша Конституція» (Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14 — 15 червня 1983 року. К., 1983, с. 57).

Ігноруючи радянські закони, прин-

ципи соціалістичної свободи совісті, в яких засуджується адміністрування щодо релігії і церкви, уніатсько-націоналістичні ідеологи поширюють всілякі антикомуністичні міфи.

Соціалістична держава, вважаючи вірування приватною справою кожної людини, в питаннях релігії залишається нейтральною і це положення марксизму в галузі права закріплює в своїх законах. Однак держава при соціалізмі, як надбудова нового типу, не може ставитися нейтрально до захисту ідейних основ, що обслуговують базис, а тим більше до пропаганди антинаукових релігійних поглядів. Тому-то, поряд із здійсненням гарантованої свободи совісті, соціалістична держава створює умови, здійснює заходи по комуністичному вихованню трудящих. Ця діяльність Радянської держави фальсифікується уніатсько-націоналістичними ідеологами.

Критичний аналіз основних напрямів уніатсько-націоналістичних вигадок про свободу совісті, становище релігії і церкви в Українській РСР свідчить, що ці фальсифікації є складовою частиною ідеології антикомунізму, спробами його ідеологів дискредитувати теорію і практику наукового комунізму, справедливе вирішення релігійного питання в СРСР. Все це підпорядковується інтересам імперіалістичної буржуазії, її планам організації «хрестового походу» проти комунізму.

Аналіз клерикально-націоналістичних «досліджень» про свободу совісті, становище релігії і церкви в Українській РСР, як і в цілому в Радянському Союзі, свідчить про те, що, виконуючи класове замовлення своїх хлібодавців, вони широко використовують вигадки, наклепи і перекручення.

Просто факти

«ШЛЮБИ УКЛАДАЮТЬСЯ НА НЕБЕСАХ»...

Таке прислів'я існує давно. Щоб зайвий раз підтвердити його, 23-річний Кріс Томас з міста Брідлінгтона, що в англійському графстві Йоркшір, вирішив відсвяткувати своє одруження на небі. Він організував тренування для парашутистів. Наречена, її батько, свідки обручення і тридцять гостей, які всі належали до місцевого клубу парашутистів, стрибнули з літака разом з ним.

Взагалі з так званим таїнством шлюбу останнім часом діється щось дивовижне. Дехто укладає шлюбну угоду на вершині гори, дехто — під водою у басейні, для чого молоді і священик одягають відповідне водолазне спорядження. Воістину, кожен розважається як уміє...

ВЕЛІННЯМ АЛЛАХА...

Жорстокі звичаї ісламу, які склалися ще за часів раннього середньовіччя і лишилися незмінними до наших днів, стали тепер державними законами у деяких мусульманських країн. У Судані нещодавно одному юнаку за незначну крадіжку відрубали праву руку і ліву ногу. А в Пакистані невірних дружин присуджують до биття батогом або камінням. Така жорстокість викликала обурення й численні протести прогресивної частини населення. Тому в Пакистані духовенству довелося відступити: за урядовим декретом биття жінок батогом заборонено. Але чоловіків ще можна «наставляти на розум» канчуками,— якщо їм не менше вісімнадцяти і не більше сорока п'яти років.

Осип Васильович Турянський, український письменник-демократ, народився сто п'ять років тому 22 лютого 1880 року в селі Оглядів Радехівського повіту (нині Радехівський район Львівської області) в родині безземельного селянина. По закінченні сільської школи вступив на навчання до Львівської української гімназії. Самотужки, заробляючи на прожиття, закінчив гімназію й філософський факультет Віденського університету. 1908 року під псевдонімом І. Думка вийшли перші його реалістичні оповідання.

У роки першої світової війни О. В. Турянський був мобілізований до австрійської армії, потрапив у сербський полон, зазнав тяжких життєвих випробувань, які відбиті у найвидатнішому його творі — поемі в прозі «Поза межами болю» (1917 р.). На батьківщину повернувся 1923 року вже як відомий письменник. Його було залучено до роботи в українському приватному шкільництві. До 1927 року Турянський працює директором Дрогобицької української приватної гімназії. Внаслідок конфлікту з так званою шкільною управою, куди входили клерикали та буржуазна верхівка міста, він був змушений залишити цю посаду та перейти на вчительську роботу до однієї з державних шкіл Львова.

Помер письменник 28 березня 1933 року. Він похований на бідняцькій ділянці Личаківського кладовища.

В кінці 20-х — на початку 30-х років О. В. Турянський тісно зблизився з діячами комуністичного руху на західноукраїнських землях і брав безпосередню участь у налагодженні роботи літературної періодики, що орієнтувалась на Радянську Україну. Він активно співробітничав з журналом «Нові шляхи», друкував у ньому оригінальні твори, переклади, співпрацював з І. Хабою, редактором легальної газети Комуністичної партії Західної України «Світло».

Поема «Поза межами болю» набрала широкого читацького розголосу не тільки в Галичині, а й в ряді західноєвропейських країн. Цей великої художньої сили документ став грізним звинуваченням жорстокості імперіалістичної війни.

Наступний твір письменника — філософсько-публіцистичний памфлет «Дума пралісу» (1921 р.) також сповнений демократичного антивоєнного звучання. 1927 року з'явилась сатирична комедія «Раби».

На останньому великому творі Турянського — романі «Син землі» позитивно позначилось увиразнення класових позицій митця, засвоєння творчого досвіду кращих українських радянських письменників. Написаний на живому реальному грунті, але у високому романтичному ключі, цей роман, виданий уже по смерті автора, закликáв західноукраїнську молодь до соціальної активності, до боротьби проти гноблення.

Оповідання «Курка», яке мало підзаголовок «З українського життя на Волині», належить до раннього періоду творчості письменника. Воно вийшло друком 1908 року у віденському альманасі «Січ».

Іван доклепував косу, як прийшов до нього сусід Михайло і, побалакавши коротко про погоду та косовицю, сказав:

— Куме, панбі дав мені клопіт.

— Ов, так скоро! А хлопець чи дівчина? — питав Іван.

Михайло махнув рукою.

— Чи се не всьо одно? Клопіт та й годі.

— Правду кажете. Нині хлоп сам не має що їсти, а тут діти йому як миші множаться.

— От бачите, треба дитину охрестити, а у мене нема курки для попа. Не схоче охрестити, як курки не дістане.

В сій хвилі надійшла Іванова дружина і, дізнавшись про сусідів клопіт, сказала:

— Я вам позичу курки, але по правді сказати, мої кури ще дуже молоді і щойно десь тими днями почнуть нестися, то бачите, мені не жаль курки, але її яєць.

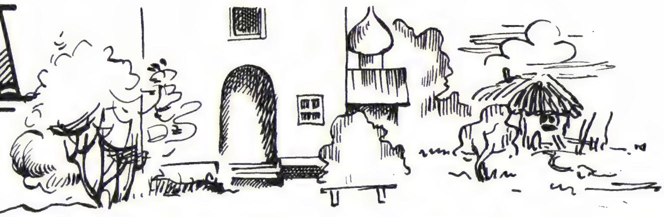
— Та що тобі, стара, жалувати курки? — обізвався Іван.

— Та ж я кажу, мені тільки яєць жаль, а курки ні.

— Воно так є,—поясняв Михай-

КУРКА

Осип
ТУРЯНСЬКИЙ

Мал. Олександра Щербакова.

ло,— як не буде курки, то й не буде яєць. Але я не прийшов до вас за куркою. Знаєте, Іване, я міркую, чи не обійшло б ся то якось без курки. Я бодай би заплатив попові пізніше, бо тепер грошей біг має.

— Хіба ви не знаєте нашого попа? — казав Іван. — Курка йому мусить бути. Але чекайте, як піп схоче конечно, то я йому курку дам. Та буду мусив насамперед з ним побалакати.

Михайло засміявся:

— О, вже то з нашим попом ніхто так не уміє розмовитися, як ви. Але, розуміється, будете кумом дитині.

Куми чекали з дитиною в сінях парохії на панотця. Піп побачив їх ще на дорозі крізь вікно, але велів їм умисне довше ждати на себе, бо як би се виглядало, якби піп з хлопами панькався! Іван стояв на переді. По якімсь часі відчинив піп двері і закликав голосом, в якім пробивалась повага і строгість:

— Ходіть сюди!

Куми ввійшли всередину і стали цілувати попа в руку, яка відбирала з мужицьких уст свою належність так складно, начеб мала власний розум і була зовсім незалежна від попа. Бо між тим, як попова рука виловлювала поцілунки, піп сам мав зовсім інше заняття. Він мишкував своїми досвідними очима по кумах і відразу пізнав, що тут не всьо в порядку, бо для нього щось бракує: ні в одного кума не визирала з-під пахи, як звичайно, ні голова, ні хвіст курки.

Піп стратив рівновагу, але якось годі було із-за курки відразу підносити крик. В першій хвилі не знав, що почати, відтак став ходити по покою.

Тим часом Іван слідив кождий рух попа і кождий вираз його лиця та думав:

«Єгомостеві, певно, влізла в голову курка, та й ані руш вилізти... Досить з мене дурний хлоп, але треба мені прикинутися ще дурнішим... Се неабияка історія...»

Вкінці піп став, з руками в кишені, напроти Івана і запитав спокійно, але грізно:

— Ба, з чим ви до мене прийшли? З порожніми руками?

Іван закашляв покірно:

— Ми, панотче, з дитиною, з дитиною...

Піп крикнув грізнійше:

— Як? З голою дитиною?

— Воно, маленьке, в пеленках...

— Ти дурень! — крикнув піп з обуренням.

— Я знаю, отче! Один господь на небі мудрий,— сказав Іван, глянувши побожно на стелю.

Піп гонив тепер по покою дуже неспокійно; по кількох хвилях запитав знов голосом, в якім було слідно гнів, здивовання і благаючий тон:

— Бійтеся бога, люди! Чи ви справді не знаєте, що до хрестин конечно потрібне?

— А чому ж би ми не мали знати?

Попові аж легше стало від тих слів, і він запитав живо:

— А що?

— Дитина,— відповів спокійно Іван.

Піп ударив ся руками об поли і крикнув:

— Ну, такого півголовка я ще не видів!

— Що ж, я тому винен, що господь мене вкоротив на розумі? — сказав Іван жалісно.

— Отже, ви не знаєте, що до хрестин потрібне? — кричав розпучливо піп.

Куми, намовлені заздалегідь Іваном, відповіли:

— Не знаємо, отче.

Піп приложив майже свої уста до Іванового уха і крикнув голосом, що подобав на іржання раненого коня:

— Курка, курка, дурню!

На те сказав Іван, удаючи дуже здивованого:

— Що ж я, отче, винен тому, що Михайлиха уродила дитину, а не курку...

Тепер піп кричав, не в'яжучись нічим, бо чув, що чим ліпше кричатиме, тим легше йому буде:

— А ти сякий такий! Чи тебе чорт опутав? Невже ж ти не знаєш того святого звичаю, що наказує до хрестин принести курку? Не знаєш, що всі побожні християни так роблять? А ви чому сього не зробили? Не знаєте того? А де ж ви виросли? В лісі? Ви не думаєте собі може, що я курки для себе хочу. То є жертва, розумієте? А кожда жертва богу мила.

— Прошу панотця,— питав Іван,— ви кажете, що курка не для вас, лиш для бога. А чому ж ми мусимо курку вам давати? Я для господа милосердного нічого не жалую. Бог мені дав курку, бог може мені її взяти.

— Іване, Іване, з тебе біс говорить. Ти мусив безбожні книжки читати.

— Отче, я темний мужик, ні нумера не розберу. Де мені до книжок, де, де!

— Ну, то можеш бути ще спасений. Але отямся і покайся! Лети скоро за куркою, а я тим часом дитину охрещу.

Якраз коли піп кінчив хрестити дитину, надійшов Іван з куркою.

Коли куми були вже кількасот кроків за плебанією, дігнала їх панотцева служниця і, задихана, злебеділа:

— Дядьку Іване, казали єгомосць, щоб ви сейчас вернули до них.

Коли Іван прийшов до канцелярії, піп крикнув до нього, мов несамовитий:

— А ти голодранцю один! Сповідайся мені сейчас, бо земля під тобою розступиться.

— Чому, панотче, так нагло?

— Клякай і сповідайся, грішнику лукавий!

І Іван сповідався. Але попа цікавили лиш ті гріхи, яких Іван допустився від хвилі, коли пішов по курку до хрестин. Про се мусив він докладно розказати і оповідав ось як:

— Як панотець казали мені іти по курку, то я вийшов на двір та й так собі міркую: панотець правду кажуть, то значить, без курки хрестини не важні. А чому не важні? Тому, бо панотець потребують курки і господь також! Панотець потребують курчиного тіла, а богові хотіли б відступити курчину душу. Так міркую і йду, аж тут нараз чую: кудкудак, кудкудак. Дивлюся, а на панотцевім подвір'ю ціла хмара курей. І чую, що хтось, ніби ангел хранитель, промовляє до мене: «Іване, гляди, щоб не спізнився, бо хрестини будуть не важні. Твоя хата далеко, заки зайдеш, заки назад прийдеш, то всьо буде задармо». Що ж мені було робити? Я взяв та й зловив одну курку, ну і тепер, богу дякувати, хрестини вже важні.

— А ти, злодію, ти, антихристе,— кричав піп,— адже ти повинен був принести мені свою власну курку!

— Мою власну? — дивувався Іван. — А звідки ж мені се знати? Панотець мені сього не сказали.

— Щезай мені на чотири вітри, ти, безбожнику лукавий! Якби я мав у селі кілька таких птиць, як ти, то не лишило б ся мені нічого, тільки обголити зовсім свою голову і піти до дому божевільних.

Публікацію підготував С. Пінчук.

З історії іспанської епіграми

Епіграма пройшла довгу та парадоксальну історію. Насмішкувата, глузлива, нещадна до недоліків людських, вона на початку свого розвитку була зовсім іншою — уславляла чесноти, переважно — померлих.

Вперше епіграма стала «невеличким поетичним твором, точним і гострим, що висловлює одну головну думку, здебільш сатиричну» (за дефініцією Словника Іспанської королівської академії), починаючи від Марка Валерія Марціала, видатного латинського поета.

Більше всього епіграм з'явилось протягом золотої доби іспанської літератури (XVI—XVII ст.). Бути талановитим поетом за тих часів було необов'язковим, але блискучими епіграмістами намагалися стати всі.

Епіграма — єдиний поетичний жанр, який не виголошували тоді вголос, з багатою декламацією, з граціозним жестом, а переказували пошепки, бо її зміст торкався і папи, і короля Карла, і першого міністра. Присвячена порушенням моралі та здорового глузду, епіграма й сама — порушниця. Навіть у побудові своїй епіграма зламала звичайні правила, які вимагали дотримуватись певного стилю: початок епіграми може бути урочистим, «високим», кінець — неодмінно напіврозмовний, глузливий, сороміцький.

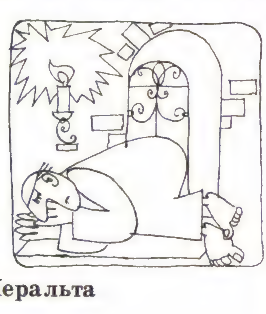
Незважаючи на його «тихість», цей жанр був тоді гучніший за королівський рескрипт, за осанну Толедського собору, за ухвали інквізиційного суду. Звичайно, за існування навіть такої «тихої» опозиції в Іспанському королівстві авторам епіграм було непереливки. Тірсо де Моліні, який вперше в історії світового театру створив образ Дон Жуана, заборонили писати для театру. Хуан де Тарсіс Перальта за сатиричні вірші на фаворитів Філіппа III був висланий з Мадріда. Франсіско де Кеведо-і-Вільєгас, один з найвидатніших поетів свого часу, був ув'язнений в монастир. Форнеру заборонили друкуватися без спеціального королівського дозволу. Алонсо де Салас був притягнений до суду за вільнодумство.

Але епіграма, незважаючи на переслідування, продовжувала жити, самим фактом свого існування будила волелюбний людський інтелект, сприяла суспільному розвитку.

Іван ПЕТРОВСЬКИЙ.

КЛАСИЧНА ІСПАНСЬКА ЕПІГРАМА

Хуан де Тарсіс Перальта (1580—1622)

НА БАЛАКУЧОГО ЧЕНЦЯ СІРІЛО

Щоденно, балакун такий,
всіх нас ти стомлюєш безбожно.
Від тебе відпочити можна
хіба що в келії твоїй.

Габріель дель Корраль (1588—1652?)

ДО СЕНЬЙОРИ, ЯКА ЗАЧИНЯЛА ДВЕРІ, ЗАЧУВШИ МОЛИТВУ «АВЕ МАРІЯ», А ЗГОДОМ ЗНОВУ ВІДЧИНЯЛА ЇХ ДЛЯ ОДНОГО ЧЕНЦЯ

На жаль, благочестивий намір ваш
Подальші перекреслює події,
Бо в двері, що закриті для Марії,
Без перешкод заходить Отче наш.

Бернардіно де Ребольєдо
(1597—1676)

Побожна, Клісе, ти така:
Молитви цілий день торочиш,
Нікого бачити не хочеш,
Окрім свого сповідника.
Печалі й радощі весь час
З ним діляєш надто ревно.
Отож, якщо народиш, певно,
І діти будуть спільні в вас.

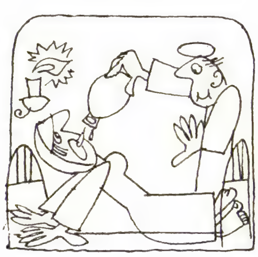

Сальвадор Хасінто Поло де Медіна
(1607?—1658?)

ДО СВЯТОГО ХРИСТОФОРА

О, Христофоре, як згадаю,
Що ти тримаєш цілий світ,
Мене всього проймає піт,
Та сумнів я, признатись, маю.

Святий спасеннику, віками
Тримаєш світ на спині ти,
Тож спробуй-но відповісти:
На чому ти стоїш ногами?

Антоніо де Соліс-і-Ріваденейра
(1610—1686)

ДО СЕНЬЙОРИ, ЯКІЙ АВТОР ПОСЛАВ БАКЛАГУ ІЗ ВОДОЮ СВЯТОГО ДОМІНГО

Прийміть од мене цю баклагу.
Свята вода, що я припас,
Якщо не вилікує вас,
Принаймні хоч вгамує спрагу.

Дієго Торрес Вільярроель
(1697—1770)

НА ЧВАРИ, ЩО ВИНИКЛИ СЕРЕД КАРДИНАЛІВ ПРИ ОБРАННІ ПАПИ

Облесливість і пересуди,
суперництво і тиха лють,
обмова й приязнь тут живуть
серед загальної облуди.
Який же вибір може бути
у розпалі страстей таких!
По правді кажучи, від них
я жду лиш прикрість і невдачу,
бо у ділах небесних бачу
занадто ницостей мирських.

Франсіско Грегоріо де Салас
(1755?—1822?)

НА СВЯЩЕНИКА, ЯКИЙ НАДТО ФАЛЬШИВО СПІВАВ «ОТЧЕ НАШ» ПІД ЧАС УРОЧИСТОЇ ВІДПРАВИ

У божім храмі «Отче наш»
ти затягнув, як очманілий,
і, мов у відповідь тобі,
хор грянув: «Господи помилуй».

Хуан Пабло Форнер
(1756—1797)

* * *

Багатством доля наділила Анну,
Лише дітей не вистачає їй.
«Допоможи, Антоніо святий»,—
Поклони жінка б'є безперестану.

Ось благочестя вам взірець, якого
Ви в іншої не стрінете повік:
Сеньйора Анна просить у святого
Те, що повинен дати чоловік.

Хуан Мартінес Вільєгас
(1817—1894)

* * *

Митець, позбавлений смаку,
зате дотепний безумовно,
святого виліпив Антона,
а поряд з ним свиню бридку.
Ми всі прийшли одного дня
дивитися на теє диво,
і пояснив митець квапливо,
хто з двох Антон, а хто — свиня.

Невідомий автор

* * *

— Є просьба, господи, велика,—
молила Текла вся в сльозах,—
ти наверни на вірний шлях
мого гульвісу-чоловіка.
І так вже сталось незабаром,
що бог прибрав його. — Овва!
Господь почув мої слова,—
скричала донья Текла з жаром.

Невідомий автор

ЕПІТАФІЯ

О, долі людської лукавство!
Чернець Кіріко тут спочив:
Прибився він до багачів,
А проповідував злидарство.

З іспанської переклав
Сергій Борщевський.

Не від лукавого...

● ***Перетворити воду на вино — це чудо, зробити з мухи слона — дурничка.***

● ***Був такий персонаж у давньогрецькій міфології — Бріарей, сторукий велет. То невже він теж бідкався, що в нього не тисяча рук?***

● ***За ворожіння на кофейній гущі вимагав на чай.***

● ***Чорнокнижник: дістає книги, користуючись чорним ходом.***

● ***Коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде на пенсію.***

Валерій ВОРОНЦОВ.

Тольятті
Куйбишевської області.

● ***Яскравий приклад божої милості: бог дав, бог і взяв.***

● ***Віднайшовши віру в себе, людство втратило віру в богів.***

Дмитро ПЕРЛІН.

Мінськ.

Загадки, гіпотези, припущення

СЛІД, НЕПІДВЛАДНИЙ ЧАСОВІ

Шановна редакція!

Недавно прочитав у газеті «Московские новости» про сенсаційні знахідки радянських учених, пов'язані з розшифруванням стародавніх китайських рукописів. Мова знову йде про «спогади про майбутнє», цього разу про відвідання Землі «синами неба» із сузір'я Сюаньюань.

Доводилося читати й про гіпотезу київського ученого Ю. Канигіна щодо якоїсь стародавньої високорозвинутої цивілізації. В публікаціях не раз згадується про доісторичні знання, які передавалися з століття в століття.

Чи не могли б ви докладніше розповісти нам, читачам, про те, що на сьогодні відомо з цих питань?

В. Павлов.

Воронеж.

Прохання читача виконує науковий оглядач газети «Московские новости»

Володимир КЮЧАР'ЯНЦ

Спочатку повторю кілька фактів, що бентежать уяву,— вони в різний час наводилися в науково-популярній літературі.

«Всесвіт вічно створюється і вічно руйнується. Він не має меж ні в часі, ні в просторі». Три тисячоліття тому ця доктрина була наріжним каменем філософсько-релігійної системи Вавілону. Сьогодні вона підтверджується розрахунками астрофізиків і спостережною астрономією.

Вік Землі становить 4,32 млрд. років. Цю цифру взято з давньоіндійської міфології. За нинішніми уявленнями учених, Землі — 4,5 млрд. років.

Те, що зоряний звід робить повний оберт за 25 920 років, було відомо в Шумері 5 тисячоліть тому, про що свідчать таблиці, знайдені в храмових бібліотеках Ніппура і Сіппара. Ця ж цифра фігурує і в більш пізніх майя в іншому регіоні земної кулі.

Халдейські джерела трьохтисячолітньої давності стверджують, що радіус земної кулі — 6 310,5 км. За останніми даними, він дорівнює 6 371,03 км. Незначну різницю можна пояснити сьогодні гіпотезою про розширення Землі.

Шість тисячоліть тому індійці називали безпосередньою причиною хвороб бактерії — «міріади крихітних невидимих створінь». Нам це стало відомим лише після винайдення мікроскопа.

Єгиптяни в той самий час мали точні уявлення про магнітні полюси планети...

Поділяючи простір на 360 градусів, а час — на 60 хвилин і секунд, ми продовжуємо традицію Шумеру, започатковану в IV тисячолітті до нашої ери. Серед його клинописних текстів знайдено математичний ряд, кінцевий підсумок якого виражено числом 195 955 200 000 000. Такими числами наука не оперувала навіть за часів Декарта і Лейбніца.

Відомості про американський континент можна знайти в тібетських текстах за півтора тисячоліття до нашої ери.

Багато таких відомих нам фактів не можна пояснити на тлі загального культурного рівня стародавнього світу. Причому ми зустрічаємося в багатьох випадках з одним і тим самим феноменом: знання високого рівня подибуємо скрізь у якомусь закінче-

*Добірка матеріалів з журналу «Журналист» № 10, 1984 р. Передруковується з незначними скороченнями.

ному, «готовому» вигляді, без натяку на те, що ми називаємо доказами. Схоже, що ці готові знання були народжені або в якісь інші часи, або в інших умовах.

Коли і ким?

ПІСЛЯ КАТАСТРОФИ

Перш ніж перейти до викладу гіпотези доктора економічних наук Ю. Канигіна, згадаємо загальновідоме «чудо» Стародавньої Греції — незвичайний злет наукової думки в І тисячолітті до н. е., що тривав лише кілька століть. Він вражає уяву вже тим, що ми знаходимо в ньому джерела майже всіх сучасних наук. Багато з того, що ми розглядаємо сьогодні як досягнення науки нашого часу, знаходимо в тій чи тій (інколи алегоричній) формі у Стародавній Греції.

Сучасні уявлення про будову матерії на найглибиннішому її рівні дуже близькі своєю суттю до теорії Демокріта, датованої V століттям до н. е. Зокрема, ідея про кварки — «останні», неподільні і вічні частки, з комбінацій яких складаються нейтрони, протони тощо, цілком узгоджується з його неподільними «атомами».

Думки про нескінченність і дискретність простору і часу були сформульовані Епікуром у IV столітті до н. е.

...У II столітті до н. е. Селевк говорив про нескінченність Всесвіту; Герофіл (III ст. до н. е.) описав будову і функції нервової системи, а його послідовник Ерасістрат пов'язував більшу складність мозкових звивин з вищим інтелектом і вказував на функціональні відмінності між великим мозком і мозочком...

Вивчаючи відомості про знання стародавніх греків, Ю. Канигін звернув увагу на вельми цікавий парадокс. Виявляється, всупереч, здавалося б, логіці розвитку найглибші і найправильніші з точки зору сучасної науки знання і теорії належать не пізньоеллінським мислителям (Птолемей, Арістотель та ін.), а їх раннім попередникам — Фалесу, Солону, Анаксагору, Геракліту, Піфагору. Саме вони дали потужний імпульс розвиткові грецької науки.

Чим це пояснити? Тим, вважає Ю. Канигін, що найдавніші грецькі вчені прилучилися до так званих езотеричних (таємних) знань у Стародавньому Єгипті, Персії, Вавилоні — країнах, інтелектуальний потенціал яких досі залишається загадковим.

Чим обгрунтовує дослідник свій здогад? Тим, що майже всі свої «програмні» теорії і відкриття перші грецькі інтелектуали обнародували після відвідання цих найдавніших центрів цивілізації. А ще тим, що в більшості з них зустрічаються ідеї і положення, почерпнуті з космогонічних міфів Сходу. Наприклад, ідея про первісний, безформний стан Всесвіту, що фігурувала в шумеро-вавілонських, єгипетських та індійських релігійно-філософських системах. Вона явно проступає зокрема у вченні Фалеса Мілетського — корифея античної науки, якому приписується багато відкриттів у галузі астрономії та математики. За свідченням Діогена Лаерція, зробив він їх після відвідин Єгипту. Те саме можна сказати й про творця атомістичного вчення Демокріта. Астрономію, математику та інші науки Демокріт вивчав у єгипетських жерців, магів і халдеїв Персії і Вавілону, а медицину — в індійських йогів.

Геракліт, провівши кілька літ у Персії, першим сформулював діалектичний світогляд, сказавши, що в основі всього — невпинна боротьба і зміна протилежностей, які, однак, не виключають одна одну, а утворюють найвищу єдність — гармонію світу. Що ж до загадкової навіть для його сучасників постаті Піфагора, який приніс грекам учення про число як про приховану суть речей, то він не тільки відвідав багато країн Сходу, а й, провівши 22 роки в Єгипті, був прийнятий до касти жерців, пройшовши для посвячення неймовірні випробування волі.

Утаємничені... Вони поверталися зі своїх мандрівок з готовою доктриною, теорією, схемою. Вони говорили про незбагненні для більшості речі. Їх часто не розуміли не тільки сучасники, а й нащадки протягом тисячоліть.

Що ж знали їхні вчителі?

Одна із загадок Стародавнього Єгипту полягає в тому, що його

цивілізація, як нам відомо, ніколи не була молодою. На час перших династій (3200 рік до н. е.) це вже цивілізація високої культури і зрілості. Ієрогліфічне письмо. Стандартизація мір довжини та об'єму. Навігація. Топографія. Гірничорудна справа. Майстерна оптика. Сонячний календар на 365 днів. Водяні і сонячні годинники. Високий розквіт мистецтва і наукових знань. Причому знання високого рівня вже в «готовому» вигляді, як кінцеві висновки, і зафіксовані вони у вигляді настанов.

Можна висловити припущення, що Єгипет став спадкоємцем Шумеру, але це незадовільне пояснення, бо й Шумер постав перед істориками вже «дорослим»...

Отже, коли Європа ще тільки вела лічбу по пальцях, народи Дворіччя вже володіли системою нумерації, що давала змогу оперувати нескінченно великими величинами. Кубічні, біквадратні рівняння, від'ємні і трансцендентні числа, системи невизначених рівнянь, криві третього і четвертого порядків і т. ін. — усе це було відоме як у Єгипті, так і в Дворіччі, Індії, Китаї за тисячі років до греків. Елементи обчислювальної математики, кодування інформації, «відкриття» яких лише в середині XX століття привело до розвитку кібернетики, існували в Шумері 4—5 тисячоліть тому. Єгиптяни добре знали не тільки що Земля — куля, а й що вона обертається в просторі, скоряючись тим самим законам, що й інші планети Сонячної системи. Їм були добре відомі закон кровообігу, відкритий для нас Уільямом Гарвеєм у XVII столітті, функції серця і мозку, хірургія та психологія.

То звідки ж найдавніші цивілізації дістали ці знання?

«Тупиковість» цього питання знімається, якщо погодитися з тим, що людство набагато старіше, ніж це вважалося. На думку академіка В. І. Вернадського, розум з'явився на Землі 15—20 мільйонів років тому. Хоча така гіпотеза ніяк не пояснює походження людства, вона дає змогу задати «єретичне» запитання: а чи не повторює сучасна наука багато з того, що вже було колись досягнуто людством? В усякому разі, така думка випливає з багатьох непрямих джерел, і зокрема з аналізу найдавнішої міфології.

У VI столітті до н. е. єгипетські жерці казали Солону: «О Солоне, ви, греки, як діти. Вам нічого не відомо про стародавні часи, про сиві знання минулого...»

Про що це? Про які «часи» й «знання»?

...Суперцивілізація — факт, що мав місце в історії людства, переконаний Юрій Канигін.

Взагалі ж логіка тут проста. Якщо гомо сапієнс, точно такий самий у фізіологічному розумінні, як і ми, існував на Землі хай навіть 50—70 тисяч років тому, то хіба не могло людство за такий строк досягнути вже колись того, що вдалося нам за якісь 5—7 тисяч років «писаної» історії? Тим часом ефіопські знахідки археологів відсувають «початкову» дату» життя «людини розумної» на 4 мільйони років.

«Були лемури, атланти й інші... Були Єгипти, Еллади і Рим...» — писав В. Брюсов.

Про існування в незапам'ятні часи в Індійському океані і прилеглих до нього районах якогось материка Лемурії суперечки не припиняються й досі. І це не випадково: згадки про нього зустрічаються в міфології багатьох народів. Про цей континент, що занурився в океан, повідомляють і найдавніші тібетські хроніки.

Чи не була його осколком — єдиною помітною маківкою айсберга протоцивілізації — легендарна Атлантида, яка також, за переказом, щезла в безодні Світового океану? Коли так, то цілком певного сенсу набувають і розповіді жерців Солону про те, що багато тисячоліть тому Єгипет був окупований армією могутньої острівної держави атлантів. Зрозумілим тоді стає й дивовижний факт, повідомлений Геродоту жерцями Мемфіса про те, що в них є записи історії за 11 тисяч років... У цьому разі «готові» знання дістають конкретну адресу. І тоді вже виходить, що в засадах учення Піфагора були, як можна судити з джерел, що дійшли до нас, відомості про те, що «зорі — ті самі сонячні системи, керовані такими самими законами, як і наша система», про первісний розжарений стан планети, про періодичне занурення і з'яву континентів та циклічність катастроф, пов'яза-

них із зміщенням полюсів Землі. До речі, про цю саму циклічність повідомляють тексти на санскриті, легенди обох Америк, Африки, Океанії.

Припускаючи існування високорозвинутої протоцивілізації, доведеться визнати й те, що її вплив поширювався до американського континенту.

Тисячі чорних овальних каменів, викопаних у 1973 році в околицях перуанського міста Ікі (до речі, лише за 150 кілометрів від славнозвісних гігантських зображень у пустелі Наска), є неймовірні своєю сенсаційністю. Надзвичайно тонко вигравірувані на них малюнки трактуються однозначно навіть неспеціалістами: хірургічна операція на серці із застосуванням анестезії, трансплантація органів, зображення людини, яка дивиться в телескоп, і т. ін. На двох стокілограмових брилах — люди й ...динозаври, океан з чотирма континентами, обриси яких значно відрізняються від сучасних. Велику концентрацію цих каменів в одному й тому самому місці в горах спеціалісти намагаються пояснити завбачливим кроком високорозвинутої цивілізації, яка захотіла передати нащадкам частину своїх знань і відомостей про себе. Вік «малюнків» визначається більш як в 10 тисяч років.

...Грандіозна катастрофа, що спіткала Землю 13,5 тисячі років тому, опустила (вважає Ю. Канигін) завісу на попередню історію людства. Є підстави вважати, що нею було зметено високорозвинуту цивілізацію.

Відстоюючи гіпотезу про Катастрофу, що знищила протоцивілізацію, Ю. Канигін наводить зокрема той факт, що календарі стародавніх індійців, ассірійців і майя вказують її дату — 11 542 рік до н. е. (згадаємо, до речі, що приблизно на тому ж тисячолітті уриваються й хроніки, згадувані мемфіськими жерцями).

Що було причиною Катастрофи, невідомо. На думку одних, Земля «захопила» Місяць. Інші вважають, що наша планета зіткнулася з небесним тілом, ще дехто — що мова йде про катастрофічне посилення активності Сонця. (Новітня ідея про причини циклічних катастроф, що відбуваються з Землею, висунута астрофізиками,— існування у Сонця карликової зірки-компаньйона, періодичне зближення з якою викликає катаклізми в Сонячній системі, і хоча зірка поки ще не виявлена візуально, її вже назвали іменем грецької богині помсти — Немезідою).

Що ж сталося в результаті? Змінилася орбіта Землі? Змістилися полюси? Планета уповільнила своє обертання? (До речі, 290 днів найдавнішого календаря майя в Паленці наводять на думку, що до Катастрофи Земля в 1,25 раза швидше оберталась навколо Сонця).

Різка зміна клімату. Всесвітній потоп. Жахливі землетруси. Процеси гороутворення... Чи могла зберегтися в такому пеклі якась, хай навіть і суперрозвинута, цивілізація?

Пил і гази, що піднялися в атмосферу, закрили Сонце на сотню років. Уцілілі люди розсіялися по всій Землі, забираючи з собою найцінніше — дітей і знання... Людству багато в чому треба було починати спочатку...

Що ж було далі, якщо дотримуватися цієї гіпотези? З попелу народжувався новий світ. І, як ми вже знаємо, стрибок у цивілізацію здійснився в басейнах великих річок. Створюючи заново цивілізації, які починалися з басейнового землеробства, люди потребували точних знань. І в цих умовах, вважає Канигін, ті групи людей, що склали «осколки» колись квітучої протоцивілізації, могли відіграти роль каталізаторів. Не вони, звичайно, створювали держави в долинах річок, але, зберігаючи «готові» знання, були спроможні стати своєрідним «пусковим механізмом» нового витка історії. Так, мабуть, знання їхні були уривчасті (згадаємо ще раз, що жрецька наука завжди постулювала свої положення, не наводячи доказів). Припустимо на мить неприпустиме: якби наша цивілізація зазнала руйнівного катаклізму, який знищив би переважну більшість матеріальних свідчень її технічного рівня, в пам'яті уцілілих збереглися б такі поняття, як «телефон», «телевізор», «космічний корабель». Але чи багато хто зумів би відтворити або навіть описати їх устрій? Напевне, лише одиниці з ти-

сяч... І цінність цих людей для вцілілих була б незмірна.

Ми шукаємо матеріальні, «речові» сліди протоцивілізації і не знаходимо їх. Нічого дивного: стихія і час могли перетворити їх на прах. Тим часом єдино незнищенним слідом, непідвладним Часові, може бути тільки Знання. Інформація, передавана з пам'яті одного покоління в пам'ять другого протягом усієї історії людства. І те, що передача і зберігання знання завжди були оточені суворою таємністю і довірялися лише обраним,— свідчення того, що в стародавньому світі воно було безцінним багатством. А може, ще й того, що люди розуміли і тоді: залежно від цілей знання може служити як добру, так і злу.

ПОКЛИК З БЕЗОДНІ!

Однак існують й інші гіпотези, які намагаються пояснити дивовижні знання древніх. Їх джерело, стверджують деякі з них, треба шукати в космосі. Багато ентузіастів астроархеології переконані: на певному етапі свого розвитку (а може, й не раз) людство дістало ззовні потужний імпульс наукового і технічного знання.

Аргументи?

У IV—III тисячоліттях до н. е. одночасно в кількох регіонах земної кулі відбулося таке стрімке зрушення в сфері матеріального виробництва, яке в своїй сукупності можна назвати першою в історії людства технічною революцією. Чи можна пояснити його, не вдаючись до припущення імпульсу з інших космічних цивілізацій?

...Єдина космогонічна доктрина пронизує міфологію всіх народів світу. Схожі, як близнята, легенди про «богів, що спустилися з неба» у громі й полум'ї і принесли людям Землі відомості про далекі світи, закони Всесвіту. Не можна не згадати у зв'язку з цим феномен догонів, африканського племені, яке досі зберігає разючі відомості про зоряну систему Сіріуса, про його невидимий супутник — Сіріус В, період обертання якого, за їхніми словами, становить 50 років (за сучасними даними — 49,9; збігаються й інші характеристики). Про неймовірну густину речовини цієї зорі. Про спіральні зоряні світи, яких у Всесвіті нескінченно багато, про те, що він населений розумними істотами. Й багато іншого...

Відомий учений-сходознавець, доктор філологічних наук Ігор Лісевич, переконаний прихильник ідеї «палеоконтакту», наводить не менш дивовижні факти про Китай. Прочитані ним недавно стародавні китайські тексти дають не тільки додаткові аргументи на користь цієї гіпотези, а й проливають нове світло на таємничу радіолуну — загадку початку нашого століття, не пояснену й досі.

Згадка про першого «сина неба» Фу Сі зустрічається в текстах, що розповідають про четверте тисячоліття до нашої ери. Цей не зовсім звичайний період історії звертає на себе увагу, зокрема, тим, що в текстах, які описують його, з'являється доволі чітко простежуваний технологічний аспект. Одним з найбільш вражаючих технічних чудес, про які йдеться в рукописах, були загадкові «візки-посудини», які з'явилися спочатку в горах, а потім заповнили й долини. Сяючи «сріблястим металом», вони могли рухатися «самі по собі».

З опису цього пристрою можна уявити, що він мав форму посудини чи капсули, що ніщо видиме ним не керувало, але, рухаючись, візок-посудина могла або в цілому, або в ходовій своїй частині вільно змінювати форму, пристосовуючись до умов місцевості. Інше прочитання цього апокрифа наводить на думку про ускладнену модифікацію гусеничного ходу: «звисають гачки; ніхто не гне, не спрямовує, самі по собі закручуються, згинаючись»; не залишає відчуття, що йдеться про сучасний всюдихід.

Ще дивніші персонажі, що фігурують у джерелах,— якісь «Чі Ю та його брати». З описів виходить, що вони були схожі один на одного. В різних текстах вказується приблизно однакова кількість «братів» — близько 80.

Великий інтерес, на думку І. Лісевича, становлять описи Чі Ю та його братів. Чотири ока. Шість рук (чи маніпуляторів?). Голова ніби зробле-

на з міді чи схожого на неї металу. Залізний лоб. Тризубці там, де мали б бути вуха.

Тексти повідомляють, що Чі Ю міг, наче «гірський візок», легко долати нерівності грунту і навіть ненадовго злітати в повітря.

— Узагальнюючи все це, важно утриматися від спокуси уявити братів Чі Ю групою складних автономних механізмів, схожих на багатофункціональних роботів,— каже Лісевич. — Надзвичайно цікавим є й те, що, за легендою, вони були переправлені «синами неба» за «вісім пустот» або «вісім меж» («бацзи»). У стародавньому творі точно зазначаються відстані між цими «межами», і за максимальним їх значенням «брати» були відправлені за 80 мільйонів кілометрів...

Здатність героїв легенд — «синів неба» літати в небі Землі і в космосі з допомогою найрізноманітніших технічних пристроїв згадується в різних джерелах. Один з цих пристроїв, «агніхотра», згідно з давньоіндійськими текстами,— «корабель, який піднімається в небо» і спроможний літати як у «сонячній ділянці», так і в «зоряній ділянці». Ось один з описів літального апарата «вімана» за санскритськими джерелами. «Посеред корабля важкий металевий ящик є джерелом «сили». Від цього ящика «сила» йшла в дві великі труби, розміщені на кормі і на носі корабля. Крім того, «сила» йшла у вісім спрямованих униз труб, а верхні засувки були закриті. Струмінь з силою виривався і вдаряв у землю, піднімаючи корабель угору. Коли ж він злітав на потрібну висоту, спрямовані вниз труби прикривали до половини, щоб можна було висіти в повітрі не падаючи. Тоді більшу частину «струменя» спрямовували в кормову трубу, щоб він вилітав, штовхаючи тим корабель вперед визволеною силою».

Книга «Самарангана Сутруд-Хара» описує десятки деталей і металів, необхідних для побудови літальної машини, яка завдяки двигунам, що працювали на ртуті (?), розвивала «силу грому» і миттєво «перетворювалася на перлину в небі»...

Але дивно, чи не так: якщо колись посланці іншого світу відвідували Землю, то чому б їм і тепер не дати знати про себе?

Багато вчених переконані, що позаземні цивілізації роблять це постійно. Просто ми не так і не там їх шукаємо. Одна з найнезвичайніших ідей, висловлених у зв'язку з цим,— пошук так званого «космічного чуда». Сигнал позаземної цивілізації може мати вигляд космічного маяка, не розрахованого на прийом та обробку інформації. Для того, щоб він не загубився серед безлічі небесних об'єктів, йому можуть надати вигляд «космічного чуда», тобто такого явища, ймовірність випадкового виникнення якого є дуже малою. Наприклад, досить зробити так, щоб один з космічних об'єктів, що відносно рідко зустрічаються, опинився в незвичайно близькому сусідстві з полюсом орбіти Землі (полюсом екліптики). Інших так стало зв'язаних з Землею точок неба ми не знаємо. Тому такий сигнал, стверджують прихильники цієї версії, недвозначно засвідчить, що він адресується саме Землі.

Ефект вибуху бомби мало для прихильників цієї ідеї повідомлення горьковського астронома доктора фізико-математичних наук Бориса Фесенка, що таке «чудо» він виявив.

— Ми були приголомшені,— каже він,— переконавшися, що майже точно в північному полюсі екліптики розташована зеленкувата хмарка з гарячою зіркою в центрі. Це давно відома планетарна туманність NgC 6543. Ймовірність випадкового збігу такого об'єкта з одним з полюсів екліптики не перевищує 0,0005.

Час життя планетарних туманностей малий за космічними масштабами — кілька десятків тисяч років. Враховуючи й деякі інші обставини, можна припустити, що коли NgC 6543 — сигнал, то він не просто адресований Землі, а й приурочений до початку технологічної ери на нашій планеті.

— Відстань до NgC 6543 — 1 600 — 3 000 світлових років. Отже (якщо припустити можливість цього), задумано маяк було не менше трьох з половиною тисяч років тому тими, хто вивчив Землю і передбачив наш розвиток,— завершує Б. Фесенко.

Чи ті це, чиї сліди наполегливо шукають І. Лісевич та інші астроархеологи, і до яких, за їхнім припущенням, веде нитка знань, що губиться в тисячоліттях? Чи лише одні з багатьох?

Однак повернімося до Китаю. Ким же були «сини неба», що вразили уяву стародавніх авторів?

— Вони прибули на Землю із сузір'я Сюаньюань. Туди ж вони й відбули, встигнувши багато чому навчити людей. Так твердять тексти,— каже І. Лісевич.

Мова йде цього разу про сузір'я Лева, у напрямку якого летить уся наша Сонячна система. І тут не можна не сказати про зв'язок між Сюаньюань — сузір'ям Лева і сенсаційною радіолуною, про яку згадувалося вище.

...Коли на початку 20-х років одна з перших європейських короткохвильових радіостанцій почала працювати в діапазоні 31 метр, було встановлено, що текст приймається разом з якимось текстом-дублікатом, котрий відрізняється від вихідного інтервалом між сигналами. Текст-дублікат приходив завжди з деяким запізненням, причому час затримки варіювався якнайхимерніше — від 3 до 30 секунд. Пізніше було зафіксовано й хвилинні інтервали.

У науковому світі це загадкове явище дістало назву «затриманої радіолуни» (ЗРЛ). Всі спроби пояснити ЗРЛ різними причинами, і зокрема властивостями іоносфери, виявилися безпорадними. У 70-х роках, коли з'явилося багато праць, присвячених пошуку, можливо, існуючих у космосі зондів інших цивілізацій, англійський астроном Д. Лунан висловив думку, що радіолуна посилається саме таким зондом, а час затримки — це код для встановлення контакту із земною цивілізацією.

Пошуки астрономів виявились марними.

Сьогодні спеціалісти відзначають: ЗРЛ спостерігається практично на всіх частотах незалежно від властивостей іоносфери. Однак є одна дивна обставина: ЗРЛ незмінно з'являлася при освоєнні нових діапазонів. Далі її інтенсивність і частота падали. Мовби хтось знову і знову намацував канал зв'язку і, переконавшись у марності, кидав почате...

Коли стало остаточно ясно, що пошуки гіпотетичного зонда безрезультатні, спробували розшифрувати ЗРЛ, уявивши її як координати якихось точок на площині, а самі точки — як певну ділянку зоряного неба. Болгарські астрономи на чолі з І. Ілієвим побачили, що дешифровка сигналів ЗРЛ несе в собі зображення частини сузір'я Лева, з особливою вказівкою на зорю Дзета.

Наступну спробу інтерпретації радіолуни зробив радянський інженер П. Гілев. Його дешифровка більш інформативна: обриси однієї й тієї ж групи зірок виникають неодноразово, а координати окремих зірок даються у послідовності зменшення їхньої яскравості. Відправником ЗРЛ Гілев вважає планету в районі зорі Тета...

За словами Лісевича, є підстави вважати, що, згадуючи Сюаньюань, давні літописці мали на увазі не все сузір'я, а лише район його найяскравішого світила Регул, яке сьогодні астрономи відносять до числа тих, що мають планетні системи. Цікавим є й те, що в зоряній системі Регула відмічено існування радіоджерела 4РС 12 360, що випромінює в метровому діапазоні так само, як наша Земля.

Отже, недавні інтерпретації радіосигналів і стародавні тексти про події 4-тисячолітньої давності вказують одну адресу!

ВІД РЕДАКЦІЇ

Погляди, викладені в цій статті, мають своїх прихильників і противників. У них виражено невичерпний благородний інтерес до минулого народів, до творчих можливостей людського генія. Автор наводить чимало фактів, у вірогідності яких немає підстав сумніватися, але відчутні в його міркуваннях і певна тенденційність та однобічність, що спонукають до нових і нових пошуків. Так, розповідаючи про дивовижні досягнення античної науки, він, очевидно, занадто захоплюється загадковим Сходом, «посвяченістю» в його таємниці окремих мислителів. Потребує докладного й критичного розгляду і гіпотеза про більш розвинутих пришельців з космосу. Її прихильники ніби й не помічають,

За рубежем

ЗМОВА ПРОТИ ІНДІЇ

Олена КОППЕЛЬ,
кандидат історичних наук

26 січня індійський народ урочисто відзначив своє національне свято — День Республіки. 35 літ тому в цей день Індію було проголошено республікою, набрала чинності Конституція країни. А за три роки перед тим, у серпні 1947-го, перший прем'єр-міністр країни Джавахарлал Неру підняв над історичним Червоним фортом Делі триколірний оранжево-біло-зелений прапор — прапор незалежності.

38 років незалежного розвитку. Багато чи мало це для країни, яка звикла вимірювати свою історію тисячоліттями? За цей історично короткий строк Індія пройшла шлях, що дорівнює століттям.

Колоніальне панування Великобританії, писав К. Маркс, знищило індійську цивілізацію, «зруйнувавши місцеві громади, викоренивши місцеву промисловість і нівелювавши все велике і піднесене в індійському суспільстві» (К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 9, с. 217). За роки незалежності, завойованої в наполегливій боротьбі з колонізаторами, Індія добилася значних успіхів у розвитку економіки, науки й культури. Вона увійшла до першого десятка країн світу за обсягом промислової продукції і тепер не тільки забезпечує себе основними промисловими товарами, а й експортує їх в інші країни світу. Важливу роль в економіці відіграє державний сектор.

Країна, в якій у 1947 році три чверті населення не вміли читати й писати, посідає нині третє місце в світі (після СРСР і США) за кількістю інженерно-технічних працівників. Великими є її наукові досягення в розвитку космічної техніки, океанографії, дослідженні Антарктиди — про це свідчать зокрема й запуск штучного супутника, і політ у космос першого індійського космонавта.

Зовнішня політика Індії — політика миру й неприєднання. У 1983 році прем'єр-міністр Індії Індіра Ганді була обрана головою руху неприєднання. Міцна, перевірена часом дружба зв'язує Індію і Радянський Союз. У 1971 році було підписано Договір про мир, дружбу і співробітництво між нашими країнами.

Великих успіхів досягла Індія за роки незалежності. Однак чимало проблем ще стоїть перед молодою республікою. Вистачає у неї й недругів — як зовнішніх, так і внутрішніх. У тяжку годину зустрів індійський народ своє національне свято. Постріли сикхських терористів, що обірвали життя Індіри Ганді, болем відгукнулися в серці кожного індійця. Убивство Індіри Ганді — це тяжкий злочин перед індійським народом, злочин перед людством.

Індіра Ганді — єдина дочка Джавахарлала Неру. Її дід та батько все своє життя присвятили боротьбі за незалежну Індію. У вісімнадцять років вона вступила в партію Індійський національний конгрес (ІНК), брала активну участь у підпільній

що ідея «імпорту», запозичення культури — чи з глибин Азії, чи з космічної далини — принижує власну роль її головних творців, веде до абсолютизації зовнішніх факторів духовного розвитку. Окрім цих гіпотез, є немало й інших, які намагаються пояснити не пізнане поки що людиною. І тільки час, дальше накопичення фактів, розвиток різних галузей науки на базі марксистсько-ленінської, діалектико-матеріалістичної методології дадуть змогу відібрати з широкого спектру узагальнень і повідомлень ті, що найбільш правильним шляхом приведуть учених до розгадки нез'ясованих ще таємниць.

роботі, за революційну діяльність була кинута у в'язницю. У 1964 році вона увійшла до уряду міністром інформації та радіомовлення, а з 1966 року стала прем'єр-міністром країни.

Індіра Ганді глибоко любила свою країну, великий індійський народ. Служінню йому вона присвятила все своє життя. Політичним заповітом звучать її слова: «Сьогодні я жива. Завтра мене вже може не бути з вами. Але кожна краплина моєї крові буде пролита за Індію».

Глибоко символічним є рішення індійського уряду святкувати день народження Індіри Ганді — 19 листопада — як день національної єдності.

Щоб збагнути суть подій, що відбуваються в Індії, треба заглянути в минуле. Індія — одна з колисок світової цивілізації, батьківщина багатьох племен і народів. Британські колонізатори проводили політику нацьковування їх одне на одного, щоб не допустити об'єднання проти спільного ворога. «Римське divide et impera* було тим основним правилом, з допомогою якого Великобританія ухитрялась... володіти індійською імперією. Ворожнеча між різними расами, племенами, кастами, релігіями і державами... завжди залишалась життєвим принципом британського панування»,— писав Маркс (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, с. 223).

Це була бомба уповільненої дії, закладена британськими колонізаторами під фундамент молодої індійської держави.

Чи розуміли цю небезпеку творці індійської держави? Так, розуміли. Джавахарлал Неру попереджував, що союз релігії й політики «є найнебезпечнішим альянсом, який спричиниться до надзвичайно серйозних наслідків».

700-мільйонне населення Індії є неоднорідним у релігійному відношенні. Більша частина сповідує індуїзм, п'ята частина — іслам та інші культи. В країні є християни, сикхи, буддисти. Населення Індії ще дуже релігійне, невіруючих порівняно мало.

* Поділяй і пануй.

На початку XX століття англійці використали розпалювання релігійних суперечностей для розколу національно-визвольного руху. У 1906 році за участю англійських властей було створено Мусульманську Лігу — релігійно-общинну політичну організацію, що прагнула протиставити мусульман та індуїстів. З цією ж метою створюється релігійно-політична організація «Хінду маха сабха» («Великий союз індуїстів»).

Втрачаючи Індію під натиском національно-визвольного руху, Великобританія стала на шлях поділу країни за релігійною ознакою. У 1947 році Індію було поділено на два домініони — Індійський союз і Пакистан («державу чистих» — тобто прихильників ісламу). Почалося масове переселення індуїстів і сикхів на територію Індії, мусульман — у Пакистан. При цьому було спровоковано сутички на релігійному грунті, вбивства й грабежі. У відповідь на звірства в Західному Пенджабі щодо індуїстів і сикхів, у Раджастані й Делі почалися мусульманські погроми. Махатма Ганді, прихильник єдності індуїстів і мусульман, на знак протесту оголосив голодовку, що викликало невдоволення індуїстських шовіністів. 30 січня 1948 року «батько індійської нації» Махатма Ганді був убитий терористом Натхурамом Годзе, зв'язаним з індуїстською шовіністичною організацією «Раштрія сваям севак сангх» (РСС — «Союз слухачів індійської нації»).

Обурений кривавим злочином проти свого національного героя, індійський народ зажадав заборонити шовіністичні організації. Конституція 1950 року заборонила дискримінацію на національній, расовій, кастовій чи релігійній основі.

Політика уряду щодо обмеження приватного сектора в економіці, розширення державного сектора, незалежний зовнішньополітичний курс, співробітництво з СРСР викликали невдоволення правих реакційних сил. Боротьбу проти «курсу Неру» вони повели, використовуючи демагогічні лозунги, розпалюючи релігійно-общинну ворожнечу.

Соціальною опорою правих сил стала монополістична буржуазія, великі землевласники, куркульство,

корумпована бюрократія. Дії правих сил спрямовувалися з-за рубежа. Внутрішня й зовнішня реакція широко використовувала прихильність населення до релігійних форм свідомості у своїх політичних цілях.

Релігійні відмінності в Індії є виявом відмінностей соціальних, вони тісно переплітаються з соціально-економічними й етнічними суперечностями. За релігійними суперечностями стоять зіткнення політичних інтересів. У багатьох районах експлуатована більшість й експлуататорська меншість належать до різних релігій.

Особливо гостре становище склалося у північно-східних штатах. Строкатий етнічний склад населення (понад 100 народностей і племен), соціально-економічна відсталість, тривала ізоляція від основної частини країни стали поживним ґрунтом для розпалювання релігійно-общинної ворожнечі. На початку 50-х років сепаратистський рух охопив племена нага і мізо. Чималу роль у роздуванні конфлікту відіграли американські місіонери-баптисти, зв'язані з ЦРУ, які почали вчащати туди. За повідомленнями індійської преси, лідер сепаратистів нага Фізо був завербований ЦРУ. Допомога надходила й з Пекіна. У 60-тих роках на території Китаю було створено військові табори для підготовки терористів, звідти ж надходила зброя та боєприпаси.

Проблема північно-східних штатів ускладнювалася появою натовпів біженців з Бангладеш, Непалу та ряду індійських штатів. Сепаратисти висунули лозунг створення «об'єднаної армії» для боротьби за «незалежну державу».

На початку 1974 року, після перемоги партії Індіри Ганді на виборах до законодавчих зборів ряду штатів Індії, реакційні сили спровокували релігійно-общинні сутички в штатах Гуджарат та Біхар.

Праві партії об'єдналися під лозунгами встановлення режиму «безпартійної демократії» і «тотальної революції» У березні 1975 року вони організували масову демонстрацію до парламенту, намагалися спровокувати антиурядові виступи в армії й поліції. Дії реакції призвели до запровадження в червні 1975 року надзвичайного стану в країні, що було схвалено обома палатами конгресу. Було заборонено діяльність 26 правих партій, введено цензуру. Уряд оголосив програму економічної стабілізації країни, спрямовану на поліпшення становища найбідніших верств населення.

Натиск правих було відбито, але вони не були розбиті, а лише затаїлися, готуючись до дальшої боротьби. Напередодні виборів до нижньої палати парламенту у березні 1977 року праві партії об'єдналися в єдиний блок «Джаната парті» («Народна партія»). Використовуючи труднощі, які стояли перед країною, помилки, допущені в період запровадження надзвичайного стану, розкол у рядах ІНК, вони зуміли добитися перемоги на виборах. Лідер парламентської фракції цього блоку Мораджі Десаї став прем'єр-міністром країни.

Новий уряд повів наступ на державний сектор в економіці. Економічна платформа уряду базувалася на заохоченні приватного сектора, переважній увазі до розвитку сільського господарства і кустарної промисловості.

Ненависть реакції обрушилася на Індіру Ганді. На пропозицію керівництва «Джаната парті», її було виключено з членів нижньої палати парламенту за звинуваченням у «порушенні парламентських привілеїв у період надзвичайного стану» і кинуто у в'язницю. В країні відбулися масові мітинги й демонстрації на її захист. Про їх розмах свідчить уже той факт, що при розгоні демонстрантів поліцією було заарештовано понад 100 тисяч чоловік; були вбиті й поранені.

Народні маси на власному досвіді переконалися, що означає правління правих. Погіршилося становище народу, наростала класова боротьба. На позачергових виборах до народної палати парламенту в січні 1980 року абсолютну більшість голосів здобула партія ІНК. Індіра Ганді знову стала прем'єр-міністром країни.

Прогресивні перетворення в країні, боротьба Індіри Ганді за незалежну та єдину Індію, послідовний антиімперіалістичний курс на захист миру викликали шалену лють як внутрішньої реакції, так і певних імперіалістичних кіл на Заході. Зу-

силля реакції були спрямовані на підрив внутрішньої єдності, дестабілізацію становища в країні, розпалювання релігійно-общинної ворожнечі. До сепаратистських рухів, зокрема до подій на північному сході країни і в Пенджабі, доклало руку й ЦРУ. Розроблений ЦРУ кілька літ тому так званий «проект Брахмапутра» мав на меті виявлення реакційних сепаратистських елементів, їх фінансування, надання їм допомоги в спробах відокремити від Індії деякі штати. Повноважний представник США в ООН Д. Кіркпатрік висунула план «балканізації» Індії, тобто поділу її на кілька слабких держав, що ворогували б між собою.

Роздувалися суперечності, провокувалися сутички між індуїстами й мусульманами. Організаторами мусульманських погромів були заснована ще в 1925 році індуїстська шовіністична організація «Раштрія сваям севак сангх» (РСС), створена лідерами РСС в 1952 році партія «Бхаратья джан санг» (БДС) і недавно організована «Вішна хінду парішад».

Пенджаб — один з найбільш економічно розвинутих індійських штатів, який довго вважався й одним з найстабільніших. Населення його складається з двох основних груп — пенджабців і хіндустанців. У релігійному відношенні це індуїсти — «ортодокси» і сикхи, причому національний і релігійний поділ часто не збігаються.

Хто ж такі сикхи? Сикхізм виник у XVI столітті на території Пенджабу як одна із сект індуїзму. Засновник секти — виходець із сім'ї дрібного торговця Нанак (1469—1538) замолоду багато подорожував по країні, а потім оселився в Пенджабі і почав проповідувати своє вчення. Нанак відкидав кастовий поділ, проповідував єдинобожжя, рівність усіх людей перед богом. Послідовники Нанака називали його «гуру» — вчитель, а себе — «сикхи», тобто учні.

З другої половини XVII століття розширюється соціальна база сикхізму за рахунок селянства й міської бідноти, що й зумовило посилення антифеодального характеру руху. Сикхи вели наполегливу боротьбу з Великими Моголами. Згідно з переказом, засуджений падишахом на мученицьку смерть п'ятий гуру Арджун (1581—1606) закликав сикхів до опору завойовникам і заповів завжди носити при собі зброю. Відтоді незмінними атрибутами кожного сикха є кинджал, гребінь та браслет, який він носить на руці. Останній, десятий гуру Говінд (1675—1708) оголосив про остаточний розрив з індуїзмом і відмовився від необмеженої влади. Сикхи об'єднуються в громаду — «хальсу».

У 1765—1849 роках сикхи створили свою державу на території Пенджабу. Вони вчинили сильний опір англійським колонізаторам, однак після наполегливої і відчайдушної боротьби зазнали поразки від британських військ, які переважали їх числом.

Сикхи (їх нині близько 13 мільйонів) живуть на території Пенджабу (близько 60 процентів населення штату) та в інших штатах, особливо у великих містах. Їх легко упізнати з національного одягу, характерних головних уборів — тюрбанів. Сикхам заборонено курити, вживати алкогольні напої, їсти яловичину. Вони не стрижуть волосся та бороду. Їхнім традиційним заняттям є служба в армії і поліції. Серед сикхів багато вчених, політичних діячів, включаючи президента Республіки Індія Заїла Сінгха.

Нерідко в багатодітних індуїстських сім'ях одного з хлопчиків посвячують у сикхи, що, як вважають, полегшить йому в майбутньому військову кар'єру. Під час обряду посвячення людину окроплюють водою, збовтаною двосічним кинджалом. До імені посвяченого додається «сінгх» — лев.

Століттями сикхи й індуїсти жили в мирі, але так було доти, доки певні кола на Заході не вирішили використати сепаратистські настрої серед окремих сикхів з метою розпалити релігійно-общинну ворожнечу й дестабілізувати становище в країні.

Серйозне загострення становища в Пенджабі за останні чотири роки зумовилося втручанням іззовні противників незалежної, суверенної і єдиної Індії. У 1980 році в Лондоні якийсь Дж. С. Чаухан оголосив про створення «Халістану» — «незалежної» держави сикхів. А в березні 1981 року американський громадя-

нин Б. С. Дхіллон, приїхавши на конференцію сикхів з проблем освіти, знову відкрито закликав сикхську общину оголосити себе «самостійною нацією» і добиватися створення «незалежної держави». Створена в 1978 році екстремістська сикхська організація Дал Халса провокувала сутички між сикхами й індуїстами, вбивства й погроми, оскверняла індуїстські храми.

За кордоном відкривалися консульства неіснуючої держави, випускалися гроші, паспорти й поштові марки. Влаштовувалися антиіндійські демонстрації, грубі провокації — аж до спалювання державного прапора Індії. Чаухан відкрито заявив, що його рух підтримують Сполучені Штати і Пакистан, закликав американські власті припинити поставки пшениці в Індію. За повідомленнями індійської преси, «консультанти» США та Англії розробили план підривних акцій з метою відділити Пенджаб від Індії. Було організовано підготовку й засилання в Індію диверсантів.

Сикхські храми — гурдвари — екстремісти перетворили на місця базування й зберігання зброї.

Сикхська релігійна партія Акалі Дал висунула необгрунтовані вимоги до уряду, що включали розширення території штату, надання йому всіх прав держави, крім питань оборони, зовнішніх зносин, залізничного транспорту і фінансів. Уряд погодився задовольнити деякі з цих вимог, однак заворушення не влягалися.

Центром антиурядового заколоту став Золотий Храм у Армітсарі — головна святиня сикхів. У ньому отаборилося близько двох тисяч бандитів на чолі з кримінальним злочинцем Д. С. Бхіндранвале. Вони тероризували населення штату, як індуїстів і мусульман, так і самих сикхів. Уряд вжив відповідних заходів. Територію штату було оголошено закритою для іноземців. У міста Армітсар і Чандігарх ввели війська. Золотий Храм був блокований військами, але терористи відмовилися скласти зброю і відкрили вогонь, використовуючи протитанкові ракети, міномети й кулемети. 6 червня 1984 року почався штурм, у ході якого, за офіційними повідомленнями, було вбито 249 бандитів, 50 поранено і 450 заарештовано. У Золотому Храмі було виявлено склади сучасного озброєння, велику кількість героїну й інших наркотиків, які сепаратисти продавали, щоб купувати зброю, а також великі суми в іноземній валюті. Від терористів було очищено ще 38 сикхських храмів.

Президент Індії Заїл Сінгх, відвідавши Золотий Храм, підкреслив, що пенджабська криза — це результат «змови між деякими іноземними силами, ворожими Індії, і певними, збитими з пуття, антигромадськими елементами в нашій країні».

Події в Пенджабі стали складовою частиною змови внутрішньої і зовнішньої реакції проти незалежної Індії. Виступаючи в парламенті, Індіра Ганді підкреслила: «Є тісний зв'язок між міжобщинною ворожнечею й імперіалістичною політикою, спрямованою на розкол Індії. І саме в цьому суть і значення подій у Пенджабі». Після взяття Золотого Храму в ряді країн, у тому числі Англії й Канаді, сикхські екстремісти вчинили напади на посольство й консульства Індії, виступали з погрозами на адресу індійського керівництва, і насамперед Індіри Ганді.

У своїх останніх виступах Індіра Ганді застерігала народ від небезпеки, якою загрожують зовнішні сили, що насаджують міжобщинні настрої й дух місництва, намагаються дестабілізувати, підірвати і розколоти країну.

Події в Індії — прямий доказ ретельно спланованої і законспірованої змови внутрішньої й зовнішньої реакції, частиною якої було вбивство Індіри Ганді. Вороги Індії розраховували, що її смерть спричинить глибоку внутрішню кризу в країні, викличе анархію і масові безпорядки.

Головною проблемою, з якою зіткнулася країна в цей трагічний період у своїй історії, були сутички на релігійно-общинному грунті, антисикхські погроми, спровоковані екстремістами, релігійними фанатиками й хуліганствуючими молодчиками. В місця найжорстокіших сутичок, особливо у великі міста, було направлено війська. Із закликом до максимальної витримки й спокою, зміцнення єдності й згуртованості народу, недопущення роздування міжобщинної ворожнечі виступив

прем'єр-міністр Раджів Ганді. І народ Індії відгукнувся на ці заклики. У Делі та інших містах пройшли марші миру, в яких брали участь як індуїсти, так і сикхи й мусульмани, під гаслами захисту єдності й територіальної цілісності країни від її внутрішніх і зовнішніх ворогів. Підступи реакції зазнали провалу.

«Ми втратили Індіру Ганді, але у нас залишилися її заповіти. Індіра Ганді заповідала нам берегти єдність країни, працювати в ім'я її зміцнення і прогресу, забезпечувати гармонійне співіснування всіх груп населення, невтомно, сміливо виступати на захист релігійно-общинної терпимості й свободи»,— сказав Раджів Ганді.

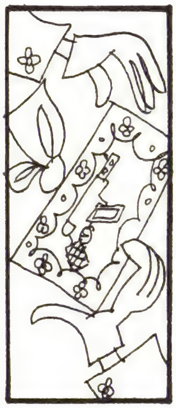
Великий індійський народ з надією дивиться в своє майбутття.

Просто факти

ПРИБУТКОВА КОМЕРЦІЯ

Таємна організація «Опус деї» (ці слова у перекладі з латинської означають «Справа божа») тісно пов'язана з міжнародною торгівлею зброєю. Це підтвердив один з провідних діячів організації принц Мігуель де Бурбон. Виступаючи недавно по радіо «Монітор» у ФРН, він відверто визначив «Опус деї» як профашистське об'єднання, як «державу в державі». Ватікан хоч би пальцем кивнув на ті реакційні церковні кола, що стоять за спиною «Опус деї». Тим часом у Кельні кардинал Хоффнер, запеклий реакціонер, вихваляє «Опус деї» на всі лади, хоча прогресивні громадські діячі і неупереджені церковники називають її «святою мафією» або «господнім будинком для божевільних».

«Божий ділок» Бурбон дотримується думки, що «сьогодні зброя — чи то в Африці, чи десь в іншому місці — стоїть на порядку денному». Він підтвердив, що «Опус деї» причетна до торгівлі зброєю, і не залишив жодного сумніву в тому, з якою метою: «щоб подолати комунізм у всьому світі». І додав: «Звичайно, я продаю зброю не кожному». (Певна річ, тільки реакційним режимам! — **Прим. перекладача**).

Бурбон похвалявся ще тим, що таємна організація католиків для досягнення своєї мети не дуже церемонитиметься: «Якщо нам потрібні деякі речі, ми одержимо їх не шляхом проповіді, а знайдемо інші можливості».

Такої цинічної відвертості не чекали ні слухачі, ні сподвижники самого Бурбона. Клерикали заметушилися: викривати їхні таємниці і настроювати громадську думку проти церкви вони нікому не дозволять! Тому, як повідомило інформаційне бюро «Опус деї» у ФРН, проти західнонімецького радіо буде порушено судову справу.

ЗАРАДИ ПОПУЛЯРНОСТІ?

Клів Саутертон, 46-річний пастор з міста Престаун в Уелсі (Великобританія), довів своїй громаді, що він оратор першого рангу. У колі своїх прихильників і знайомих він узяв слово, щоб виголосити спіч (застільну промову), і говорив, говорив, говорив... аж п'ятнадцять годин! І перевищив таким чином світовий рекорд на дві з половиною години. Цього разу розмовляв він зовсім не на теми святого письма, а ділився враженнями про свої подорожі.

ВИДАНО В РЕСПУБЛІЦІ

Розділ веде Одеська державна ордена Дружби народів наукова бібліотека ім. О. М. Горького.

КНИГИ, БРОШУРИ

Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм. Критичні замітки про одну реакційну філософію. Пер. з рос. К., Політвидав України, 1984, 357 с.

Гайковський М. І. Реакційна діяльність православної церкви на Північній Буковині (1918—1940). К., «Наукова думка», 1984, 135 с.

З манівців на світлу дорогу. (Упорядник і автор вступного слова Д. М. Корецький). К., Політвидав України, 1984, 182 с.

Лукова В. В. Радянські традиції, свята і обряди. К., 1984, 53 с.

Почапский А. М. Развитие философской мысли на Украине. Первая половина XIX в. К., «Вища школа», 1984, 128 с.

Пхиденко С. С. Від знань до переконання. Львів, «Каменяр», 1984, 48 с.

На конкретних фактах із життя Волинської області розповідається про вплив радянської дійсності на утвердження матеріалістичного світогляду в свідомості людей, формування громадсько-атеїстичної думки.

СТАТТІ В ЖУРНАЛАХ

Антоненко Б. Союз тризуба і хреста. «Жовтень», 1984, № 6 с. 77—82.

Буніна Н. Чотири кроки до невіри. (Дені Дідро і релігія). «Наука і суспільство», 1984, № 7, с. 22—24.

Зоц В. А. Литература и атеистическое воспитание. «Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР», 1984, № 8, с. 56—63.

Кузьменко Г. Погляд на світ. Формування елементів матеріалістичного світорозуміння — основа атеїстичного виховання дошкільників. «Дошкільне виховання», 1984, № 8, с. 18—20.

Мельник В. Всупереч істині. (Розкриття змісту радянського законодавства про релігійні культи). «Жовтень», 1984, № 5, с. 78—84.

Охріменко Ю. М. Атеїстичне виховання — невід'ємна складова процесу формування особистості радянського лікаря. «Педіатрія, акушерство і гінекологія», 1984, № 3, с. 3—5.

Сінькевич О. Атеїстична тема в ефірі. Огляд атеїстичних передач Кам'яно-Бузького, Золочівського, Сокальського районного і Бориславського міського радіомовлення (Львівська обл.). «Журналіст України», 1984, № 7, с. 34—37.

Соломатін М. Втеча від розуму. (Про розвиток містицизму у США). «Вітчизна», 1984, № 6, с. 165—171.

Тернова Н. І. Традиції, народжені новим життям. «Радянська школа», 1984, № 9, с. 86—88.

Шлайфер Н. Ю. Критичний аналіз концепції людини в релігійній антропології Р. Нібура. «Філософська думка», 1984, № 4, с. 99—106.

Цей дивовижний світ

ІНШІ СОНЯЧНІ СИСТЕМИ!

Аналізуючи інформацію, одержану від американо-англо-голландського супутника «ІРАС», дві групи американських спеціалістів, очолювані астрономами Х. Оманном і Ф. Жилеттом, дійшли висновку, що довкола зірки Фомальгаут* обертаються невідомі доти космічні тіла, що складаються з холодної твердої речовини. На думку першовідкривачів, це має бути планетна система.

Американська наукова періодика повідомила також, що тими ж групами вчених на підставі даних того ж інфрачервоного астрономічного супутника відкрито довкола зірки Вега і ще двох інших зірок велетенські хмари, що складаються з дрібних часток твердої речовини. Схоже, що довкола зірок йде процес утворення планетних систем, подібних до нашої.

Обробка інформації, отриманої від «ІРАС», триває.

* Зірку Фомальгаут видно з Землі. Неозброєним оком її можна спостерігати в небі Південної півкулі.

ВІДПОВІДІ НА КРОСВОРД, ВМІЩЕНИЙ У № 1

По горизонталі: 5. Ферзь. 6. Аріон. 9. Мавка. 11. Софокл. 12. Павлов. 15. Небо. 17. Баженов. 18. Случ. 19. Мінута. 20. Курган. 24. Осип. 25. Лопухов. 26. Берн. 29. Кіфара. 30. Амріта. 31. «Стоїк». 33. Шонін. 34. Дуеро.

По вертикалі: 1. Сенека. 2. Ізюм. 3. Орша. 4. Сократ. 7. Ювілей. 8. Гомер. 10. Ромул. 13. Пантеон. 14. Годунов. 16. Олімп. 18. «Скарб». 21. Есхіл. 22. Фултон. 23. «Брати». 27. Дракон. 28. Амфора. 31. Спіч. 32. Клуб.

Головний редактор
І. М. БРЕЧАК

Редакційна колегія:
Ю. І. ВОЛОЩУК
(відповідальний секретар)
Д. М. ГРОДЗІНСЬКИЙ
А. І. ДУБИНА
В. П. ЗОЦ
В. В. КЛИМОВ
Л. Б. КОВАЛЕНКО
(заступник головного редактора)
Л. Т. ЛЕВЧУК
Б. О. ЛОБОВИК
І. П. СЕВЕРЧУК
В. О. СУЯРКО
В. К. ТАНЧЕР

Редактори відділів:
С. В. КИСЕЛЬОВ
О. В. УСТЮЖАНІНА
М. Ф. ХОМЕНКО
М. П. ЧЕТИРКО

Власний кореспондент
Я. Г. ГУЛЬКО
(м. Тернопіль-11,
вул. Слівенська, 15/8)

Літературний редактор
П. К. ФЕДОТЮК

Художній редактор
В. А. СНІГИР

Технічний редактор і коректор
І. В. КОСОВСЬКА

Художній макет
В. А. СНІГИРЯ

Здано до набору 10.12.84.
Підписано до друку 17.01.85. БФ 10126.
70×108/16. Офсетний друк.
5,6 ум. друк. арк. 5,6 ум. фарб.-відб.
6,6 облік.-вид. арк.
Тираж 64600 прим. Зам. 07390.

Адреса редакції: 252047, Київ-47,
вул. Петра Нестерова, 4
Тел. 441-88-59, 441-88-27,
441-88-28, 441-82-05.
Адрес редакции: 252047, Киев-47,
ул. Петра Нестерова, 4.

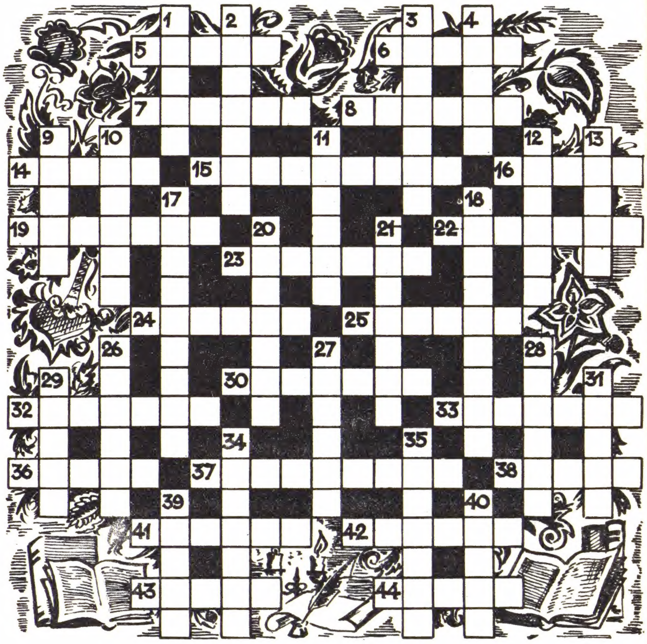
Ордена Леніна комбінат друку
видавництва «Радянська Україна».
252047, Київ-47, Брест-Литовський
проспект, 94.

Ежемесячный научно-популярный
атеистический журнал
общества «Знание» Украинской ССР
«Человек и мир»
(на украинском языке) № 2, 1985 г.
Издается с октября 1960 года.
Издательство «Радянська Україна».
Ордена Ленина комбинат печати
издательства «Радянська Україна».
252047, Киев-47, Брест-Литовский
проспект, 94.

Текст набрано із застосуванням
вітчизняного фотонабірного
комплексу «Каскад».

КРОСВОРД

По горизонталі: 5. Комедія П. Теренція. 6. Роман Г. Мединського. 7. Український радянський письменник, майстер науково-фантастичної прози. 8. Трагедія В. Шекспіра. 14. Відомий польський поет. 15. Усне повідомлення. 16. Герой драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». 19. Персонаж роману М. Чернишевського «Що робити?». 22. Комедія Л. Зоріна. 23. Давньогрецький драматург, творець родинно-побутової комедії. 24. Давньогрецький поет. 25. Роман І. Цюпи. 30. Римський поет. 32. Назва сучасного українського періодичного видання. 33. Український письменник, освітній діяч, один із засновників Львівської братської школи. 36. Поема П. Овідія. 37. Російський письменник, класик вітчизняної літератури. 38. Віршова стопа. 41. Роман Е. Хемінгуея. 42. Повість М. Трублаїні. 43. Білоруський письменник, лауреат Ленінської премії. 44. Роман Ф. Достоєвського.

По вертикалі: 1. Поема Б. Олійника. 2. Роман В. Собка. 3. Фольклорно-літературний жанр. 4. Сукупність прийомів у використанні засобів мови, властива письменникові, літературному творові. 9. Український радянський письменник, автор філософсько-сатиричної повісті-памфлета «День отця Сойки». 10. Римський поет. 11. Роман Б. Горбатова. 12. Один з героїв роману М. Островського «Як гартувалася сталь». 13. Жіночий персонаж слов'янської міфології. 17. Ідейно-творчий задум твору. 18. Головний герой роману М. Стельмаха «Дума про тебе». 20. Давньогрецький історик. 21. Дійова особа роману Ф. Панфьорова «Бруски». 26. Повість Євг. Воробйова. 27. Мандрівний народний співець в античній Греції. 28. Розмова двох дійових осіб в літературному творі. 29. Тип письма давніх грецьких та слов'янських рукописів. 31. Персонаж поеми О. Пушкіна «Бахчисарайський фонтан». 34. Роман Жюля Верна. 35. Повість К. Паустовського. 39. Повість Б. Лавреньова. 40. Великий індійський письменник.

«ВІД МОСКВИ ДО САМИХ ДО ОКОЛИЦЬ...»

звучать улюблені пісні... Їх приносить у наш дім досконала радіотехніка. Транзисторний радіоприймач «МЕРИДІАН-235» подарує нам зустрічі з відомими композиторами, музикантами, співаками.
Чистота звучання, простота і надійність, високі технічні характеристики, мала вага — такі його достоїнства.
«МЕРИДІАН-235» виконано на функціональних блоках із застосуванням мікросхем. Працює він у діапазонах ДХ, СХ, КХ, УКХ, має пристрої для підключення зовнішньої антени, магнітофона на запис, навушників.
У «МЕРИДІАНІ-235» використано електронне переключення фіксованих настройок у діапазоні УКХ, а електричні параметри тракту УКХ відповідають вимогам приймачів I класу.
Живиться від мережі змінного струму чи від елементів «343».
Маса — 2,6 кг.

КИЇВСЬКЕ ВИРОБНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ
ІМЕНІ С. П. КОРОЛЬОВА

30 коп.
ІНДЕКС 74277

Людина і світ, 1985, № 2, 1—64

«Книги морська глибина...» Мозаїчне панно в приміщенні Львівського обласного агентства «Союздрук».

Фото Василя Пилип'юка.